

COLLEGIUM DOCTORUM

Magyar református teológia

17. évfolyam
2021/2.

A Magyarországi Református Egyház
Doktorok Kollégiumának periodikája

Budapest, 2021

Collegium Doctorum
Magyar református teológia

A Magyarországi Református Egyház
Doktorok Kollégiumának periodikája

Felelős kiadó:
Galsi Árpád

Felelős szerkesztő:
Hodossy-Takács Előd, a Doktorok Kollégiumának főtítkára

A felelős szerkesztő munkatársa:
Iszlai Endre

Szerkesztőbizottság:
Dienes Dénes (Egyháztörténeti szekció),
Fazakas Sándor (Rendszeres teológiai szekció),
Gaál Sándor (Missziológiai szekció), Karasszon István (Ószövetségi szekció),
Kocsev Miklós (Pasztorálpszichológiai szekció),
Kovács Ábrahám (Vallástudományi szekció), Molnár Pál (Egyházjogi szekció),
Szenczi Árpád (Pedagógiai szekció)

ISSN HU 1787-128X

Olvasószerkesztő:
Lapis József

Szerkesztőség címe:
H-4026 Debrecen, Kálvin tér 16.
E-mail: dc@reformatus.hu ♦ Web: <http://www.dc.reformatus.hu>

Kiadja és terjeszti a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója
1113 Budapest, Bocskai út 35. ♦ Telefon: +36-1/386-8267, +36-1/386-8277
E-mail: kalvin.kiado@kalvinkiado.hu ♦ Web: <http://www.kalvinkiado.hu>

Technikai szerkesztés:
M. Szabó Monika

Készítette: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József

TARTALOM

ELŐSZÓ

- ♦ Szabó Zsolt: A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről 175

TANULMÁNYOK

- ♦ Tokics Imre: Isten hídebere: A vallási néprajzot és folklórt kutató tudós
†*Szigeti Jenő munkássága (1936–2020)* 182
- ♦ Buzogány Dezső: „Nemhogylátni, de hallani is szörnyűséges volt” –
A pestis a magyar református egyháztörténetben 204
- ♦ Bódiss Tamás: Magyar református énekeskönyv – 2021 215
- ♦ Magyar Balázs Dávid: Közerkölc Debrecen mezővárosban
a reformáció hajnalán (1547–1572) 233
- ♦ Köbel Szilvia: Különleges jogrend és a vallásgyakorlás korlátozása
COVID vírus miatt elrendelt veszélyhelyzet idején 271

RECENZÍÓK

- ♦ Tikász Ábel – Fekete Károly–Literáty Zoltán–Steinbach József (szerk.):
Igehirdetők kézikönyve 282
- ♦ Paczári András – Zsengellér József (szerk.): A nagy zarándok végleg
célhoz ért – *Tanulmányok Xeravits Géza emlékére 50. születésnapja
alkalmából* 286
- ♦ Kustár Zoltán – Pecsuk Ottó: Pontos. Természetes. Érthető
A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai 290

- SZERZŐK 294

SZABÓ ZSOLT

A demokrácia alapelveinek protestáns gyökereiről

1. Bevezetés

Az alábbiakban azokat az érveket és protestáns gondolkodóktól származó forrásokat foglalom össze egy rövid eszmefuttatás keretében, amelyek alátámasztják, hogy az alkotmányosság alapelveinek (hatalom-megosztás, jogállamiság, szabadság, demokrácia) mai értelmezése elképzelhetetlen a protestáns gondolkodás nélkül. Ez alapján belátható, hogy a reformáció nem teológiai, hanem legalább annyira politika mozgalom volt, amely kihatással van a jó kormányzásról szóló mai diskurzusokra is.

A rendszerváltozás előtt meghatározó szocialista történetírás kiindulópontjával szemben nem a francia forradalom volt a szabadság, egyenlőség és testvériség bölcsője, ez a társadalmi vízió sokkal inkább a biblikus alapokhoz visszatérő protestáns eszmékből vezethető le, és a protestáns országokban nyert polgárjogot először. A holland református politikus, gondolkodó, Groen van Priestener szerint „a Szentírás szerinti kálvinista reformációban van mindama áldásnak forrása és biztosítója, amelyből az 1789-es francia forradalom csak csalfa ígéretet és szánalomra méltó karikatúrát adott”. A református lelkészből lett holland politikus, miniszterelnök, Abraham Kuyper szerint pedig:

„Nem szükséges bizonyítani azt, hogy Európához viszonyítva sem Ázsiában, sem Afrikában nem lehet szó szabadságról. Azonban Európában sem keresi senki Oroszországban, Törökországban, Spanyolországban vagy Ausztriában a szabadság szülőföldjét. Sőt még Olaszország, a skandináv országok, Németország, Franciaország sem igen jöhet szóba. Viszont aki Angliát, Svájcot és Amerikát, mint a politikai szabadság hazáját magasztalja, az általános helyességgel találkozik.”

A világi kormányzásra vonatkozó reformált kiindulópont szerint az édenkertben az Isten törvényét megtartó, vele szoros szövetségben élő embernek még nem volt szüksége kormányzatra. Kálvin szerint a kormányzat a bűn következménye, szükséges „fenyíték” az emberek javára. Az Isten törvényét be nem tartó embernek van szüksége külső korlátozásra. Az államnak és az általa alkotott törvényeknek emiatt mindenki engedelmességgel tartozik. A szentírási hivatkozás a Római levél 13. részének bevezetője:

„Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett. Aki tehát ellene szegül a hatalomnak, az az Isten rendelkezésének áll ellen; akik pedig ellenállnak, azok ítéletet vonnak magukra. Mert a jócselekedet miatt nem kell félni az előjáróktól, hanem csak a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle: mert Isten szolgálja az a te javadra.”

A kormányzás tehát praktikus funkciót tölt be, célja a rend fenntartása, szemben az egyházzal, amelynek elsődleges küldetése a misszió és a keresztény tanítás. Állam és egyház szétválasztása tehát az eltérő célok és eszközök miatt is indokolt, bár az elválasztás ellenére mindkettő Isten szuverenitása alatt van, tőle azonos távolságra, az állam működésének is végső mércéje a Biblia. Ahogyan az egyház is minden ember – nem csupán a keresztények – javára munkál, úgy a Kuypernél is meglévő általános kegyelem felfogása által az államnak szintén minden ember javára kell cselekednie („az Úr felhozza napját jókra és rosszakra”). Az állam köteles jó rendet tartani nem keresztény viszonyok között is.

Az állam megfelelő működésének kritériumait mai fogalmakkal az alkotmányosság alapelveivel írjuk le. Az alábbiakban ezeket, valamint az ezekből összeálló demokratikus működés protestáns gyökereit mutatom be.

2. Hatalommegosztás

Kálvinnál részletesen megtalálható a hatalomnak a választott, azaz „néptől szerzett” testületek általi korlátozásának elve, azaz a hatalommegosztás, amelynek értelme – máig hatóan – az uralkodói önkény korlátozása. Az *Institutio* VI. fejezetében olvassuk:

„Mert ha vannak most a néptől szerezve, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva, aminők hajdan a [...] római konzulokkal szembeállított néptribunok, vagy az athéniek sentusával szemben a demarkhusok, és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik egyes országokban

a három rend, mikor országgyűléseket tartanak, annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben, hogy inkább, ha ők az erőszakosan önkényeskedő és a föld népét sa nyargató királyokkal szemben gyáván meghunyászkodnak, hallgatásukat, képmutatásunkat elvetemült hitetlenségnek állítom, mivel álnokul elárulják a nép szabadságát, noha tudják, hogy Isten rendelte őket védőiül.”

Az abszolút hatalom demoralizáló hatását felismerő, modern hatalom-megosztási elmélet jelenik meg e sorokban, a parlamenttel (rendi gyűlés) mint a királyi hatalom korlátjával. Kálvin az államforma kérdésében is állást foglalt: „Kijelentem, hogy a köztársasági kormányforma, legyen az bár tisztára arisztokratikus jellegű vagy legyen az arisztokratikus és demokratikus elemek vegyülete, nekem felettébb tetszik.” Bár többféle állami berendezkedés is megfelelhet Isten törvényének, megvallja preferenciáját, az egyeduralkodással szemben foglalva állást, és ideálinak az arisztokratikus demokráciát tartja: „ahol a hatalom többek kezében megoszlik, ott kisebb a veszély, hogy az önkénnyé fajuljon”. Valamint: „Az ember bűnös természete az oka annak, hogy biztosabb és jobb egyidejűleg többet állítani a kormányrúd mellé, hogy egyik a másikat visszatartsa ott, ahol a bűnös uralomvágy önkénnyé fajulna.” Ez a kíváncsi, a hatalom több személy, szerv között történő megosztása, a hatalom hatalom általi korlátozása öntött alkotmányos formát például az amerikai alkotmány „fékek és ellensúlyok” rendszerében, és ma a demokratikus berendezkedés megkérdőjelezhetetlen eleme.

3. Jogállamiság

A jogállamiság elve eredetileg a törvények uralmát (Rechtsstaat, rule of law) jelenti. Kálvin szerint „a törvény a néma felsőbbtség, a felsőbbtség pedig élő törvény”. A felsőbbtség tehát maga nem mentes a földi kötelekektől. A jogi tanulmányokat is folytató Kálvin a törvényeket az állam egyik legfontosabb, „központi” kategóriájává teszi. E törvények pedig a felsőbbtséget és a „népet” egyaránt kötik.

A törvények uralmának elve jelenik meg hangsúlyosan a Kálvint száz évvel követő, az első magyar politikaelméleti művet jegyző Pataki Füsüs János *Királyoknak tüköre* című, 1622-ben megjelent művében is. A jó uralkodó „az ő hatalmában nem nézi azt, mit cselekedhetik ő meg, hanem inkább azokra figyelmez, az melyek az törvényektől megengedettett szabadok. Mert nem minden az mit cselekedhetik az király, és más hatalmas uralkodó, szabad ő nékie.” Az önkorlátozó szabadság, a szabadsággal párosuló felelősség a protestantizmus központi gondolata. A bibliai „minden szabad nekem, de nem minden használ” államelméleti parafrázisa ez. A „princeps lege solutus est”

abszolutista gondolatának cáfolására építi Füsüs érvelését. „Ha az király az törvényt által hágya, tisztit mindjárt elhagyja, az respublicát erőtleníti.” A bevezetőben pedig ezt olvassuk: „Az Isten immár meglátogatta az országot, melyben megdicsőítették. Olyan királyt adott, ki az törvényekből igazán ítéli az országot.”

Az uralkodó és a törvény viszonyáról Füsüs így ír: „nincsen nagyobb királyi dolog, mint az törvények alá adni magát, és az mi nem szabad, ha megcselekedhetné is, attól magát megtartóztatni, hogy így az népnek az törvény és ország jó rendelkezésének megtartására való fényes tüköre és jó példaadója lehessen”. Ne legyen olyan a törvény, mint „a póknak hálója, melyben az alázatossak s igyefogyottak” fennakadnak, a király pedig „elszakasztván által mégyen rajta”.

4. Alapvető szabadságjogok

Szathmáry Béla írja: a reformáció eloldotta, felszabadította az egyént a hivatalos egyház fennhatósága alól, és csak Krisztus tekintélyének rendelte alá. A Krisztus-követő ember szabad ember, szabad a bűn terhétől és az abból következő alávetettségtől. Ez volt a szabadságjogok (vallásszabadság, véleménynyilvánítás szabadsága, gyülekezési, egyesülési szabadság stb.) megjelenésének és térnyerésének valódi kezdete, amely felemelte a korábban alávetett helyzetben lévő polgárok fejét, és nem a felvilágosodás. A vallási kérdéseket is középpontba helyező angol polgári forradalomban ez a gondolat győzelemre is jutott. A szólásszabadság először a református Hollandiában érvényesült. Az igazi szabadságot az ember Istentől kapja, tehát azt nem az uralkodó adja, következésképpen nem is korlátozhatja azt.

Szabad csak az lehet, aki dönteni tud a saját ügyeiben. A szabadságot csak a szabad emberek tudják megélni, akik felelősséget önállóan is tudnak vállalni – hiszen a szolga tetteiért ura felel. A szabadság felelősséggel jár együtt, ez felelős, érett, közügyekben tájékozott embereket és gyülekezeteket feltételez. Ugyanis az egyházon belül is ez a helyzet: felelős egyháztagok lehetnek csak szabadok, ezért kulcsszerepe van az igehirdetésnek, amely gyermekségben is tarthatja a gyülekezetet, de el is juttathatja az önálló gondolkodásra képes, hívő életre.

A magyar reformáció ebben az értelemben (is) megkésett volt: a presbitériumok csak mintegy évszázados késéssel jelentek meg a magyar egyház-szervezetben, és akkor is inkább funkcionális szerepük volt, mint „sáfárai”, azaz intézői voltak a gyülekezetnek, és nem tulajdonosai annak anyagi és lelki javainak. A presbitériumokat a demokrácia gyakorlóiskolájának (Szűcs Ferenc) tekinthetnénk, hiszen így sok hívő ember szerezhethet(ne) tapasztalatot közügyek nyílt megvitatásáról, konszenzusos döntéshozatalról.

Ez a szabadság és autonómia természetesen nemcsak az egyéneket, a gyülekezeteket, hanem más civil formációkat is megilleti. Jól példázza az ezzel ellentétes, formakényszeren alapul felfogást a Magyar Református Presbiteri Szövetség esete: a bíróság hivatalból előbb 2017-ben vallási tevékenységet végző szervezetté sorolta be (egyesületi státusza megtartásával), majd 2019-ben, jogszabályváltozásra hivatkozva vallási egyesületté minősítette, ami már nem civil szerveződési, hanem egyházi forma. Az állam sokszor elvéti a célt, saját formakényszere rabja, ahelyett, hogy a szabadság védője lenne: vallási szabadság ugyanis nemcsak vallási szervezetben élhető meg, hanem minden társadalmi szférában és szervezetben.

Ide köthető a keresztény szabadság újabb értelmezésének kérdése is, amely az egyéni dimenzió helyett a (nemzeti, keresztény) közösség számára fogalmazza meg a szabadság kritériumait. Orbán Viktor miniszterelnök az utóbbi években politikájának középpontjába emelte ezt a fogalmat, érvelése következetesen a nemzeti közösségi dimenziójában mozog:

„A keresztény szabadság szerint az az egyéni teljesítmény érdemel elismerést, amely a közösség javát is szolgálja: öngondoskodás és munka, saját egzisztencia megteremtésére való képesség, tanulás, egészséges életmód, adófizetés, család-alapítás, gyermeknevelés, a nemzet dolgaiban és történelmében való eligazodás képessége, a nemzet önreflexiójában való részvétel.”

Még az egyéni szinten értelmezhető krisztusi parancsot is a tagállamok és az EU viszonyának kontextusában értelmezi: a liberális és a keresztény szabadság közti különbség az, hogy „míg az előbbi szerint mindent szabad, ami a másik szabadságát nem sérti, addig az utóbbi tanítása szerint amit nem akarsz, hogy veled cselekedjenek, azt te se tedd másokkal.” E gondolatmenetben tehát a keresztény szabadság már nem egyéni cél, hanem valóságos nemzeti program: „a keresztény szabadság szerint a világot nemzetekre osztották, és a nemzet az egyének kulturálisan és történetileg meghatározott közössége. Egy szervezett közösség, amelynek tagjait védelmezni kell, és föl kell készíteni a világban való közös helytállásra.” „A keresztény szabadság tanítása szerint a nemzetek éppúgy szabadok és szuverének, mint az egyének, nem kényszeríthetők egy globális kormányzás törvényei alá.”

Az állam nemzetvédő szerepét hangsúlyozó fenti érveléssel szemben Kuyper társadalom- és államelmélete a csoportszuverenitás vagy szféraszuverenitás elméletén alapul, amelyet differenciált felelősségnek is nevezett. Ennek lényege, hogy a társadalom minden csoportja, szférája (család, oktatás, hivatás, egyház stb.) saját, önálló cselekvési hatáskörrel és felelősséggel rendelkezik, a többiével azonos jogon, azaz egyik sem áll a másik fölött. Ezeket Isten vezetése hangolja össze, aki mindegyik szféra fölött áll. Híres mondása szerint nincs egy talpalatnyi területe az emberi létezésnek, amelyet Krisztus ne követelne magáénak.

A társadalom e sokféle szférájának diverzitása természetes, mivel minden teremtmény különböző, annak ellenére, hogy Isten képére teremtetett. A családot más törvények igazgatják, mint például az üzleti életet. Egyik szféra sem törekedhet teljes uralomra, így az egyházszervezet sem. A társadalmi szférák szabadok, autonómiájuk közvetlenül Isten fennhatósága alá van rendelve. A szervező erő nem a német típusú államszuverenitási eszmény, sem a francia típusú népszuverenitás, hanem Isten szuverenitása, akinek akaratát minden terület keresi és követi. Kuyper elutasítja a mindenható állam német államelméletben megjelenő és később kiteljesedő képét, ahol Isten helyére az állam lép, és mindent maga alá gyűr.

„A család, ipar, tudomány, művészet és még több egyéb területe az életnek külön társadalmi köröket alkotnak, melyek létüket nem az államnak köszönik, sem élettörvényüket nem az államtól kölcsönzik, hanem egy, a saját lelkükben élő magas tekintélynek engedelmeskednek, melyek éppen úgy, mint az állami szuverenitás, Isten kegyelméből uralkodnak.” „Az állam sohasem válhat afféle polippá, mely megfojtja az életet. Az erdő többi fái közt a saját helyét kell elfoglalnia, saját gyökérrel kell rendelkezzen, s ilyenformán tiszteletben kell tartania, és oltalmaznia kell minden olyan életformát, mely szabadon nő, és fejlődik saját szent és sérthetetlen autonómiájában.”

Kuyper eszménye a büszke, felelős, hívó polgár, aki közvetlenül Isten szuverenitása alatt él mind az egyházban, mind az államban, mind a társadalomban. Hitének és világi életének egyaránt ez az alapja. Kuyper szerint egyedül a kálvinizmus jutott el odáig, hogy az érett egyháztag akár az egyház legmagasabb vezetőjével is vitába szálljon, ha ez Isten akarata érvényesítése érdekében szükséges, ahogyan ez a reformáció idején is történt. Mindez emlékeztethet bennünket a mi Bibó Istvánunkra, aki a szabadság garanciáját szintén a kis körök szabadságának megvalósulásában, tiszteletben tartásában látta.

5. Demokrácia

Bár a demokrácia mint általános választójogon alapuló kormányzat tételéig Kálvin nem jut el, az egyházi tisztségeket választás útján látta helyesnek betölteni, ezen alapul a mai napig a református egyház szervezete. Takács Imre alkotmányjogász szerint a genfi polgárság 1541-es szavazásával elfogadott „kálvini alkotmány” példaként állt a szintén genfi Rousseau számára is. Olyannyira, hogy a referendum útján történő alkotmányozás gondolatát a felvilágosodás filozófusa tulajdonképpen a genfi példából merítette.

A demokrácia lényege eredetileg – ellentétben a sarkító és lejárató megközelítésekkel – nem a közvetlen néphatalom, hanem a hatalom gyakorlói

választásának legitimációja és a nép részvétele a közügyek megvitatásában és eldöntésében. Nem a népszuverenitás kerül előtérbe a teokrácia alapján álló Kálvinnál sem, hanem a konszenzusos döntéshozatal (Szűcs Ferenc). A demokráciát helytelen azonosítani annak egyik válfajával, a tömegdemokráciával, amely pusztán a számbeli többség akaratának érvényesülésén alapul. A demokráciának egyaránt része a hatalommegosztás, a jogállamiság, az egyenlőség – még ha ezek néha konfliktusba is kerülnek egymással. Demokratikus az a döntés, amelybe az érintetteket is bevonják, amely nem az egyszemélyi vezető, hanem a közösség sajátjaként meghozott döntésén alapul. Ez a demokráciaeszmény a társadalom mellett az egyházban is mérce a protestáns gondolkodás szerint (zsinat-presbiteri elv).

6. Zárszó

A református ember – Sebestyén Jenő, a neokálvinista, Kuyper-követő teológus szavaival – „sohasem elégedett meg a csendes, építő, de világkerülő kegyesség szellemével, hanem teológiailag és politikailag szeretett gondolkozni egyszerre, mert a kettőt egy magasabb egységben tudta látni az Isten szuverenitásának tükrében”. A protestáns hívő ember Krisztus követőjeként nemcsak a bibliai tanítás hordozója és vallása gyakorlója, hanem az egyéni és közösségi szabadság védője is, akinek véleménye van a közügyekről is. Bibó ezen eszmény szerint élt, munkásságának összefoglalása is lehetne a „demokrata az, aki nem fél” formula, amely lefordítható „keresztén az, aki nem fél” formában is.

Láttuk, hogy a mai demokráciának is alapját képező alkotmányossági alapelvek (hatalommegosztás, jogállam, szabadság) a reformáció gondolatvilágában gyökereznek. A valódi demokrácia ennek következtében csak keresztény alapú lehet. A valódi kereszténydemokrácia ugyanis az, amely nem pusztán retorikájában keresztény, hanem a fenti, bibliai alapú elveket is tiszteletben tartja. A demokráciához persze el lehet jutni nem keresztény alapon is (pl. tömegdemokrácia, népi demokrácia), az azonban előbb utóbb torzulásokhoz, végső fokon zsarnoksághoz vezet. Másképpen megfogalmazva: minden keresztény kormányzás demokratikus, de nem minden demokratikus kormányzás keresztény.

TANULMÁNYOK

TOKICS IMRE

Isten hídembere: A vallási néprajzot és folklórt kutató tudós †Szigeti Jenő munkássága (1936–2020)

Prof. Dr. Szigeti Jenő¹ egyetemi tanár, lelkipásztor, igehirdető, egyháztörténész, vallási néprajz és folklórkutatóként nemzetközileg ismert szak tekintélyű tudós kollégánk rövid ideig tartó betegség után váratlanul hunyt el 2020. augusztus 27-én, hatalmas úrt hagyva maga után szakmai és közösségi vonatkozásban egyaránt.

Az Adventista Teológiai Főiskola² professor emeritusa a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék egykori oktatója volt. A Miskolci Egyetem nyugalmazott egyetemi tanáraként és az Eötvös Loránd Tudományegyetem (továbbiakban: ELTE) habilitált címzetes egyetemi tanáraként több intézményben is tanított, így a Baptista Teológiai Akadémián és a Pünkösdi Teológiai Főiskolán is.

Tudományos életpályája az Evangélikus Hittudományi Akadémia világából indult el, és eljutott a tengeren túli Andrews Universityig,³ ahol egy esztendő telt el kutatóként az 1979–1980-as akadémiai évben.

Szigeti Jenő a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciójának és az Egyházi Néprajzi Szekciójának alapító tagjaként vált ismertté. „Molnár Ambrussal 1970 őszén – szeptember 9-én – a Református Egyház Lelkeszi Szakkonferenciáján ismerkedtem meg a Ráday Kollégiumban... Molnár Ambrus ekkor már jelentős néprajzi kutatói múlttal rendelkezett.”⁴

¹ Szigeti Jenő honlapja: <http://www.palackpostam.hu/bibliografia/tanulmanyok/>

² Az Adventista Teológiai Főiskola alapítása: 1948, székhelye Pécel.

³ Az Andrews Universityt 1874-ben alapították. Battle Creek városában, Michiganben, az Amerikai Egyesült Államokban található.

⁴ SZIGETI: Egyház és művelődés, 11.

A Debreceni Református Teológiai Akadémián 1978-ban szerzett teológiai doktori fokozatot. Kutatásai során református témákkal is foglalkozott, rendszeresen publikált a *Theologiai Szemle* folyóiratban.

Szigeti tanár úr tudományos tevékenységének mélységeit és rejtett zugait, mivel munkássága igen szerteágazó és összetett, ezért teljes mértékben csak a jövőben erre irányuló kutatások hozhatják felszínre. Kutatási területe és meghirdetett egyetemi kurzusainak témája: a protestáns népi vallásosság, a bibliai folklór és a hazai egyháztörténet. Ezen belül szabadegyházi kutatásai⁵ és az ezek nyomán megjelent publikációi igen jelentősek.⁶

Szigeti professzor teljes életében tanított, ötvenéves koráig teológiai stúdiumokat, majd ezt követően 1982-től az ELTE BTK Folklore Tanszékén, 1996-tól pedig a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán képezte a jövő generációit, immár habilitált egyetemi tanárként.

A Miskolci Egyetemre egyik szakmai barátja, Lendvai L. Ferenc hívta meg, aki egyetemi tanárként dolgozott a borsodi megyeszékhelyen. A (próba) előadásának témája a reformációról szólt, ami olyan magas színvonalúnak bizonyult, hogy nagy sikert aratott vele a pesti teológus-történész. Ezt követően a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara⁷ meghívta előadónak Szigeti Jenőt, aki folklórt, bibliaismeretet és egyháztörténetet tanított.

Halálának egyéves évfordulója alkalmából ezzel az írással is tiszteletünket fejezzük ki a tudós Szigeti Jenő emlékének.

A tudós teológus

A Hetednapi Adventista Egyház Főiskolájának tanáraként ismert volt a tudományos konferenciák és szimpóziumok világában. Előadásaiban előre mutatott, a múltat pedig mindig önmagában látta, és ekként értékelte. Tudományos felvilágosításaiban folyamatosan hangsúlyozta, hogy a múlt nem a hátunk mögött van, hanem a tudományt művelő tudósban található meg.

Biblikus gondolkodása a klasszikus teológia alapjaira épült, ugyanakkor nyitott volt minden új gondolat befogadására, ami a jó értelemben vett konzervatív gondolkodásmódot frissíti, és vérátömlesztést biztosít az olykor már megmerevedett szemléletek kapcsán.

⁵ „Szigeti Jenő a Theologiai Szemle 1976. évf. 3–4. számában joggal írta, hogy magyar protestáns egyháztörténeti kutatásunk még adós a kisegyházak történetének megírásával.” Mészáros: A pécsi baptista gyülekezet története, 64.

⁶ KÜLLŐS: A 70 éves Szigeti Jenő köszöntése.

⁷ A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar dékáni tisztét abban az időben Prof. Dr. Kabdebó Lóránt töltötte be.

Antropológiai szemlélete biblikus vonatkozású publikációiban tetten érhető, mivel a *Két próféta*⁸ című könyvében a 7. oldalon található cím ekként olvasható: „*Illés, a hozzánk hasonló ember.*” Illés próféta bemutatása nyomán hosszú oldalakat szentelt a kortörténeti szempontok megjelenítésének, ami segítséget jelent a megértés vonatkozásában az olvasónak.

Biblikus publikációiban megjelenik az egyháztörténeti karaktere, az egyháztörténeti munkáiban pedig a biblikus gondolkodása érhető tetten. Népszerűsítő írásaiban elvétve találunk a héber nyelvre való hivatkozást, azonban a tudományos előadásainál és tudományos publikációinál mindig jelen van a héber-arám, valamint az újszövetségi görög nyelvre való megalapozott⁹ hivatkozás.

Dániel könyvéhez írt bevezetőjében és kommentárjában¹⁰ oly mélységében tekintette át reinterpetációs módszerrel a bibliai eredeti nyelv szövegeit, hogy akár tudományos fokozatszerzésre is alkalmas lett volna.

Szigeti tanár úr írásain keresztül a 20. század keresztyénységét kívánta reformálni, modernizálni úgy, hogy a régi etikai alapelveket és axiómákat felhasználja a megújult egyház kialakításánál. Jól példázza ezt a következő gondolata: „Isten csak egyet kíván tőlünk: ébredést, engedelmes szolgálatot. Illés – ember volt – hozzánk hasonló. Nekünk is van reményünk tehát, hogy Illés Lelkével és erejével célba érjünk.”¹¹

Biblikus gondolkodásának mélységeit a legjobban az is fémjelzi, hogy felkérés érkezett hozzá, hogy a Biblical Research Institute (BRI)¹² által készítendő többkötetes BRI Lexikonba angol nyelvű szócikkeket készítsen, amelyeket a bekövetkezett halála előtt nem sokkal le is adott. Az igen terjedelmes teológiai mű várhatóan néhány év múlva fog megjelenni.

Külön kategóriát jelentett gondolkodásában a bibliai teremtetéstörténet kutatása. Ezzel kapcsolatosan cédulák¹³ ezreit gyűjtötte össze és dolgozta fel, rendezte és egészítette ki a legújabb kutatási eredményekkel. Az ifjú Szigeti Jenő jól ismerte Scheiber Sándor tudóst, akinek folklór és tárgytörténet ku-

⁸ SZIGETI: *Két próféta*.

⁹ Az 1970-es és 1980-as esztendőben a publikációkban a bibliai nyelvek legtöbbször latin átírással jelentek meg, mivel a nyomtatott szövegek szinte lehetetlenné tették a héber betűk megjelenítését. A görög betűk kis mértékben már megjelentek a publikált szakkönyvek és cikkek vonatkozásában.

¹⁰ A Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézet kiadásában sokszorosított jegyzet, kézirat, Budapest, 1974.

¹¹ SZIGETI: *Két próféta*, 64.

¹² Biblical Research Institute, USA, <https://adventistbiblicalresearch.org>

¹³ A cédulázás módszerére Scheiber Sándor, a híres hebraista tudós tanította az ifjú Szigeti Jenőt, az akkori Országos Rabbiképző Intézet (mai néven: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem) könyvtárában. Szigeti Jenő ezt az akkor modernnek számító módszert továbbfejlesztette, és egészen haláláig gyakorolta, még akkor is, amikor az utóbbi húsz esztendőben a publikációit már számítógépen öntötte a végső formába.

tatási módszere félreismerhetetlenül inspiráló és alakító hatással bírt induló munkásságára.¹⁴

A *Bibliai tereméstörténet és a Korán* című publikációjában¹⁵ nem csupán a kánoni írásokat veszi górcső alá, hanem a Koránt is beilleszti a távolra látó a kutatásába. A nyolcoldalas tanulmányában a 37 lábjegyzet kiválóan jelzi Szigeti tanár úr részletekre kiterjedő gondolkodását. Az idős Szigeti tudományos karrierjének utolsó két évtizedében egyre nagyobb figyelmet szentelt a Korán bibliai vonatkozású témáinak kutatására, amelyek úgy az előadásaiban, mint az írásaiban rendre a felszínre kerültek.

Munkásságában fel-feltűnik a bibliai nők helyzetével foglalkozó, illetve az ókori családra vonatkozó kutatása. Azonban nem állt meg eredményeinek mechanikus közlésénél, hanem a régi képpel kívánta megreformálni a 20–21. század keresztyén családjait, valamint az egyházat, melyért oly sokat tett.

A matriarchátuskutatása állandóan visszatérő elem biblikus jellegű munkásságában, mivel többször hivatkozik arra, hogy

„a nő és férfi szerepe a bibliai korban individuálisan, egymástól függetlenül értelmezhetetlen. Mivel a társadalom alapsejtének nem az egyént, hanem a családot tartották a korabeli emberek, ezért csak a családon belül lehet szerepüket és tevékenységüket értelmezni. Nem szabad tehát a mai kor etikai normáit, individuális erkölceit számonkérni rajtuk.”¹⁶

A kutatás és írás Szigeti professzor számára olyan belső kényszert jelentett, mellyel kapcsolatban ekként fogalmazott: „nem lehet kiadói megrendelésre vagy parancsra írni, kizárólag csak belső kényszerből, ami olyan, mint a csontjainkba rekesztett¹⁷ tűz”.¹⁸ Tehát az ő korszakokon átívelő munkássága a magyar tudományosság és a hazai egyházak közötti lehetséges együttműködés ritka és eredményes példája.¹⁹

Az oktató és iskolateremtő professzor

Ahogy a híres rabbik²⁰ maradéktalanul iskolateremtő képességgel rendelkeztek, úgy jelent meg Szigeti Jenőben is eme képesség. Híressé vált konferenciái beszédei, egyházi homíliái egyértelműen kapcsolódnak a magyar

¹⁴ VOIGT: Laudáció Szigeti Jenőhöz.

¹⁵ Szigeti Jenő 80. születésnapja alkalmából munkáltatója, az Adventista Teológiai Főiskola megjelentette ezt a tanulmányt az *Adventista Szemle* folyóiratban.

¹⁶ SZIGETI: A nők helyzete a Közel-Keleten és a Bibliában.

¹⁷ Jer 20,9.

¹⁸ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 7.

¹⁹ VOIGT: Laudáció Szigeti Jenőhöz.

²⁰ Hazai vonatkozásban elég, ha megemlítjük: Scheiber Sándor, Schweitzer József, Schöner Alfréd professzorok nevét.

felsőoktatás megújításához. „Fontos volt számára, hogy mindazt a tudást, amit hosszú élete alatt felhalmozott, megossza a hittársaival, a hit reménységét keresőkkel, a fiatal egyetemi hallgatókkal.”²¹

Munkásságát nem csupán értelmiségi és tudományelméleti szinten lehet értékelni, hanem igen jelentős tevékenységet fejtett ki a lelkészképzés kisegházi vonatkozásában is. Ebbéli tevékenysége azonban jóval túlmutat az országhatárokon, egészen a Szovjetunió területéig.

Eredetileg nem egyházi pályára készült, de mivel „osztályellenes” családból származott, egyetemi tanulmányai előtt az akkori politikai rendszer bezárta az ajtót.²²

Már az 1950-es gimnazista éveiben Budapesten létrehozott egy önképző kört²³ a fiatal lelkész és lelkészjelöltek számára, Pechtol János,²⁴ Lenk Lajos,²⁵ Kiss János,²⁶ Murai Frigyes,²⁷ Michnay László²⁸ előadásait²⁹ hallgatva készültek

²¹ KEMÉNYFI: Szigeti Jenő: a folyamatos felkészültség állapotában élt.

²² Ortutay Gyula engedélye alapján ugyan látogathatta az ELTE-n az órákat, azonban jogviszonyba nem kerülhetett az egyetemmel. HEINZ–FAZEKAS–RAJKI (szerk.): Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára, 13.

²³ Az önképzőkör illegális elnevezése: Advent Világnézeti Kör. Bővebben: TYENTÉS: Isten simogató tenyerében, 31.

²⁴ Pechtol János szobrászművészként tevékenykedett Győrben, később, 1953–1965-ig a Heted-napi Adventista Egyház magyarországi elnöke volt, Michnay Lászlót követte az elnöki székben.

²⁵ Lenk Lajosról mint mesteréről Szigeti Jenő nem sokkal halála előtt így nyilatkozott: „a vas-akarátú, a jó cél érdekében öszvéri makacssággal kitartani tudó ember volt Lenk Lajos. Rendkívüli módon tudott embereket mozgósítani a jó ügy érdekében. Az ifjúság rajongva szeretete, neki köszönhetjük, hogy a kommunizmus nehéz éve alatt hűségesekek maradtunk Istenhez és az egyházhoz.” Névadóval és épületavatóval egybekötött hitéleti konferencia Balatonlelén, *AdventInfo*, 2019. június 29. „1957 februárjában érkezett meg a harmadik mentőangyalom, Lenk Lajos, aki Balatonlellei Konferenciaközpontba vitt Halász Istvánnal együtt.” Lásd: HEINZ–FAZEKAS–RAJKI (szerk.): Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára, 15.

²⁶ Kiss János, Szigeti Jenő tanára 1957-től az Adventista Lelkészképző Szeminárium tanára, 1967-től pedig a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetének kinevezett tanára. Így emlékezett meg Kiss Jánosról a tanítvány: „Szolgálata során járta az országot. A legtöbb gyönyörű tusrája, akvarellje úgy készült, hogy ölében tartotta a rajztáblát, festett vagy rajzolt – és közben tanított, lelkigondozói tanácsokat adott. Óriási gyakorlati tudása birtokában ki-válóan ismerte a pszichológia legújabb irányzatait, a keresztyén filozófia és teológia múltját és jelenét.” Kiss: Emlékezés Kiss János (1905–1984) lelkész, grafikus és festőművészre.

²⁷ Murai Frigyes munkásságáról így nyilatkozik Szigeti Jenő: katolikus pap-tanár volt korábban, és így lett adventista lelkipásztor. TYENTÉS: Isten simogató tenyerében, 31.

²⁸ Michnay László (1883–1965) 1936-tól 1953-ig töltötte be a Heted-napi Adventista Egyház magyarországi elnöki tisztségét. Híressé vált mondása a holocaust idején: „Arra szólítalak fel benneteket, keresztyén testvéreim, hogy a most divatos zsidóüldözésben ne vegyetek részt. Krisztus Urunkat akkor szolgáljátok hűen és igazán, ha a zsidókat, mint felebarátaitokat nem gyűlölitek, nem üldözik, sőt a mi Urunk Jézus akarata szerint a megvédésükre siettek.” ERDÉLYI (szerk.): Egy ember az embertelenségben, 45.

²⁹ Michnay László a nyolcadik osztályos Szigeti Jenővel Miskolcon találkozott, akit szelíden az egyháztörténelem felé irányított. Az adventista Veszeloovszky Gyulához küldte, aki a szombatosok kutatásának egyik elismert szaktekinetélyének számított. SZIGETI: Isten tanítani küldött, 75–76.

fel az akkori ifjak a nagybetűs életre. Az '56-os forradalom után 1957-ben újraindulhatott a Lelkészképző Szeminárium. 1965-ben ismételtén bezárattott, megszűnt létezni, amelynek okai egyrészt személyi jellegűek voltak, másrészt a politikai nyomásgyakorlásnak már nem tudott ellent állni. Szigeti Jenő 1965-ben jeles eredménnyel végzett az Evangélikus Teológiai Akadémián, ez „predestinálta” őt arra, hogy megszervezze a Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetét 1966-ban. Ennek jelentősége abban állt, hogy a kis egyházak számára biztosítsa a lelkészképzést. Dr. Nagy József³⁰ (1915–1985), dr. Szebeni Olivér³¹ (1928–), Wladár Antónia³² (1928–1992) és Kiss János (1905–1984) segítségével indították el a szabadegyházi lelkészképzést Budapesten. Később csatlakoztak a tanári karhoz Győri Kornél és Hetényi Attila is.³³

Hat éves levelező tagozatú képzéssel mesteri (MA) diplomát szereztek meg a hallgatók, amit a saját egyházukban lelkési szolgálatban tudtak kamatoztatni.

1972-ben a Magyarországi Református Egyház Zsinati Hivatala és a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa (SZET) megállapodást³⁴ kötött arról, hogy a Lelkészképzőben kiemelkedő eredményeket elért hallgatók a Debreceni Református Teológiai Akadémián zárószigorlatot tegyenek, és ezzel egyetemi rangú teológiai diplomát szerezzenek.³⁵

A SZET³⁶ Lelkészképző Intézetnek a filozófiája szerint az ún. „speciális tantárgyakat” a különböző kis egyházak önállóan tanítsák meg a saját hallgatóik számára. Az általános teológiai alapot pedig maga az Intézet végezte el. Később csatlakozott a tanári karhoz dr. Bartha Tibor, ifj. dr. Bartha Tibor a

³⁰ Nagy József 1934-ben felnőttkeresztység után csatlakozott a Magyarországi Baptista Egyházhoz, szülei is hitvalló baptisták voltak. 1947-ben a péceli baptisták lelkipásztoraként végezte szolgálatát, az alelnöki, majd az egyházelnöki tisztséget is betöltötte, úgy, hogy végig megtartotta teológiai tanári státuszát. Dogmatika tárgykörben szerzett teológiai doktorátust. Az egyházügyi hatóságok folyamatosan zaklatták, felügyelet alá vonták, mely nyomán egészsége megromlott, és korábbi lendületes életét ez visszafogta. Lásd: Dr. Nagy József.

³¹ Szebeni Olivér egyháztörténész, jelenleg 93 évesen is aktív, a Kispesti Baptista Gyülekezet tagja.

³² Wladár Antónia metodista lelkésznőt 1956-ban szentelték (presbitterré) lelkésszé Budapesten a VI. kerület, Felsőerdősor utcai Metodista Egyház központi kápolnájában. Az európai metodizmus történetének első felszentelt női lelkése volt. A SZET Lelkészképző Intézetében ösztöndíj tanítványokat tanított igen magas színvonalon. 1971-től a Metodista Nők Világszövetségének kelet-európai titkári tisztségét is betöltötte. Lásd: Wladár Antónia.

³³ SZILVÁSI: Szigeti Jenő: A szabadegyházi lelkészképzés úttörője, 10.

³⁴ SZETLI néven található meg a megállapodás.

³⁵ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 139.

³⁶ 1939. november 2-án Magyarországon betiltották az összes kiségyház működését, a baptisták és a metodisták kivételével. Nemzetközi nyomásra és Ravasz László akkori református püspök segítségével az Adventista Egyház más néven, Bibliakövetők Felekezete névvel ismét legálisan hirdethette az üzenetét. A háborús helyzet végén 1944-ben ismét a bezárás fenyegette a kiségyházakat. Ekkor alakult meg a Szabadegyházak Szövetsége, amely a vallásszabadságot védelmező ernyőszervezetként működött. 1945-ben egy kiáltványt fogalmazott meg a Szabadegyházak Szövetsége: Szabad egyházak – szabad államban. 1950-ben a Szabadegyházak Szövetségéből Szabadegyházak Tanácsa lett, amelybe erősen beleszólt a Rákosi-diktatúra.

Magyarországi Református Egyház részéről, továbbá dr. Vámos József evangélikus professzorok. A tanulmányokat 11 féléven keresztül a SZET Lelkész-képző Intézet keretében végezték a hallgatók, a 12. félévet pedig a Debreceni Református Teológiai Akadémián, később az Evangélikus Teológiai Akadémián fejezték be, speciális képzséssel, a szakdolgozathoz kapcsolódó tárgyak felvételével.³⁷

A SZET Lelkészképző Intézete kiválóan működött, elvégezte az eredeti küldetést, amelyre az alapító atyák rendelték. Szigeti Jenő ebben az időszakban olyan tartalmas emberi kapcsolatokra tett szert, amelyre a későbbi időszakban is bátran építhetett. Ismeretsége révén híre az Egyházán messze túljutott. Tudását az egyházi és világi egyetemek egyaránt elismerték, tudományos konferenciák mindennapos vendége lett. Ezekre a szakmai barátságokra építhette rá egyrészt a lelkészképzés jövőjét, másrészt saját tudományos előmenetelét, amely végül a doktori fokozat³⁸ megszerzésében realizálódott. 1978. október 16-án a Debreceni Református Teológiai Akadémián megvédhette tudományos téziseit.

A rendszerváltáskor, 1990-re megszűnt a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa és a SZET Lelkészképző Intézete is. Kézenfekvőnek tűnt, hogy miután a lelkészképző intézet üzemeltetési feladatait és fenntartásának jelentős részét a Hetednap Adventista Egyház látta el, így az Egyház jogutódként olyan intézményt alapítson, mely továbbviszi a SZET Lelkészképző Intézetének értékeit.³⁹

Ennek az új intézménynek a neve: Adventista Teológiai Főiskola (ATF), melynek első rektora dr. Szigeti Jenő professzor lett, alapítása pedig 1990-ben történt meg.⁴⁰

A biblikus professzor elindított egy ún. Bibliai Szabadegyetem képzést 1991-től, melyet az ATF tanárai végeztek hazánk különböző városaiban. A képzés kizárólag a Biblia könyveinek magyarázatára és értelmezésére épült. A hallgatók jellemzően általános- és középiskolai tanárokból kerültek ki, mivel az előző politikai rendszerben bibliai műveltségre nem terjedt ki a diplomás képzésük.

Az előadások alkalmával a résztvevők írásos anyagot kaptak kézhez, ami tovább népszerűsítette a szabadegyetemi képzést. Később azonban néhány, nem az ATF tanári karához tartozó professzor is részt vett ezekben a képzésekben.⁴¹

³⁷ HEINZ–FAZEKAS–RAJKI (szerk.): Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára, 17.

³⁸ A doktori cím nem tudományosság kérdése volt abban az időben, hanem a nagypolitikának is jóvá kellett hagynia a lehetőségét.

³⁹ SZILVÁSI: Szigeti Jenő: A szabadegyházi lelkészképzés úttörője, 11.

⁴⁰ SZILVÁSI: Az Adventista Teológiai Főiskola új évfolyama, 11. Továbbá: SZILVÁSI: Megkezdte működését az Adventista Teológiai Főiskola, 6.

⁴¹ Schöner Alfréd, Domán István, Oláh János professzorok az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemről, az ószövetségi könyvek magyarázatánál kaptak meghívást.

Szigeti Jenő és közvetlen munkatársa jelen sorok írója által létrehozott Bibliai Szabadegyetem annyira népszerűvé vált, hogy Szigeti Jenőt meghívták egy OTKA-pályázat megvalósítására, amely abból állt, hogy kísérleti jelleggel általános és középiskolai tanárok számára bibliaismeretet oktatott négy féléven keresztül Tokics Imrével közösen. A záróvizsgát követően oklevelet kaptak a képzésen résztvevő tanárok, akik ezután önállóan taníthatták a bibliaismeretet az anyaintézményükben.

Szólnunk kell Szigeti tanár úr oktatói munkássága kapcsán a Budapest XVI. kerületi Táncsics Mihály Általános Iskoláról is, ahol keresztyén specializációs szakot indított el az intézmény kísérleti jelleggel. Ez a modell annyira bevált, hogy 1992-től már a középiskolai oktatást is elindulhatott – természetesen az engedélyek megszerzését követően –, és a rendszerváltás körüli időszakban annyira sikeres lett, hogy óriási túljelentkezés mutatkozott a „keresztyén szak” iránt.

Ezzel párhuzamosan a békéscsabai Kőrösi Csoma Sándor Főiskolára meghívást kapott a Szigeti–Tokics oktatókettős, és a leendő magyartanárokat képezték immáron a rendes tanóra keretein belül bibliaismeretre. Ezek a kapcsolatok, a rendszerváltást követően néhány hónappal, óriási eredményeket biztosítottak a Bibliának az európai kultúrában való továbbadásban. Azért számított ez a szabadegyetemi program kuriózumnak, mivel ebben az időszakban igen kevés teológiai doktorátussal rendelkező oktató volt a kis egyházak köreiben. Ugyanis ők inkább a történelmi egyházak tanárai között voltak megtalálhatóak, akik inkább saját szerzetesrendjük vagy teológiai oktatásuk megújításán fáradoztak.

A Bibliai Szabadegyetem⁴² napjainkig fennáll mint „Szigeti-hagyaték”.

Szólnunk kell néhány gondolat erejéig Bálint Sándorról,⁴³ a magyar néprajztudomány 20. századi „angyali mesteréről”, aki a háttérből irányította Szigeti kutatásait.⁴⁴

„A legfontosabb magyarországi és még a rendszerváltást megelőzően megjelent »kisegyházak« történetét átfogó művek, mint például Szigeti Jenő »És emlékezél meg az Útról... Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből« c. művében, a *kisegyház* kifejezés mellett (vagy éppenséggel azt mellőzve) használja a *szabadegyházak*, *neoprotestáns* egyházak kifejezéseket úgy, hogy egy ezeket történeti szempontok alapján is, a szaktudományos gondolkodás terminusait illetően véglegesíti, kontextualizálja.”⁴⁵

⁴² Általános és középiskolai tanárok számára a 227/1997. (XII.22.) sz. Korm. rendelet szerint akkreditált továbbképzési program.

⁴³ Bálint Sándor *Szeged reneszánsz-kori műveltsége* című értekezését Szigeti 1978-ban ismertette a Theologiai Szemle szeptember-októberi számában.

⁴⁴ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 217.

⁴⁵ SIMON: Az Alsó – Nyárádmunte településeinek vallási élete, 21.

Makkai, a debreceni professzor, a disszertáció előtti konzultációk alkalmával felhívta Szigeti figyelmét Bálint Sándor⁴⁶ munkásságára. Bálint Sándorral kapcsolatban így fogalmaz Szigeti Jenő:

„...nem csak hihetetlen széleskörű népismeretre, tudásra tanított, hanem emberségre, szeretetre is. Ez a szeretet tette őt nagy tudóssá. Ezért ő a »szögedi nemzetet« nem csak névről és arcról ismerte. Nem csak szavuk járását tudta, hanem maradéktalanul az ő gondolataikkal tudott gondolkodni, de ismerte a szívüket is. Ez volt Bálint Sándor titka.”⁴⁷

A kutató tudós

A tanár úr folyamatosan cédulázott, ezzel indította el tudományos életét. Jegyzetekkel a kezében ismertem meg őt. Kiváló tanítóm, Scheiber Sándor sem tett másként. A számítógépre felvitt adatok egy idő után eltűnhetnek, megsemmisülhetnek, de a jegyzetek – igaz, ezek nem kötéblák – mégis tovább fognak élni világunkban. Hihetetlen mennyiségű cikke és tanulmánya mind arról tanúskodik, hogy olyan világ kincseit kutatta, amelyet így neveznek: Szentírás. Szűkebben: teológia, néprajz és folklór, egyháztörténelem és oktatás.⁴⁸ Ez Szigeti Jenő! „Példát mutatott nemcsak abban, hogy mivel érdemes történészként vagy néprajzusként foglalkozni, hanem abban is, hogyan. Egyszerre volt személyében érintett és elemző, józan érvekkel vitázó és szilárd meggyőződésű.”⁴⁹

Az *Egyháztörténeti Szemle* folyóiratban 14 tanulmánya jelent meg.⁵⁰ Többek között figyelemre méltó a *Tizennyolcadik századi lelkészsorsok*⁵¹ címmel megjelent írása. „A vallásos népi olvasmányok virágkora a 18–19. század volt. A népi kultúra megismerése szempontjából is fontos ez a két évszázad.”

A *Theológiai Szemle* tudományos folyóiratban 86 írása jelent meg 1966. és 1989. között.⁵² Publikációs tevékenysége⁵³ oly gazdag, hogy szinte feldol-

⁴⁶ Bálint Sándor részére Szigeti Jenő 1978 nyarán megküldte a Debreceni Református Teológiai Akadémiára benyújtott disszertációjának egy példányát, amelyre kézzel írt válasz érkezett augusztus 4-i dátummal: „Kedves Jenő, leveledet és küldeményeidet hálásan köszönöm. Ez utóbbiakat máris olvasom.... Munkásságod szakmailag és személyesen is nagyon érdekel.... Bálint Sándor.” SZIGETI: Isten tanítani küldött, 216.

⁴⁷ I. m., 217.

⁴⁸ SZÉCSI: Laudáció Szigeti Jenő emeritus professzor 80. születésnapjára, 15.

⁴⁹ FAZEKAS: Szigeti Jenő az iskolateremtő és vallási néprajz tudós.

⁵⁰ Az Egyháztörténeti Szemle folyóiratot 2000-ben alapították, amelynek Szigeti Jenő is egyik kezdeményezője volt. Kiadó a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei.

⁵¹ SZIGETI: A tizennyolcadik századi lelkészsorsok.

⁵² Lásd többek között: SZIGETI: Tallóztatás teológus szemmel.

⁵³ Szigeti Jenő kiadott könyveinek száma 107, a cikkeinek száma megközelíti a négyszázat.

gozhatatlan nagyságú és terjedelmű szakirodalmat tett le a vallástudomány asztalára.⁵⁴

Kutatás az Andrews Egyetemen (USA)

Szigeti Jenő egy akadémiai tanévet töltött el a korábban említett Andrews University intézményben, az 1979/80-as esztendőben. Az Egyháztörténeti Tanszéken tartott kisebb lélegzetvételű előadásai mellett kutatómunkát is végzett. Felfedezett egy 17. századi, kézzel írt szombatos imádságoskönyvet az archívum porosodó anyagai között, amelyet ő szóról szóra, szintén kézzel írt le.⁵⁵ Hazatérését követően pedig tanulmányt készített belőle. Ekként fogalmaz a szombatos imádságoskönyvről. „Az imádságos könyv viszont fokozatosan a zsidó imádságos gyakorlathoz közelíti a szombatos kegyességet. Az öt zsoltározásra szánt idő helyett a zsidó, napi háromszori imára vonatkozó szabályokat erősíti a könyv.”⁵⁶ Huenergardt adventista misszionárius szombatosokkal való kapcsolata már korábban tisztázott a kutatás számára, és feltárták magyarországi működését is.⁵⁷

Oktatás és lelkészképzés a Szovjetunióban

A General Conference of SDA Church (USA) felkérésére Szigeti Jenő munkásságának egy része a Szovjetunióban elinduló lelkészképzéshez kapcsolódik. Svájcban keresztül⁵⁸ kapta meg az információt az oktatás időpontjára és témájára vonatkozólag. Ebben az időben

Lásd bővebben: www.mtmt.hu – Szigeti Jenő. Saját nyilvántartása szerint a 100. könyve 2014-ben jelent meg.

⁵⁴ SZIGETI első publikációja: Szemeimmel tanácsollak téged.

⁵⁵ *Szombatos imádságoskönyv zsoltárfordításai* a címe, 322 oldal terjedelmű. A könyv megtalálható itt: Andrews University, Berrien Springs MI. J. White Library Heritage Room, leltári száma: 257768. A könyv 27 zsoltárt és 8 ének szövegét tartalmazza. A könyvben található imádságok érdekessége, hogy héber nyelvből fordították le magyarra, 1624 és 1638 között végezték el a fordítást. Szigeti kimutatta, hogy a szombatosok kegyességi tradíciója erősen kötődött a héber nyelvhez és kultúrához. Megállapításait a későbbi szakemberek kutatásai is megerősítették. Péchi Simon (1565–1542) feljegyzései alapján tudjuk, hogy a szombatosok az ún. szefárd imádságokat részesítették előnyben. Péchi nyomán húszezer székely tért át szombatos hitre. Bővebben: DÁN: Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon, 228–262.

⁵⁶ SZIGETI: A szombatos imádságoskönyv zsoltárfordításai.

⁵⁷ A témához bővebben: RAJKI: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója; továbbá: SZIGETI: „És emlékezzél meg az útról, 123–129; SZIGETI: Fejezetek a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéhez, 77–164.

⁵⁸ Jean Zürcher, a svájci székhelyű Hetednapi Adventista Egyház Euro-Afrikai Divíziójának titkára készítette elő ezeket az oktatási, konzultációs alkalmakat. HEINZ–FAZEKAS–RAJKI (szerk.): Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára, 21.

„Pircsák Illés volt az én orosz szám, hiszen szinkrontolmácsom volt. Útjaink során mindig meglátogattunk valamilyen helyi nevezetességet, vagy részt vettünk kulturális eseményeken, ahol véletlenül ott voltak a diákok. Magam sem tudtam soha, hogy kiket tanítok csak annyit sejtettem, hogy van közöttük egyetemi végzettségű. Nekik kellett leadnom a tananyagot, majd fél év múlva egy teljesen más helyszínen volt a vizsga, a korábbi előadásom kapcsán. Nem volt hivatalos ez az iskola, és bizonyára tudtak róla az állami szervek is. Az utrechti Generál Konferencia alkalmával találkoztam ezekkel a korábbi tanulókkal, ott ismertünk egymásra, tanár és diák. Ekkorra már nagy részük vezető tisztségeket töltöttek be az egyházban, és immár teológiai tudás is volt a korábbi diplomájuk mellett.”⁵⁹

A fáradhatatlan lelkész

Szigeti Jenő munkássága kapcsán nehéz eldönteni a kutatónak, hogy a tanár vagy a lelkész prioritását részesítse előnyben. Nem beszélhetünk egyik hivatásáról sem úgy, hogy ne tükröződne benne vissza a másik is.

Eredetileg lelkészi családba született, édesapja adventista lelkészként szolgálta Egyházát. Szigeti Jenő ifjúkori elgondolása szerint saját magát nem lelkészként aposztrofálta, hanem a bölcsészettudományok irányába kívánt volna elmozdulni, ha nem lett volna vallásos családi gyökere, és ha nem lett volna a Rákosi-korszak politikai elnyomása; ha bejuthatott volna a tudása és képessége szerint az egyetemre. Azonban az akkori politika teljes mértékben kontrolálta a fiatalok továbbtanulását.

Szigeti Jenő az 1956-os forradalmat követően az adventista lelkészképzőbe került⁶⁰ alig 21 évesen, és innentől megnyílt az út számára a szószeri hivatása felé. Michnay László, az adventista egyház akkori országos elnöke szintén jelen volt első homíliáján, 1957-ben Pestújhelyen.⁶¹

Tíz éves egyházi szolgálat után szentelték lelkésszé Szigeti Jenőt a H. N. Adventista Egyház Pestlőrinci Gyülekezetben.⁶² Saját elmondása szerint megtanulta lelkészi szolgálatában felekezeti elfogultság nélkül keresni és megtalálni a testvért, Isten gyermekét.⁶³

Már a teológiai tanulmányai előtt naponta olvasta a Szentírást, feljegyzéseket készített a naplójába, amelyeket egész élete során gyakorolt.

⁵⁹ I. m., 22.

⁶⁰ Több mint húsz lelkes fiatalból mindössze négyen végezték el a lelkészképzőt, közöttük Szigeti Jenő.

⁶¹ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 76.

⁶² 1967. május 27-én.

⁶³ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 142.

Lelkészi munkásságának egyik nagy titka, hogy megtanulta megszólaltatni az Igét, sokszor Istenre való hivatkozás nélkül is, mint eligazító szót, s egyben mint a szeretet megoldását, ami hallgatóira pozitív hatást gyakorolt.

A prédikáció a munkásságában nem célként szerepelt, hanem olyan eszközt jelentett, amelyen keresztül az embereket Isten irányába tudta elvezetni. A lelkeszi szolgálatában éppolyan fáradhatatlan volt, mint a történész, a teológiai tanár, a néprajzkutató, a tudós, a közismert és közkedvelt, a média legkülönbözőbb csatornáin jelenlevő előadó, aki mindig a helyes irányba inspirálta a hozzá közelállókat.⁶⁴

Lelkeszi tevékenységének egyik fontos szegmensét jelentette, hogy fiatalon, keddenként találkozott Kiss Jánossal, a korábbi tanárával. Ezeken az alkalmakon bibliai tanulmányokat készítettek a gyülekezetek számára, amelyeknek rövidített változatát engedélyezésre kellett benyújtaniuk az Állami Egyháziügyi Hivatal illetékes osztályához.

Kiss Jánossal való rendszeres munkájával kapcsolatban így fogalmaz:

„Ez a pezsgő lelkeszi munkaközösségi fáradozás sok hasznot hozott gondolkodásomban, teológiai látásom alakulásában. Hálás vagyok érte Istennek. Ezen az összejöveteleken nem beszéltünk egyházpolitikai, egyházszervezeti kérdésekről, bár nagyon jól tudtuk, hogy nem mindenki nézi jó szemmel ezt a tevékenységet. Készítettünk anyagokat, amit megvitattunk, legépeltük és odaadtuk munkatársainknak, és imádkoztunk az egyház életének belső kibontakozásáért.”⁶⁵

Lelkeszi szolgálatában fontos feladatának tekintette, hogy a lelkeszképzéssel párhuzamosan a lelkeszek és a gyülekezetek számára bibliakutató műhelymunkát szervezzen. Ennek fő célja az volt, hogy megtalálja a közösség – adventista egyház – az akkori helyzetének és küldetésének biblikus, a tagság és a politika számára is elfogadható hiteles egyházképét. „A lelkeszségből nem lehet nyugdíjba menni” – hangoztatta gyakran. „Akit nem érdekelnek az emberek, ne menjen lelkesznek. Menjen könyvtárosnak vagy kutatónak.”⁶⁶

1984-től tíz éven át Szigeti Jenő töltötte be az adventista egyház országos elnöke tisztét.⁶⁷

Élete végén kissé szkeptikusan fogalmazott az ún. szocialista idők egyházi életéről: „Ellenségem nem volt, de az irigyeimet becsülettel kiérdemeltem.”⁶⁸

⁶⁴ I. m., 143.

⁶⁵ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 145–146.

⁶⁶ IZSÁK: Vallomások. Szigeti Jenő a *Híd* című evangélikus magazinban rendszeresen publikált.

⁶⁷ Hetednapi Adventista Egyház Magyar Uniójának elnöke a hivatalos egyházi megnevezés.

⁶⁸ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 216.

Kardos László és Szigeti Jenő közös munkája

Szigeti Jenő azt vallotta magáról: hogy „világ életemben a történelemben gondolkodó ember voltam”.⁶⁹

Kardos Lászlóval közös könyvet írt a nazarénus közösség múltjáról. Valószínűsíthetjük, hogy Kardos László korábbi könyve⁷⁰ fontos szerepet töltött be a közös monográfia megírásának folyamatában, mivel Bakonycsernye közösségben viszonylag jelentős nazarénus közösség élt és tevékenykedett.

Szigeti már korábban kutatásokat végzett a nazarénusokról, mivel a 19. század elején több nazarénus kiábrándult saját egyházából, ezért csatlakozott az adventisták akkor induló közösségéhez. Kardossal egy munkamegbeszélésen találkozott össze Szigeti,⁷¹ s azonnal kialakult a szakmai barátság, ugyanakkor a közös érdeklődés megtermékenyítette mind a két kutató munkásságát.

„Miután megismerkedtünk, ott rögvést elhatároztuk, hogy közösen írunk egy könyvet a nazarénusokról.”⁷²

1970-ben kezdték el a nazarénus közösséggel kapcsolatos gyűjtőmunkát,⁷³ és tíz évvel később, számtalan interjú készítését követően 1980-ra sajtó alá rendezték a munkájukat.⁷⁴

Az első útjuk Bálint Sándorhoz vezetett, Szegedre.⁷⁵ Azonban Makkai László szaktudása is terelgette a két kutató munkáját. Erről az időszakról így fogalmaz Szigeti: „...ekkor kezdett körülöttem oszlani a fojtogató csönd”.⁷⁶

Az irodalmár

Az eredetileg irodalom felé kacsingató ifjú Szigeti írásaiban elmondja azt, hogy igyekezett minden kortárs íróat megismerni, valamint feltérképezni az irodalmi művészet és kultúra tablóján.

⁶⁹ TYENTÉS: Isten simogató tenyerében, 52.

⁷⁰ KARDOS: Az egyház és vallásos élet egy mai dunántúli faluban.

⁷¹ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 52–53.

⁷² Uo.

⁷³ Valójában 1978-ban kezdték meg erőteljesen a kutatómunkát, több mint tízezer oldalnyi interjúanyag állt rendelkezésükre a végső befejezést megelőzően. Később a feldolgozott anyagokat az Etnológiai Adattárba helyezték el.

⁷⁴ Politikai és egyéb akadályok miatt a könyv csupán 1988-ban, a rendszerváltás hajnalán tudott megjelenni, a Kossuth Kiadó politikai elkötelezettsége miatt a korábbi írásos szerződési ígéretét visszavonta, ezért a Magvető Kiadónál került nyomtatásba a különleges monográfia. Kardos (1918–1980) már nem érthette meg a közös publikáció kiadását, mert váratlan halála (1980) véget vetett a néprajzkutató munkásságának. Szigeti Jenő ekkor, 1980-ban az USA-ban az Andrews Universityn tartózkodott, így Kardos László haláláról a felesége, Gyopár informálta őt.

⁷⁵ SZIGETI: Isten tanítani küldött, 214–215.

⁷⁶ Uo.

Márai-kutatóként is megvillant⁷⁷ Szigeti Jenő a lelkész-teológus. Az 1990-es évek közepén Szigeti Jenő Kanadába utazott felségével, Gyopárral. Torontóban talált rá a Márai-hagyatékra 32 papírdobozban.⁷⁸

Márai az Egyesült Államokban, 1967-ben végrendeletet készített irodalmi hagyatékára vonatkozóan,⁷⁹ amiben az állt, hogyha az oroszok elhagyják Magyarországot, és megtörtént az első demokratikus választás, akkor helyezték el a kéziratait a Magyar Tudományos Akadémiánál (MTA).

Szigeti megszerezte a tengeren túli Márai-hagyatékot, de akkor még nem gondolt bele abba, hogy majd milyen nehézségekbe fog ütközni a nagy irodalmár szellemi örökségének hazahozatala. Ugyanis a korábban meghirdetett nemzetközi sajtótájékoztatót is le kellett mondani az utolsó pillanatban, mivel a Ferihegyi Repülőtérén, a vámvizsgálat során nem engedélyezték a Márai-hagyaték behozatalát.

Mivel az MTA Székházában 1997-ben a felújítási munkálatok még nem fejeződtek be, ezért Szigeti Jenő a Petőfi Irodalmi Múzeumban kívánta elhelyezni a 20. század egyik legnagyobb irodalmi génuszának írásait.⁸⁰

Az országos vámparancsnok, jogászok és szakértők tanácskozása után a Márai-hagyatékot⁸¹ papírhulladékként vámkezelték, majd kilogrammonként 20 Ft illetékkal terhelték meg, de végül is megérkezett hazájába a génusz irodalmár szellemi és egyben irodalmi hagyatéka.

Munkásságához még a klasszikus magyar költők is közel álltak: Vörösmarty Mihály, Ady Endre, József Attila azok, akikkel kapcsolatban megjelentek írásai úgy irodalmi, mint teológiai vonatkozásban egyaránt.

Szigeti Jenő a 75. születésnapja alkalmából adott interjúban így fogalmazott: „Ha én megírnám egyszer az életemet, az önéletrajzomat – igen, szeretnék még egyszer írni az unokáimnak rövid és eseménytelen életemről is –, akkor azt hiszem, József Attilát választanám mottóul. És tőle is csupán ennyit: »Taní-tani«!”⁸²

⁷⁷ SZIGETI: Márai Sándor tíz levele. Továbbá: SZIGETI JENŐ: Márai Sándor, mint apa.

⁷⁸ Márai saját kezével, pontosan becsomagolta mindazokat az irodalmi hagyatékotokat, amelyeket az utókorra hagyott, minden papírlapot pontos leltárba helyezett.

⁷⁹ Lolára, feleségére bízta irodalmi hagyatékát, aki sajnálatosan előbb hunyt el, mint Márai. Végül az idős ember, előrehaladott rákbetegsége miatt, mély depresszióba esett, ezért 1989. február 21-én, egyetlen pisztolylövéssel eldobta magától az életét. Utolsó, halála előtti végrendelete 1987. augusztus 11-én kelt. Bővebben: MÁRAI: Végrendelet.

⁸⁰ A Petőfi Irodalmi Múzeumban 1997 szeptemberében válságstáb jött létre a Márai-hagyaték vámolási nehézségeivel kapcsolatban, ennek a tagjai: Praznovszky György, az akkori múzeumigazgató, Mészáros Tibor, Márai munkásságának egyik legismertebb szakértője, kanadai részről Gaal Csaba és Szigeti Jenő. Bővebben: A Márai-hagyaték itthon. Salamon István beszélgetése Gaal Csabával és dr. Jákó Jánossal.

⁸¹ A Márai-hagyaték letétbe helyezéskor elmondott beszédek.

⁸² TYENTÉS: Isten simogató tenyerében, 59.

Az irodalmár munkásságának második felében számolatlanul jelentette meg verseit, memoárjait, aminek az eredménye lett, hogy több vereskötettel gazdagította az egyházi szépirodalmat és a protestáns művészetet. Azonban már fiatalon is megfogalmazta gondolatait. az egyik rövid verse Szombat-helyen íródott.

Óperint utca a múlt századból

Az Óperint utca végén,
a Lutheránus templom előtti kicsi téren,
egy satnya bokor árnyán a padon,
anyám ült és olvasott.
Szürke, maga kötötte ruhában,
mi, fehér, horgolt csipkegallérral – mindenki szerint is – gyönyörű volt.
Mi, Sanyival,⁸³ mint törvénytisztelő tizenhét éven aluliak, fogócskáztunk.
A tisztes polgárház első emeletén kihallatszott az ének:
„Szent érzelem tölti keblem,”
meg apám mennydörgő hangján az Ige.
Jött a csendő, anyám megrezzent,
Mi Sanyival mellé bújtunk némán.
Majd kisvártatva becsukták a gyülekezetben az ablakot.

A versírásnál a legnehezebb a forma megtalálása. Megérint valami, és tudod, hogy honnan hova tudsz eljutni.⁸⁴ Így van ez Szigeti költészetében is. Költőként verseinél fontosnak tartotta az első és utolsó mondatot. Számára sokat jelentett, hogy az olvasó a vers olvasása közben a szerzővel együtt haladjon tovább az irodalmi ösvényen. Minden nap írt valamit, hol egy-két soros rövid verseket, amelyek később visszaköszöntek a nagyobb lélegzetű munkában, hol pedig gyors gondolatokat fogalmazott meg, melyeket a napló-szerű füzetében rögzített.

Szigeti Jenő eggyé vált írásaival, nem csupán mint lelkész vagy tanár, hanem mint irodalmár is.

Többször meghívták őt Erdélybe, ahol fiatal kortárs költők mondták el a legújabb írásaikat a Nyárádszeredai Adventista Gyülekezetben kétnapos vallási konferenciákon. Ő pedig figyelmesen hallgatva jegyzetelt az elhangzó gondolatok nyomán, majd nagyszerű tanácsaival gyakorlati segítséget nyújtott a pályakezdő erdélyi fiataloknak, akik később Szigeti Jenő bátorításának köszönhették verseiket. Tanítványai nem csupán a teológiát tanulók köréből kerültek ki, mert tanította és nevelte a tehetséges fiatal költőket a rímfaragás művészetére.

⁸³ A versben szereplő Sanyi: Horváth Sándor, aki családjával Ostffyasszonyfán élt. Jelenleg Sopronban tevékenykedik, a GYESEV nyugdíjas főkertésze.

⁸⁴ Szigeti Jenő vallja e sorokat: TYENTÉS: Isten simogató tenyerében, 59.

Életének utolsó hónapjaiban *Egy öreg prédikátor vallomása*⁸⁵ című versében így hangzik szolgálatának összegzése:

Körbeszaladtam a földet
többször is
Téged kerestelek, Istenem.
Most tudom csak, hogy
te a hátam mögött voltál.
Velem rohantál, de
nem vettelek észre.
Ha hibáztam, kijavítottad,
ha féltem, te bátorítottál,
ha úgy éreztem, szerencsém volt,
sikereim mögött mindig te bújtál.
Uram, lassan véget ér,
gömbölyű a föld –
Visszatérek oda, ahonnan indultam.
Köszönöm, Uram, hogy velem voltál,
ez volt az én legszebb jutalmam.

2020. június 6.

A művészettörténész

Szigeti Jenő művészettörténészi érdeklődése már az 1960-as évektől folyamatosan nyomon követhető. Rembrandt zsenialitása fogságába ejtette a fiatal teológusnövendéket, és egész életpályáján végigkísérte a művészetek iránti olthatatlan szomja és érdeklődése.

Az életben helyét kereső ifjú Szigeti a művészettörténeti kutatásai ellenére sem távolodott a teológiai elhivatottságától, inkább az ilyen jellegű ismereteit bátran beépítette a bibliaismereti kultúrájába.

Publikációs tevékenysége igen népszerűvé tette őt, az egyházán túl is közismertté vált az ún. 'Múzeumi séták' alkalmával, amikor egy-egy aktuális művészettörténeti érdekességre hívta fel a figyelmet.⁸⁶

Rembrandt munkássága mellett *Brueghel Pieter bibliai képei* címmel is sorozatot indított el.⁸⁷

⁸⁵ SZIGETI: Isten ölelése.

⁸⁶ SZIGETI: A karcoló tű evangélistája. Rembrandt bibliai rézkarcai, *Reformátusok Lapja*, 10–11. évf., 1966 május 1-jétől 1967. december 17-ig, 32 Rembrandt-festmény művészettörténeti elemzése.

⁸⁷ SZIGETI: Brueghel bibliai képei. A Bh 1973–1975 közötti évszámaiban művészettörténeti tanulmányokat közölt folytatásokban.

Az idős professor emeritus, ha csökkentett óraszámában is, de továbbra is folyamatosan tanított az anyaintézményében, az Adventista Teológiai Főiskolán, a művészettel kapcsolatos tantárgyakat pedig mindig a legnagyobb gondossággal állította össze.

Szigeti Jenőnek két hazája volt, az egyik, amelybe beleszületett,⁸⁸ a másik, ahol teljesen otthon érezte magát: s ez a művészetek világa, ami a teológia tudománya felé irányította a kutató professzor tekintetét.

A vallási néprajz és folklórkutató tudós

A Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiumában 1980-ban alakult meg az Egyházi Néprajzi Szekció. A kutatóműhely létrejöttének egyfelől politikai vetülete volt, mivel éveken keresztül, engedély hiányában az Egyháztörténeti Szekció keretén belül lehetett művelni e tudományágat. Szigeti Jenő személyes munkálkodása is közrejátszott abban, hogy engedélyezve legyen az Egyházi Néprajzi Szekció.

Az ELTE BTK Folklore Tanszékével 1984-ben létesített munkakapcsolatot, majd egyik közeli barátjával, Molnár Ambrus református esperessel közösen publikálták a 18. századi protestáns látomásokról szóló monográfiát.⁸⁹

Ahol Szigeti Jenő, a kutató megjelent, ott többnyire valamilyen tudományos lap, publikáció, monográfia jelezte a közös kutatások eredményeit. Még a *Magyar Felsőoktatás* folyóiratban is megjelent a *Vallási néprajz a teológián* című írása több szerzővel együtt.⁹⁰

Így volt ez az ELTE BTK Folklore Tanszékén is,⁹¹ amelyen megjelent a Doktorok Kollégiumán elhangzott előadások írásos változata. A Tanszékkel való kapcsolata és Voigt Vilmos tanszékvezető magas szintű felkészültsége pozitív hatást gyakorolt Szigeti Jenő kutatásaira. A professzor bátorította és irányította őt abban, hogy az elért kutatási eredményeit nyújtsa be kandidátusi értekezésént.⁹²

⁸⁸ „Magyarnak lenni nem rang, hanem küldetés, szolgálat. Nem érdem, hanem valahová tartozást jelent. A haza nem földrajzi terület, hanem az a lelki, a nyelvi, a kulturális közeg, ahová Isten elhívott. [...] a haza azért van, hogy otthon legyünk benne.” SZIGETI: Isten tanítani küldött, 222–223.

⁸⁹ SZIGETI–MOLNÁR: Református népi látomásirodalom a XVIII. században.

⁹⁰ VOIGT–KÜLLÖS–PÓCS–MOLNÁR–SZIGETI: Vallási néprajz a teológián.

⁹¹ DANKÓ–KÜLLÖS (szerk.): Vallási Néprajz 1, Református néphagyományok; Vallási Néprajz 2, Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.

⁹² Szigeti Jenő 1989-ben védte meg a kandidátusi értekezését *A Krisztusban hívő Nazarénus Gyülekezet története Magyarországon* címmel, amely a korábban már említett Kardos Lászlóval készített könyvének az alapjaira épült. KARDOS–SZIGETI: Boldog emberek közössége.

Önéletrajzi írásában rámutatott arra, hogy tudományos pályafutása két ösztönző kútforrásból táplálkozott, egyrészt a Magyarországi Református Egyház Doktorok Kollégiuma, másrészt az ELTE Folklore Tanszéke. A kandidátusi értekezését megelőzően már rendszeresen tanított azon az Egyetemen, ahová annak idején nem vették fel politikai szempontok alapján. Viszont az intézmény, röviddel a rendszerváltás előtt már megnyitotta kapuját előtte.⁹³ 2007-ben az ELTE Szenátusa *címzetes egyetemi tanári* rangot adományozott az adventista tudósnak.

Scheiber Sándor – akiről korábban említést tettünk – a fiatal Szigetire jelentős hatással volt, mivel a tőle tanult vallási néprajz módszere egyértelműen kimutatható munkássága teljes időszakában.⁹⁴

Kecskeméti kutatásai kapcsán és az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR – ZSE) Doktori Iskolájának tagjaként került kapcsolatba Róna Tamással, aki ezen térség zsidó gyökereinek feltárásából írta doktori értekezését.⁹⁵ Egyértelmű, hogy a zsidó folklór belesimult Szigeti munkásságába, és nem alkotott önálló entitást a kutatási és publikációs tevékenységében. Emiatt is méltóvá vált a Scheiber-díj kitüntetésre.

Összegzés

A tanár úr folyamatosan cédulázott, ezzel indította el tudományos életét. Jegyzetekkel a kezében ismertem meg őt. Kiváló tanítóm, Scheiber Sándor sem tett másként. A számítógépre felvitt adatok egy idő után eltűnhetnek, megsemmisülhetnek, de a jegyzetek – igaz, ezek nem kötéltáblák – mégis tovább fognak élni világunkban. A hihetetlen mennyiségű cikke és tanulmánya mind arról tanúskodik, hogy olyan világ kincseit kutatta, amelyet így neveznek: Szentírás. Szűkebben: teológia, néprajz és folklór, egyháztörténelem és oktatás.⁹⁶ Ez Szigeti Jenő!

„Példát mutatott nemcsak abban, hogy mivel érdemes történészként vagy néprajzusként foglalkozni, hanem abban is, hogyan. Egyszerre volt személyében érintett és elemző, józan érvekkel vitázó és szilárd meggyőződésű.”⁹⁷

⁹³ Szigeti Jenő Voigt Vilmos meghívására az ELTE Bölcsészettudományi Kar Folklore Tanszékén protestáns vallási néprajzot, a szabadegyházak történetét és bibliai folklórt tanított a hallgatók számára. Ebben az időben jelentek meg a folklórral kapcsolatos tanulmányai: SZIGETI: A folklór és a Biblia; SZIGETI: A folklór a Miatyánkban – a Miatyánk a folklórban; SZIGETI: A megváltás útja a XIX. századi szabadegyházi képeken.

⁹⁴ VOIGT: Laudáció Szigeti Jenő Scheiber Sándor-díj átvételekor (részlet).

⁹⁵ RÓNA: Judaizmus és közösségtörténet Kecskemét rabbijainak működése történet-szociológiai aspektusból.

⁹⁶ SZÉCSI: Laudáció Szigeti Jenő emeritus professzor 80. születésnapjára, 15.

⁹⁷ FAZEKAS: Szigeti Jenő az iskolateremtő és vallási néprajz tudós.

Az *Egyháztörténeti Szemle* folyóiratban 14 tanulmánya jelent meg.

Többek között figyelemre méltó a *Tizennyolcadik századi lelkészsorsok*⁹⁸ címmel megjelent írása. „A vallásos népi olvasmányok virágkora a 18–19. század volt. A népi kultúra megismerése szempontjából is fontos ez a két évszázad.”

A *Theologiai Szemle* tudományos folyóiratban 86 írása jelent meg 1966 és 1989 között.

Publikációs tevékenysége oly gazdag, hogy szinte feldolgozhatatlan nagyságú és terjedelmű szakirodalmat tett le a vallástudomány asztalára.

Találóan foglalja össze Küllös Imola professzor asszony Szigeti Jenő munkásságát: „A jézusi küldetés szellemében – *’tegyetek tanítványokká minden népeket’* (Mt 28,19) – mindig önzetlenül, idejét és testi-lelki energiáit nem kímélve, sokszor saját egészsége rovására osztotta szét tudását, hitét.”⁹⁹

„Meggyőződése, hogy a keresztyénség számára a jövő megnyerésének kulcsa az egészséges, tehát objektív és önkritikus történeti és üdvösségtörténeti tudat ápolása. Isten ma is a reménység istene, nem halott Isten, akire csak emlékezni tudunk, aki feltámaszthatatlanul beleragadt a múltba. Isten ma is előttünk jár és ez a bátor keresztyén gondviselési alapja.”¹⁰⁰

Szigeti Jenő puritán életvitelű tudósi és lelkipásztori életet élt, aki a hétköznapi keresztyénség korántsem könnyű *modus vivendi* kompromisszumokkal teli mindennapjait mutatta be a tanítványainak és a tudós kollégáinak, akik a „mindennapok útvesztő labirintusában” keressük a kiutat.¹⁰¹

Emléke legyen áldott!

וְהַמִּשְׁכָּה לַיָּמִין הָיְתָה כְּזֹהָר הָרָקִיעַ וּמִצְדֵּיקֵי הָאֵרֶץ בָּיִם
כְּכֹחַ בָּיִם לְעוֹלָם וָעֶד:

Az értelmesek pedig fénylenek, mint az égnek fényessége;
és akik sokakat az igazságra visznek,
miként a csillagok örökkön örökké.

Dán 13,3

⁹⁸ SZIGETI: A tizennyolcadik századi lelkészsorsok.

⁹⁹ KÜLLÖS: Egy szabadlelkű prédikátor emlékére.

¹⁰⁰ SZIGETI: A keresztyénség jövője, 111.

¹⁰¹ KÜLLÖS: Egy szabadlelkű prédikátor emlékére.

Felhasznált irodalom

- ♦ SZIGETI JENŐ honlapja: <http://www.palackpostam.hu/bibliografia/tanulmanyok/>
- ♦ *AdventInfo*, 2019. június 29.
- ♦ A Márai-hagyaték letétbe helyezésekor elhangzott beszédek, in: Szigeti J.: *Palackposta Márai Sándortól*, Miskolc, Bíbor, 2001, 147–149.
- ♦ A Márai-hagyaték itthon. Salamon István beszélgetése Gaal Csabával és dr. Jáky Jánossal, in: Szigeti J.: *Palackposta Márai Sándortól*, Miskolc, Bíbor, 2001, 151–156.
- ♦ BÁLINT S.: *Szeged reneszánsz kori műveltsége* (Humanizmus és reformáció 5.), Budapest, Akadémiai, 1975.
- ♦ DÁN R.: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Budapest, Akadémiai, 1987.
- ♦ DANKÓ I.–KÜLLŐS I. (szerk.): *Vallási Néprajz 1, Református néphagyományok; Vallási Néprajz 2, Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok*, Budapest, ELTE Folklóre Tanszék, 1987.
- ♦ *Dr. Nagy József (1915–1985)*, elérhető: <http://www.kispestibaptista.hu/2008/07/30/dr-nagy-jozsef-1915-1985/>, letöltés dátuma: 2021. 06. 16.
- ♦ ERDÉLYI L. (szerk.): *Egy ember az embertelenségben. „Ő, ami tőle telt azt tevő” Emlékirat Michnay Lászlóról*. Budapest, Dunamelléki Egyházkerület, 2004.
- ♦ FAZEKAS Cs.: Szigeti Jenő az iskolateremtő és vallási néprajz tudós, in: Tokics I. (szerk.): *Isten nagykövete: Szigeti Jenő*, Pécel, Adventista Teológiai Főiskola, 2021.
- ♦ HEINZ, D.–FAZEKAS Cs.–RAJKI Z.: *Ünnepi Tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*, Miskolc, Bíbor Kiadó, 2006.
- ♦ IZSÁK N.: *Vallomások. Kortárs prédikátorportrék*, Budapest, PTF, 2011.
- ♦ KARDOS L.–SZIGETI J.: *Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok*, Budapest, Magvető, 1988.
- ♦ KARDOS L.: *Az egyház és vallásos élet egy mai dunántúli faluban, Bakony-csernye 1965*, Budapest, Kossuth, 1969.
- ♦ KEMÉNYFI R.: Szigeti Jenő: a folyamatos felkészültség állapotában élt, in: Tokics I. (szerk.): *Isten nagykövete: Szigeti Jenő*, Pécel, Adventista Teológiai Főiskola, 2021.
- ♦ KISS J. (MANAJLA J.): *Emlékezés Kiss János (1905–1984) lelkész, grafikus és festőművészre*, [h. n.], Blurb Books. 2019.
- ♦ KÜLLŐS I.: A 70 éves Szigeti Jenő köszöntése, in: *Néprajzi Hírek* 3–4 (2006).
- ♦ KÜLLŐS I.: Egy szabadlelkű prédikátor emlékére, in: Tokics I. (szerk.): *Isten nagykövete: Szigeti Jenő*, Pécel, Adventista Teológiai Főiskola, 2021.

- ♦ MÁRAI S.: Végrendelet, in: Szigeti J.: *Palackposta Márai Sándortól*, Miskolc, Bíbor, 2001, 142–143.
- ♦ MÉSZÁROS K.: A pécsi baptista gyülekezet története, in: *Theologiai Szemle* (Új folyam) 1 (1984).
- ♦ RAJKI Z.: *Egy amerikai lelkész magyarországi missziója*, Budapest, Lucidus Kiadó, 1998.
- ♦ RÓNA T.: *Judaizmus és közösségtörténet Kecskemét rabbijainak működése történet-szociológiai aspektusból* (doktori disszertáció), Budapest, OR – ZSE, 2010.
- ♦ SIMON Z.: *Az Alsó – Nyárádmunte településeinek vallási élete. A vallási közösségek viszonyrendszerének néprajzi – antropológiai vizsgálata*, Debrecen, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2011.
- ♦ SZÉCSI J.: Laudáció Szigeti Jenő emeritus professzor 80. születésnapjára, in: Tokics I. (szerk.): *Isten hídembere – hinni tanít*, Pécel, Adventista Teológiai Főiskola, 2018.
- ♦ SZIGETI J.–MOLNÁR A.: *Református népi látomásirodalom a XVIII. században*, Budapest, Református Zsinati Iroda, 1985.
- ♦ SZIGETI J.: „És emlékezzél meg az útról”. *Tanulmányok a magyarországi szabadegyházak történetéből*, Budapest, Szabadegyházak Tanácsa, 1981.
- ♦ SZIGETI J.: „Szemeimmel tanácsollak téged”, in: *Béke hírnök*, 5 (1962), március 1.
- ♦ SZIGETI J.: A folklór a Miatyánkban – a Miatyánk a folklórban, in: Barna G. (szerk.): „Nyisd meg, Uram, szent ajtódát...” *Köszöntő kötet Erdélyi Zsuzsanna 80. születésnapjára*, Budapest, Szent István Társulat, 2001.
- ♦ SZIGETI J.: *A folklór és a Biblia*, in: Erdélyi Zs. (szerk.): *Boldogasszony ága. Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 1991.
- ♦ SZIGETI J.: A karcoló tű evangélistája. Rembrandt bibliai rézkarcai, in: *Reformátusok Lapja*, 10–11. évf., 1966. május 1-jétől 1967. december 17-ig.
- ♦ SZIGETI J.: A keresztyénség jövője, in: *Theologiai Szemle* (Új folyam), 2 (1984).
- ♦ SZIGETI J.: A megváltás útja a XIX. századi szabadegyházi képeken, in: Bárh D. (szerk.): *Ünneplő. Írások Verebélyi Kincso születésnapjára* (Folkloristica 9.), Budapest, ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005.
- ♦ SZIGETI J.: A nők helyzete a Közel-Keleten és a Bibliában, in: *Adventista Szemle*, 2 (2016).
- ♦ SZIGETI J.: A szombatos imádságoskönyv zoltárfordításai, in: Szigeti J.: *Egyház és művelődés. Tanulmányok a protestáns vallásosság történetéből* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár), Szeged, EFO Kiadó és Nyomda, 2018.
- ♦ SZIGETI J.: A tizenhetedik századi lelkézsorsok, in: *Egyháztörténeti Szemle*, 2 (2010).

- ♦ SZIGETI J.: *Adventista Szemle*, Adventista Teológiai Főiskola, ünnepi szám, 2016, IX. évf. 2. szám.
- ♦ SZIGETI J.: Brueghel bibliai képei, in: *Békehírnök*, 1973–1975.
- ♦ SZIGETI J.: *Egyház és művelődés. Tanulmányok a protestáns vallásosság történetéből* (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár), Szeged, EFO Kiadó és Nyomda, 2018.
- ♦ SZIGETI J.: *Fejezetek a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéhez*, Budapest, 1985.
- ♦ SZIGETI J.: *Isten ölelése*, Budapest, Arany Forrás Kincsház, 2020.
- ♦ SZIGETI J.: *Isten tanítani küldött*, Budapest, Arany Forrás Kincsház, 2017.
- ♦ SZIGETI J.: *Két próféta*, Budapest, H. N. Adventista Egyház, 1988.
- ♦ SZIGETI J.: Márai Sándor tíz levele, in: *Vigilia* 1 (2001).
- ♦ SZIGETI J.: Márai Sándor, mint apa, *Kiadatlan naplójegyzetek 1948-ból*, in: *Vigilia* 8 (2001).
- ♦ SZIGETI J.: *Palackposta Márai Sándortól*, Miskolc, Bíbor, 2001.
- ♦ SZIGETI J.: Tallóztatás teológus szemmel, in: *Theologiai Szemle* 6 (1985), 367–371.
- ♦ SZILVÁSI J.: Az Adventista Teológiai Főiskola új évfolyama, in: *Advent-hírnök*, 4 (1992).
- ♦ SZILVÁSI J.: Megkezdte működését az Adventista Teológiai Főiskola, in: *Adventhírnök*, 5 (1994).
- ♦ SZILVÁSI J.: Szigeti Jenő: A szabadegyházi lelkészképzés úttörője, in: Tokics I. (szerk.): *Isten hídebere – hinni tanít*, Pécel, Adventista Teológiai Főiskola, 2018.
- ♦ TYENTÉS L.: *Isten simogató tenyerében, Beszélgetés Szigeti Jenővel*, Budapest, Boldog Élet Alapítvány, 2013.
- ♦ VOIGT V.–KÜLLŐS I.–PÓCS É.–MOLNÁR A.–SZIGETI J.: Vallási néprajz a teológiákon, in: *Magyar Felsőoktatás* II. évf. 9–10 (1992).
- ♦ VOIGT V.: *Laudáció Szigeti Jenő Scheiber Sándor-díj átvételekor*, kézirat, [é. n.].
- ♦ VOIGT V.: *Laudáció Szigeti Jenőhöz*, kézirat, 2016.
- ♦ *Wladár Antónia*, elérhető: https://hu.wikipedia.org/wiki/Wlad%C3%A1r_Ant%C3%B3nia, letöltés dátuma: 2021. 06. 16.

„Nemhogy látni, de hallani is szörnyűséges volt”

*A pestis a magyar református egyháztörténetben**

Egyszerűbb témát is adhattak volna a szervezők. A járványokról a történelemben olyan beszélni 30 perc alatt, mint egyetlen mondatban összefoglalni az úrkutatás egész tudományát. Igaz ugyan, hogy a témának csak a hazai, ezen belül pedig csak a református egyházi vonatkozásait kérték tőlem, de ez is messze meghaladja e jelen előadás kereteit. Ráadásul nem lehet úgy beszélni erről, hogy ne utaljunk a világtörténeti eseményekre is (ha beszélhetünk egyáltalán globalizmusról a 20. század előtt, akkor a járvány igazán globális volt, legalábbis Európára nézve). Helyzetemet nehezíti a hatalmas szakirodalom is, amely részletezésre csábít, de igyekszem ellenállni a csábításnak, és fegyelmezni fogom magam. Ami alább következik, annak a magyar vonatkozása új az eddigi ismereteinkhez képest, ennek a végén pedig magyarul először hallhattok egy dogmatikai és egészségtani csemegét.

Járványok a Bibliában

Egyházi, hívő emberekként aligha kerülhetjük meg a Bibliát e tekintetben is, hiszen a járványok szinte mindennapi események voltak az egyes bibliai korokban és helyszíneken. Ennek megfelelően a Szentírásban elég sok adat van a különféle járványokról. Miután ezek közül elég sok ma is létezik, nagyon röviden vegyük sorra ezeket. Lepra, bélpoklosság: 2Móz 4,6; himlő, lépfene: 2Móz 9,3; rüh: 5Móz 28,27. Ezek esetén elkülönítésre volt szükség. Nem volt szükség elkülönítésre a gyulladás (3Móz 22,22), a kelevény (2Kir 20,7) esetén. A Szentírás továbbá említ belső tünetekkel járó betegségeket is: bubópestis (1Sám 5,9; 6,5), sorvadás vagy tuberkulózis, tifusz, malária (3Móz 26,16; 5Móz 28,22), a hasmenés és vérhas (Csel 28,8), de sok más betegséget is (férgek, kígyók által okozott betegségek, szembetegségek, ideg- és lelkibetegségek), ám ezek már nem tartoznak a tulajdonképpeni értelemben vett fertőző járványok közé.

* Elhangzott a Doktorok Kollégiuma 2021. augusztus 24-én tartott plenáris ülésén, Budapesten. MARÓTI: „Nemhogy látni, de hallani is szörnyűséges volt”.

A pestis

A szakirodalom bőségesen beszél az ókori és a középkori járványokról, én viszont ezek részletezését mellőzőm, hiszen bőséges szakirodalma van. Csupáncsak annyit veszek át ide, amit Nemes Csaba mond, hogy ti. az emberiséget öt nagy ostorcsapás érte: a lepra, a pestis, a fekete himlő, a tuberkulózis és a kolera. Ezek közül a legnagyobb pusztítást a pestis, vagyis a fekete halál végezte (pestis bubonica, pestilentia, mors nigra). A középkor folyamán ez több rendben is rátört Európára (nemegyszer Ázsiából érkezve). A legemlékezetesebb 1347–1351 között tombolt.¹

Hadd szűkítsük le tehát erre a témánkat, hiszen a magyar egyháztörténelmi források többnyire ennek az emlékeit őrizték meg. Az említett pestilentia kifejezést nem egyszer a járványok általános megnevezésére is használták (a protestáns irodalomban először Melanchthonnál fordul elő ebben az értelemben). Én e kettős jelentését követem nyomon a hazai református forrásokban. Érdekes, hogy reformátusaink és reformátoraink írásaikban nemigen foglalkoznak a betegség fenomenológiai ismertetésével, és többnyire jelzőként használják elvont dolgokra: a társadalom pestise a széthúzás, az egyház pestise a tévtanítás stb.² Emellett, természetesen megjelenik a tulajdonképpeni betegség is, de jóval kevesebbszer.

A pestisjárvány néhány magyar egyháztörténelmi forrásban

Méliusz traktátusa a pestisről

Méliusz Péter 1564-ben külön traktátust írt a pestisről, röviden, de megemlíti, hogy nagyobb munkát is készített a témában. Ebben, mármint a kisebbikben, Zoványi szerint, Balsaráti Vitus János orvos felfogása ellen foglalta össze a maga „rajongásig menő nézeteit”. Nagy Barna, válaszként Zoványi szavaira, ezt mondja:

„De, hogy Méliusznak a pestis előli menekülés ügyében elfoglalt álláspontját miért kellene rajongó vélekedésnek minősíteni, az nem világos előttem. Ő csak Isten gondviselő tanácsvégzésének kikerülhetetlenségét akarta hangsúlyozni, azonban ugyanakkor arra is rámutat: Élünk orvossággal, de úgy, hogy csak az egészség eszközének s nem az élet és egészség okának ismerjük azt (Apologia XXVI).”³

¹ NEMES: Az emberiség öt nagy ostroma.

² De dignitate artis medicae, CR-11/806.; De arte medica, CR-12/113.; De causis putrefactionis, CR-12/173.; De medicinae usus, CR-12/221.

³ NAGY: Méliusz Péter művei, 221.

Hogy Méliusz nem volt a fátum híve, az a Debreceni-Egervölgyi Hitvallásból világosan kiderül. Ebben egyértelmű, hogy elveti a sztoikusok által vallott fátumszerű szükségszerűséget, a pestis elkerülésére nézve pedig kijelenti: „Gyakran a levegő ragályos megfertőzését elháríthatja némelyek tudománya”. Tehát, összegez Nagy Barna: „Az első magyar fűvészkönyv írója aligha vádolható azal, hogy túlságosan hódolt volna babonás vagy rajongó hiedelmeknek”⁴

Utalások a pestisre az erdélyi zsinatokon

Alább az általam jobban ismert térség egyháztörténeti forrásainak egyik-másik adatát veszem sorra, azzal a meggyőződéssel, hogy a járványra történő erdélyi hivatkozásoknak megvan a párja a magyarországi egyházi iratokban is.

Az 1643. január 16-án tartott marosvásárhelyi zsinat elé terjesztik Nyárádselye önállósulási kérelmét, amelyben azzal érvelnek a bere-keresztúri anya-egyházközségről való leválás mellett, hogy a Nyárádselyében sokan katolizáltak, mert nincs állandó lelkész, és „az elmúlt pestisben 84 embereket [a település lakosságának ⅓-át] temettünk el pap nélkül”.⁵

A reformátusok 1710-ben Búzásbocsárdon tartottak zsinatot, amelyen előterjesztették a Főkonzisztórium javaslatait is. Ennek 10. pontja így hangzik: „A mostani pestis alkalmatosságával temerariuskodnak [meggondolatlanok] némellyek, cursitálnak [rohangálnak] ahová kell is, nem kell is, ki miatt már egynéhányszor a főcurator urak animadversiot [feddést, szemrehányást] szenvedtenek, ez is corrigáltassék, szükség”. Vagyis akkortájt is akadtak olyanok, akik nem tartották be a korlátozási szabályokat. A zsinat ezzel a határozattal válaszolt a Főkonzisztóriumnak: „Arra kötelezték magokat minden tractusoknak seniori [egyházmegyék esperesei], hogy a pestis helyektől arceállyák [távol tartják] a prädikátorokat s mestereket”.⁶ Az ország belharcaira és a pestisre való tekintettel a Főkonzisztórium és a zsinat országos böjtöt rendel el, amelyet sok helyen nem tartanak meg, mert a más vallásúak csúfolják a reformátusokat, de a Főkonzisztórium szigorúan ráparancsol a lelkészekre, hogy az elrendelt a vasárnapi böjtöt mindenképpen tartsák meg.

„Igen tetszik a Szent Generalisnak a böjtnek megtartása az Istennek ilyen közönséges ítéletinek idején, és valakik nem engedelmeskednek a méltóságos Supremum Consistorium [Főkonzisztórium] és Szent Generalis deliberatumának [végzésének], poenáztassanak [büntetessenek meg]. De minthogy exorbitantiak [szertelenségek, túlzások] szoktanak lenni a korcsomák miatt, a méltóságos

⁴ Uo.

⁵ ERZSI-1, 145.

⁶ ERZSI-1, 411, 412.

Consistorium a vármegyéken és székhelyeken levő tiszteknek committályn [rendelkezzék], hogy a korcsoma és egyéb kufarkodás szűnnyék meg, az oláhok is, kik azon a napon szoktanak részeskedni, táncolni, refrænáztassanak [zaboláztassanak meg].”⁷

A Búzásbocsárdon tartott református zsinatot megemlíti a székelyudvarhelyi egyházmegye protokollumába tett feljegyzés is (jún. 29.–júl. 8.). Ebben a jegyző arról tájékoztat, hogy az egyházmegye esperese, Szokollyai István, nem jelenhetett meg a zsinaton, „mert Isten ítélete miatt a pestis kegyetlenül dúlt és az ő házat is súlyosan megtámadta”. Maga helyett az egyházmegye egyik lelkészét és főjegyzőjét küldte el, „de ők a tomboló pestis ügyében kiadott rendelet miatt arra kényszerültek, hogy még ugyanazon a napon, amelyen megérkeztek, munkájuk végezte nélkül haza is menjenek”.⁸

Bod Péter is megemlékezik az 1717. évi pestisjárványról, amely menekülésre kényszerítette a lakosságot. A Szirnai Szent Polycarpus írásában ezt mondja: „Szebenből is az urak, ott pestis kezdődvén, Kolosvárra jövének, papok is oda felesen futottanak vala”.⁹ (161–163.)

1719-ben Soós Ferenc püspök, emelkedett hangvétellű, latin nyelvű zsinati meghívólevelében ugyancsak megemlíti a fekete halált. Magyarul így hangzik:

„Szeretett testvéreim a Krisztus szeretetében! Már másodszor küldök nektek meghívó levelet a közzsínatra, ebben a nagyon siralmas időben, amelyet a feledés soha se töröljön ki emlékezetünkéből, mert szeretett hazánk lakosait részben a pestis fertőzte meg és emésztette fel, részben általános sorscsapás érte, amikor minden szent dolog – ó, fájdalom! – elveszítette értékét, és közönségessé lett, s a szent szolgálat ősi fensége annyira lezüllött, hogy régi méltóságát keresni ugyanannyi, mint a házat hamvaiban keresni [...] Annyian jelenjete meg [t. a zsinaton], amennyien tudtok, még ha nem nagy számban is; akikre a fertőzés gyanúja rávetül, azok maradjanak otthon, hogy ne adjunk alkalmat a rosszra”.¹⁰

E néhány szórványos egyháztörténeti adat után következnek a:

Dogmatikai és egészségtani csemege

Nemsokára, remélem, olvasható lesz magyarul is Szegedi Kis István főműve, a *Theologiae sincerae loci communes*.¹¹ A fordítással már tavaly elkészültem, jelenleg a nyomdai előkészítés munkálatai folynak. Nos, ebből a munkából szeretnék megosztani veletek egy-két gondolatot, előlegezésképpen, témánk-

⁷ ERZSI-1, 412.

⁸ ERZSI-1, 414.

⁹ Bod: Smirnai szent Polycarpus, 161–163.

¹⁰ ERZSI-2, 37.

¹¹ Szegedi-LC.

kal összefüggésben. Készüljetekek rá, hogy száraz és unalmas skolasztikus fejtegetések következnek, amelyek így, folyó szöveggé átírva nem valami szívderítő olvasmányok, de ha meglátjátok a vázaltszerű táblázatokat, rögtön rájöttök, hogy a téma értelmesen és logikusan egybeszerkesztett vázáról van szó.

Szegedi munkájában az egyik nagyobb fejezet az emberről szól. Ennek kapcsán sorra veszi az ember tulajdonságait, az istenes élet követelményeit, az egyes életminőségeket is (álom, képzetek, hazugság, hitszegés, kapzsiság, fösvénység, irigység stb.). A fejezetnek része a halál is, amely alfejezetbe illeszti a *De morte pestilentiali*, vagyis „A pestis által okozott halál” szakaszt is. A „protestáns skolasztika” módszerével négy tételben foglalja össze a tudnivalókat erről: 1. El kell-e menekülni a fertőző pestis elől. Nem kell; 2. Vétkeznek-e azok, akik elmenekülnek a pestis elől, és miben áll a vétkük; 3. Mit kell tenniük azoknak, akik menekülnek a pestis elől. 4. Mit kell tenniük azoknak, akik nem menekülnek el előle.¹²

1. El kell-e menekülni a fertőző pestis elől. Nem kell. Erre, az ágaztatás szabálya szerint három területről (locusról) veszi az érveit: A. A Szentírás több tanúságtétele. „Te ismered ülésemet és felkelésemet [...] minden utamat jól tudod [...] Hová menjek a te lelked elől és a te orcád elől hova fussak?” (Zsolt 139: 2,3,7). „Gonoszsággal menekedhetnének? Haraggal rontsd meg, oh Isten, a népeket! Bujdosásomnak számát jól tudod: szedd tömlődbe könnyeimet! Avagy nem tudod-e azoknak számát?” (Zsolt 56,8–9) „Hogy béklyóba teszed lábaimat, vigyázol minden én utamra” (Jób 13,27); B. Az élet és halál idejének a bizonyossága és megszabottsága. „Az Úr a szabadítás Istene, megszabadít a haláltól” (Zsolt 68,14 [helyesen: 67, 21]). „Könyvedben ezek mind be voltak írva: a napok is, amelyeken formáltatni fognak; holott egy sem volt még meg közülök” (Zsolt 139,16.). „Nincsenek-e meghatározva napjai? Az ő hónapjainak számát te tudod; határt vetettél néki, amelyet nem hághat át” (Jób 14,5). „Ideje van a megszületésnek, és ideje a meghalásnak” (Préd 3,2). „A halálos végzetet az Úr rendelte (Sirách 41,5). Ezért olvassuk Mózesről ezt: „És meghalt ott Mózes, az Úrnak szolgája a Moáb földén, az Úr szava szerint” (5Móz 34,5); Dávidról ezt: „Elközelgett Dávidnak ideje, hogy meghaljon” (1Kir 2,1); Tóbiásról ezt: „Halála óráján magához hívta fiát” (Tóbiás 14,5); Krisztusról ezt: „Még nem érkezett el az ő ideje” (Jn 7,30; Mt 26,2); „Ímé, elközelgett az óra, és az embernek Fia a bűnösök kezébe adatik” (Mt 26,45), „ez a ti órátok” (Lk 22,53); Saulról ezt: „Nem emelem a kezem az Úr felkentjére, majd eljön az ő halálnak napja” (Vö. 1Sám 26,10–11). C. A ható/kiváltó ok (causa efficiens). Ezt külön táblázatban részletezi (253.). Nyolc területet említ, ahonnan érve-

¹² 1. Sitne fugienda pestis contagio. Non esse fugienda. 2. An peccent hi, qui pestem fugiunt, et quomodo peccant. 3. Quid illis faciendum, qui in peste fugiunt. 4. Quid illis faciendum, qui non fugiunt. Szegedi-LC, 252.

ket lehet venni: 1. A csapás oka: Isten rendelkezése, tanácsvégzése és akarata; kiváltó oka a bűn; 2. A módja vagy célja: a megérdemelt és elkerülhetetlen büntetés; 3. E rossz hatékonysága: nincs gyógyszer, amellyel gyógyítani vagy legalább gyengíteni lehetne;¹³ 4. Az isteni szabályzás: a pestis nem vaktában sújtja az embereket 5. Isten gondviselése: Ebben a hatalmas, felmérhetetlen romlásban mégis ott van Isten gondviselése; ennek köszönhető, hogy övéi, akik bíznak benne, nem hagyják el azokat, akiket a pestis lesújtott és ágy-nak estek, hanem közöttük maradnak és gondoskodnak az övéiről, és mégis egészségesek maradnak; 6. A pestis kifejezés etimológiája vagy nevei a Szentírásban.¹⁴ 7. A régi és első egyház példái: Egykor ugyanis (tanúsítja Eusebius munkája 9. könyvének 8. fejezetében) pestisjárvány esetén az emberek nem menekültek sehová, hanem helyben maradtak. 8. Maga a tapasztalat: sokan egészségesek maradtak a pestissel fertőzöttek között, akik pedig elszaladtak, nem mindig menekültek meg.¹⁵

2. Vétkeznek-e azok, akik elmenekülnek a pestis elől, és miben áll a vétkük. Három helyen lehet érveket találni: A. Nem vélekednek helyesen Isten fenyítő pálcájáról, mert azt gondolják, hogy véletlenszerűen sújt le, és csak a jelenlévőket sújtja, akik elmenekülnek, azokat nem éri utol, holott tudniuk kellene, hogy fejünk hajszálai is meg vannak számlálva [Mt 10,30]. B. Nem látják be hitük gyengeségét, mert azt hiszik, hogy csak úgy menekülhetnek meg, ha elszaladnak. C. Ezekben a megpróbáltatásokban elhagyják testvéreiket és a közelállókat, akiket szeretetben kellene szolgálniuk.¹⁶

3. Mit kell tenniük azoknak, akik menekülnek a pestis elől: A. Ne hozzák fel mentségül erőtlenségüket, hanem inkább ismerjék el, és sirassák el, életüket pedig javítsák meg. B. Gondolják meg, hogy semmiképpen nem szaladhatnak

¹³ 1. Causa efficiens plagae huius. Principali, quae est decretum, consilium et voluntas Dei [...] Impulsiva, quae est peccatum; 2. A modo. Immittitur enim tanquam ultio merita et inevitabilis; 3. Ab efficacia mali huius. Nullum enim medicamen adferri poterit, quod malum hoc auferat. Szegedi-LC, 253.

¹⁴ 4. A moderatione divina, qua fit, ut non temere [...] peste corripiantur homines; 5. Providentia Dei. [...] qua fit, ut suos in se sperantes, non procul ab illorum, qui feriuntur, et prosternuntur consortio dissitos, sed in illorum constitutos, illae suos custodiat [...] etiam in medio cadentium esse securos; 6. Ab etymologia seu appellationibus, quibus pestis in Scripturis describitur. Szegedi-LC, 253.

¹⁵ Ab exemplo veteris et prioris Ecclesiae. Olim enim (teste Eusebio lib. 9. cap. 8.) peste grassante locum non mutarunt, sed manentes; 8. Ab ipsa experientia: multi enim manentes in peste illaesi persistunt, fugientes pestem non fugiunt. Szegedi-LC, 253.

¹⁶ A. De virga Dei non recte sentiunt, quam putant temere ferri, praesentes ferire, subducentes se tangere non posse, cum scire debebant, capillos etiam capitis omnes numeratos esse. B. Ne infirmitatem suam excusent, sed potius agnoscant, deplorent et vitam emendent. C. In his tribulationibus fratres et propinquos deserunt, quibus ex charitate inservire debebant. Szegedi-LC, 252.

el Isten büntető keze elől, ezt csak alázatos lélekkel és megtéréssel kerülhetik el.¹⁷

4. Mit kell tenniük azoknak, akik nem menekülnek el előle. A. Alázatos lélekkel, a vétkek beismerésével könyörögjenek a fenyítő pálca elhárításáért, és így csendesítsék le a sújtó és fenyítő Isten haragját. B. Ne üldözzék kemény szívvel a pestis elől menekülőket, és ne ítéljék el őket gyengeségükért, mert ha ezt teszik, nagyobb vétket követnek el, mint azok, akiket elítélnek; ehelyett inkább imádkozzanak érettük, sirassák el amazok erőtlenségét, és ajánlgassák nekik, hogy siessenek az isteni kegyelemhez. Ha nem ezt teszik, nemhogy jobbak, de rosszabbak lesznek a pestis elől menekülőknél. C. Fontolják meg, hogy milyen okokból maradnak azok között, akiket a pestis leigázott. Ezt vajon az isteni védelemben bízva teszik-e, vagy inkább csak vakmerőségből és az isteni harag megvetéseképpen, továbbá szerető lélekkel teszik-e, hogy a nyomorultak szükségén segítsenek, vagy csak kényszerűségből, mert nincs meg a szükséges pénzük, hogy máshová menjenek.¹⁸

Egészségtan – tanácsok a gyógyításra és a megelőzésre

Külön táblázatban vázolja fel, hogy mire van szüksége a pestisben szenvedő betegnek. Öt dolgot sorol fel.

1. Diétára, eszerint: A. A reggeli első fogása legyen ecetes. B. A sült étel egészségesebb, mint a főtt. C. Jók a szárnyasok is, kivéve a vízi szárnyasokat. D. Ajánlani lehet a sörféleségeket vagy a gyenge bort, az árpa sört, vagy bort vízzel vegyítve. E. Pestis ellen a legjobb orvosság az ecet. F. A vacsorára legyen elég egyetlen fogás, jól kisütve.¹⁹

2. Érvágásra; fekély esetén ekképpen: A. Nyissuk meg fenn a nyakon és a fejen lévő eret, aztán azt, amelyik a hüvelyk és a mutató új között van, továbbá

¹⁷ A. Ne infirmitatem suam excusent, sed potius agnoscant, deplorent et vitam emendent. B. Cogitent se nulla ratione effugere posse manum Dei, quam humilitatem animi et vera resipiscentia. Szegedi-LC, 252.

¹⁸ A. Ut submissione animi, agnitione culpae, resipiscentia, et virgae deprecatione percutientis, ac corripientis nos Dei iram placent. B. Ne fugientes acerbo animo prosequantur, ne condemnent infirmos, alioqui plus peccaturi, qui hi, quos condemnant, sed potius pro illis orent, infirmitati illorum condoleant, et fugam eorum divinae clementiae commendent. Nisi hoc fecerint, tam abest ut manentes fugientibus sint meliores, ut nonnunquam peius etiam delinquant. C. Ut ependant, quibus de causis maneat inter eos, qui pesti sunt obnoxij. An hoc fiducia divinae protectionis faciant, an temeritate magis et irae divinae contemptu, vel spiritu charitatis, ut miserorum necessitatibus inserviant, vel ob id faciant, quod desunt sumtus ad alio migrandum necessarij. Szegedi-LC, 252.

¹⁹ A. Primum ferculum in prandio acetosum sit. B. Assata plus valent, quam cocta. C. Valent ez volatilia, exceptis his, quae agunt in aquis. D. Cervisia, vel vinum tenue, vel aqua bordei, vel aqua simplex voni moxta. E. Acetum est summa medicina contra pestem. F. In coena sis contentus unico ferculo, maxime assato. Szegedi-LC, 254

a halántékon és a fül hátsó részén ugyanazt a vénát, ha van. B. A hónaljban vagy az alkar bármelyikén meg kell nyitni a mediát. Hasonlóképpen a mellkason is. Ez esetben a salvatellat is meg lehet nyitni, amely a kisujj és a fül között húzódik. C. A szeméremtestek, az öl vagy az ágyék környékén, vagy másutt a mellkas alatt, a zaphenat is megnyithatjuk a boka alatt (ezt szüzességi vénának is nevezik), vagy a lábon, a nagy ujj mellett.²⁰

3. Az egészséget megőrző dolgokra, például ezekre: A. Hordozzunk kezünkben valamiféle illatosítót vagy ecetbe áztatott szivacsot. B. Égessünk borókafenyő magot, száraz abszintot a hálósobában, újra meg újra, hetente kétszer, legtöbb háromszor, lefekvés előtt, és miután a füst eltávozott, csukjuk be az ablakokat, hagyjuk, hogy a füst járja át a száját, a füleket, az orrot, a szemeket. C. Áztassunk kora reggel egy darabka kenyeret ecetbe, és együk meg, hasonlóképpen két sóval meghintett diót is, de vizet ne igyunk; vagy áztassunk vízbe friss rutát [keserű növény]. D. A beteg úgy izzadjon ki az ágyban, hogy levegő ne érje a testét. E. Tüzeljünk tölgyfával vagy borókafenyővel.²¹

4. A pestis tüneteinek ismeretére. A. Ha a vizelet sötétvörös, az a jobbulás jele. B. Ha fehér vagy fehéres, az a veszélyeztetettség jele. C. Ha a betegség alatt a betegek étvágytalanságuk ellenére is esznek, a pestistől hamarabb megszabadulnak. D. Aki nem esznek, üres gyomorral hamarabb meghalnak. E. Aki nem tud pihenni, hamarabb meghal. F. Ha a betegnek nemrég beöntése volt, de állapota a megtisztulások után sem enyhül, biztosan meghal. G. Ha köpéssel együtt köhög is, rövidesen meghal.²²

5. Az akadályok elhárítására. A. Tartózkodni kell a hús levektől és a híg dolgoktól, mert a nedvesség kedvez a rothadásnak. B. Kerülni kell mindent, ami

²⁰ A. Superius in collo, caephatica aperiatur, quae est inter pollicem et indicem; et si est circa tempora vel retro aures, eadem vena aperiatur. B. Sub humeris, vel brachijs, aperiatur Mediana in eodem brachio, vel altero. Simili modo si fiat in pectore. Potest in hoc casu et salvatella aperiri, quae est inter digitum annularem et auricularem. C. In genitalibus, vel gremio, vel lumbis, aut in locis alijs infra pectus, aperiatur zaphena sub talo, quae alias vena virginalis dicitur, vel is pede inter pollicem. Szegedi-LC, 254.

²¹ A. Odoriferum aliquid in manu portetur, aut spongia aceto intincta. B. Grana iuniperi, absinthium siccum comburatur in dormitorio identidem parcius bis aut ter ad summum in hebdomada in ipso introitu lecti, postquam fumus exierit, claudantur fenestrae, et fumus attrahatur per os, aures, nares, oculos. C. Mane comedatur pars panis intincto aceto, vel nuces duae vel tres cum sale, non tamen bibatur, vel rutae recentes, in qua frigida lotae. E. Sustineat patiens sudores, nec aer corpus tangat in lecto iacentis. F. Ignis sit de lignis quercinis, aut iuniperi. Szegedi-LC, 254.

²² A. Si urina multum fuerit rubea, signum est salutis. B. Si alba, aut ad albedinem tendens, signum est periclitationis. C. Qui praeter voluntatem etiam comedent in pestilentia, citius pestem evadent. D. Qui non comedunt, vacuo stomacho, citius moriuntur. E. Qui quiescere non potest, citius moritur. F. Qui statim fluxus ventris habuerit, et purgationibus nihil levatur, moritur indubie. G. Qui exspuit, et cum sputo tussim emittit, citius moritur. Szegedi-LC 254.

hevit és nedvet termel. C. Tartózkodni kell a fürdőzéstől, mosakodástól stb. D. Kerülni kell a pestisről és a halottakról való képzelődést és társalgást. E. Tilos, és tartózkodni kell az ételtől, kiváltképpen a folyékony és a főtt ételektől. F. A beteg kerülje a közösülést, a tömeget, az emberekkel, kiváltképpen a fertőzöttekkel való társalgást. G. Kerülje a szomorúságot, a részegséget, az aggodást stb. H. Tartózkodjék mindentől, ami felhevíti, például a borsos ételektől és más, hevülést előidéző dologtól, ilyen a fokhagyma, a hagyma, az erős bor, a tej, a főtt gyümölcsök; továbbá a hosszas üldögéléstől, eltunyulástól stb.²³

A három oldal közül az elsőt (252. táblázatot) a Volterából származó Raffaello Maffei, humanista nevén: Raphael Volaterranus (1451–1522), olasz humanista, történész és teológus munkájából vette át (*Commentariorum urbanorum*, Basileae, 1544). A második oldal (253. táblázat) szövegén erőteljesen érződik Volfgang Musculus Zsoltárkommentárja, amelyből szó szerint vett át részletet (Bázel, 1556). A harmadik oldalt (254. táblázatot) a tübingeni egyetem orvosának és botanistájának, Leonhardo Fuchsius (1501–1566) írása alapján készítette el (*De sanandis totius humani corporis*, Parisiis, 1543). Szegedi tehát a korabeli szakirodalom legfrissebb darabjait használta fel vázlatok elkészítéséhez, ami jelzi, hogy Európának ez a része fáziseltolódás nélkül kapcsolódott a teológiai/orvosi fősodorhoz. Külön érdekessége Szegedi munkájának, hogy a vártnál és reméltnél sokkal több Kálvin-idézetet tartalmaz; az utóbbi, 254. oldal III. táblázatában is bőven található belőlük.

Lehet-e következtetéseket levonni az elmondottakból? Lehet, de nincs túl sok. Az mindenképpen következtetésnek kínálkozik, hogy a régi egyház a fertőző járványokkal – egészen érthetően – a legmagasabb, vagyis zsinati szinten foglalkozott. A másik következtetés Szegedi egész munkájára nézve vonható le. Nagy egyháztörténeteszeink (Révész Imre, Kathona Géza, Bucsay Mihály stb.) meggyőződéssel vallották, hogy Kálvin közvetlenül csak a 17. században hatott erőteljesebben, a 16. században többnyire csak tanítványai és követői révén volt befolyással a magyar nyelvű teológiára. Fiatal kutatóink kimutatták ugyan, hogy könyvei jelen voltak a 16. század közepén Erdélyben és Magyarországon,²⁴ de azt még nem, hogy ezek tartalma ténylegesen bekerült-e

²³ A. Abstinendum a brodijs et sordibus, quia humida sunt causa putrefactionis. B. Vitentur omnia, qua calefaciunt et humectant. C. Abstinendum a balneis, lotionibus etc. D. Vitentur imaginationes et colloquutiones de peste et mortuis. E. Vetitum et abstinendum est a cibo, praesertim fluido et cocto. F. Fugiat paciens coitum, tumultum, conversationes hominum, praesertim infectorum. G. Vitetur tristitia, ebrietas, sollicitudo etc. H. Abstinendum ab omnibus quae calefaciunt, ut piperatis et aliis calidis, ab alijs, caepis, forti vino, lacte, coctis fructibus, sessione longa, torpore etc. Szegedi-LC 254.

²⁴ Lásd: Ősz: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica*. OLÁH: Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon. UÓ: Kálvin művei a kora újkorai magyarországi könyvtárakban.

a teológiai közgondolkodásba.²⁵ Néhány közleményben én mutattam ki, hogy Szegedi szó szerint átvette Kálvinnak számos mondatát,²⁶ és beépítette a saját rendszerébe, tehát megdől nagyjaink elmélete, mert, lám, Szegedi munkája igazolja, hogy Kálvin már a 16. század 60-as éveiben közvetlenül is beépül a magyar teológiába.

Felhasznált irodalom

- ♦ ERZSI-1 = BUZOGÁNY D.–DÁNÉ V.–KOLUMBÁN V. J.–ŐSZ S. E.–SIPOS G. (szerk.): *Erdélyi református zsinatok iratai I. 1591–1714* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/1.), Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016.
- ♦ ERZSI-2 = BUZOGÁNY D.–DÁNÉ V.–KOLUMBÁN V. J.–ŐSZ S. E.–SIPOS G. (szerk.): *Erdélyi református zsinatok iratai II. 1715–1770* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok 1/2.), Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016.
- ♦ Szegedi-LC = SZEGEDI KIS I.–GRYNAEUS, J. J.–SKARICZA M.: *Theologiae Sincerae Loci Communes de Deo et Homine perpetuis explicati Tabulis et Scholasticorum dogmatis illustrati. Per Stephanum Szegedinum Pannonium. Cum indicibus rerum et verborum, locorumque Sacrae Scripturae explicatorum locupletissimis*, Basileae, ex officina Pernea, per Conradum VValdkirch, 1585.
- ♦ BOD P.: *Smirnai szent Policarpus*, Nagyenyed, 1766.
- ♦ BUZOGÁNY D.: Kálvin-nyomok Szegedi Locijában, in: Kiss R.–Lányi G. (szerk.): *Reformáció öröksége 3/1. Hit, identitás, történelem*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 2020, 15–54.
- ♦ BUZOGÁNY D.: Szegedi Kis István főműve és Kálvin, in: Kolumbán V. J. (szerk.): *Határtalanul a határok között. Egyháztörténeti tanulmányok* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 28.), Kolozsvár, Kolozsvári Protenstáns Teológiai Intézet, 2020.
- ♦ MARÓTI Zs. V.: „Nemhogy látni, de hallani is szörnyűséges volt” – a középkori nagy pestisjárvány tanulságai, elérhető: <https://wmn.hu/kult/52490-nemhogy-latni-de-hallani-is-szornyuseg-volt--a-kozepkori-nagy-pestisjarvany-tanulsagai>, letöltés dátuma: 2021. aug. 28.

²⁵ Kathona Géza volt az egyetlen, aki a Genfi Káté néhány mondatát azonosította Szegedi munkájában, ami nem tűnik relevánsnak. *ActaEtStudia* 3. 13. s. köv.

²⁶ BUZOGÁNY: Kálvin-nyomok Szegedi Locijában; Uő: Szegedi Kis István főműve és Kálvin.

- ♦ NAGY B.: Méliusz Péter művei, in: Dr. Bartha T. (szerk.): *A II. Helvét Hitvallás Magyarországon és Méliusz életműve* (Studia et acta ecclesiastica 2.), Budapest, A magyarországi református egyház zsinati irodájának sajtóosztálya, 1967.
- ♦ NEMES Cs.: *Az emberiség öt nagy ostora*, elérhető: <https://elitmed.hu/ilam/gondolat/az-emberiseg-ot-nagy-ostora>, letöltés dátuma: 2021. aug. 28.
- ♦ OLÁH R.: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban, in: Gáborjáni Sz. B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 116–148.
- ♦ OLÁH R.: *Kálvin műveinek recepciója a 16-17. századi Magyarországon*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2020.
- ♦ Ősz S. E.: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica* (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 21.), Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, 2014.

Magyar református énekeskönyv – 2021

A protestáns gyülekezeti éneklés – és az énekeskönyvek – két polárisan eltérő, sőt ellentétes, egy adott gyűjteményben vagy gyakorlatban soha teljes sikerrel nem elegyíthető vagy közös nevezőre nem hozható típusát úgy határozhatnók meg, hogy az egyik következetesen hagyományőrző és zárt stílusegységre törekszik, míg a másik folyton új élményekre és új önkifejezésre igyekvő, ezért minden új hatás irányában nyitott, azokkal szemben nem állít fel szigorú elvi vagy stílusbeli sorompókat, sőt a tradíciók iránt ha nem is érzéketlen vagy ellenséges, de gyakran közömbös magatartást tanúsít.¹

Az 1948-as református énekeskönyv nagy tudású szerkesztője a Szabadegyházak Tanácsának gondozásában megjelent Új Hozsanna ismertetéseként írta a fenti sorokat. Szavai, de saját tapasztalatunk alapján is kijelenthetjük, hogy tradíció és megújulás, hagyomány és haladás két pólusa látszólag egymásnak feszül, ámde ahogyan a fa nem élhet a talajba kapaszkodó gyökerek, éppen úgy nem élhet a felfelé törekvő, a megújulást segítő új hajtások nélkül sem. Néhány sorral lejjebb Csomasz Tóth Kálmán is azt hangsúlyozza, hogy

„a két pólus közötti ellentét valójában nem is kibékíthetetlen, csak elfogulatlanul és jó értelemmel kell közelítenünk a problémához. A hagyomány megbecsülése nem jelent okvetlenül »antikvárium« szemléletet, mint ahogy a kultúrált és tehetséges újítás sem követel szükségszerűen szakítást a hagyománnyal.”

Énekeskönyvünk megújításának munkájában számos alkalommal kellett a fenti sorokat végiggondolni, amikor kevésbé ismert, ám értékes tételeknél szöveg- és dallamigazítással az adott ének megtartása mellett döntöttünk, vagy amikor már ismert és igényelt, illetve az eddigi énekanyagot témában, stílusban gazdagító új énekek felvétele mellett voksoltunk.

A megújítás eredményeként mintegy félszáz ének elhagyásával, ám több mint kétszáz új énekkel gazdagabb gyűjteményt tarthatunk kezünkben. A 2010-ben kezdődött munka folyamata három szakaszra bontható. Az első, előkészítő időt (2010–2012) alapelvek megfogalmazása és más gyűjteményekből átve-

¹ CSOMASZ TÓTH: Evangéliumi harmónia az éneklésben.

hető új énekek vizsgálata jellemezte. A 2013-ban indult középső időszakot egy énekeskönyvi konferencia indította, ahol külföldi előadók segítségével nyertünk betekintést a holland, a svájci és a cseh énekeskönyv megújításának folyamatába. A harmadik szakaszban, 2016-tól két előkészítő füzet jelent meg *Lélekkel és értelemmel* címen. Az elsőben inkább alapelvek megfogalmazása található,² a második viszont bővebb példatárként és próbafüzetként látott napvilágot 2018 elején 92 új énekkel,³ amely tízezer példányban jutott el csaknem száz gyülekezetbe. Ezzel egyidőben indult az új énekeskönyv szerkesztésének végső fázisa. 2021 áprilisában készült el az énekeskönyv nyomdakész anyaga, és e sorok írásakor arra számítottunk, hogy könyv formájában augusztusban már kézbe vehetjük az új énekeskönyvet, mely a tervek szerint 2021 őszén válhat hivatalos gyűjteménnyé, felváltva ezzel a több mint hét évtizede használt korábbi énektárat.

A 2021-ben megjelenő *Református énekeskönyv* 56 éneket hagy el az eddigiekből, ugyanakkor 210 új énekszöveggel és dallammal gazdagítja a magyar református énekepertoárt.

A bővülés több irányban történt. Először: számos elhagyott dicséret elle-nére is tovább gyarapodott a reformáció korának énekanyaga, különösen a zsoltárparafrázisok, valamint a napszaki énekek körében. Másodszor: gazdagodott a 16–17. század további – főleg a magyar evangélikus énekeskönyvből átvett – korálénekeivel. Harmadszor: magyar református jellegét megőrizve a protestáns világkeresztyénség további fontos énekeit fogadta be. Elsősorban a harmadik nagy részben, a *Bibliaköri énekek* között található olyan új tételek, melyek kapcsolódási pontokat kínálnak a különböző korosztályok saját énekanyagához. A református hitoktatásban használt énekekből és más gyűjteményekből válogatva a gyermekek és fiatalok között használt énekek olyan csoportja kapott helyet az új énekeskönyvben, amelyek a maguk egyediségében sajátos, különleges, új szint képviselnek, de az énekeskönyv egységes arculatát nem módosítják.

Különféle énektípusok

Amint a számok mutatják, megmaradt az eddigi énekepertoár nagy része, a korábbtól eltérő felépítésnek köszönhetően mégis teljesen új gyűjtemény született, melynek elsődleges célja, hogy segítse az énekek tudatosabb, helyesebb és szélesebb körű használatát. Az új beosztás kialakításához jelentős mértékben hozzájárult az európai protestáns énekeskönyvek – különösen

² Lélekkel és értelemmel.

³ Lélekkel és értelemmel II.

a német *Evangelisches Gesangbuch*,⁴ az 1998-ban megjelent svájci,⁵ valamint a 2013-ban napvilágot látott új holland énekeskönyv⁶ – megismerése és tanulmányozása. Külön köszönettel tartozom Hans-Jürg Stefannak, akit 1999-ben az európai protestáns egyházzenészek konferenciája⁷ elnökeként ismerhettem meg, és már 2002-ben Magyarországra hívhattam előadóként.⁸ Sokat köszönhetek Pieter Endedijk holland református lelkésznek is, a 2013-ban megjelent *Liedboek* egyik fő munkatársának.

Az új református énekeskönyvben arra törekedtünk, hogy megfelelő helyre kerüljenek az objektívebb, közösségi hangú reformáció kori dicséretetek, valamint a jórészt későbbi keletkezésű, egyéni hangú énekek. Előbbiek a templomi istentiszteleten használhatók, a személyes, egyéni hangú énekeknek viszont inkább a bibliakörben és az egyéni kegyességben a helyük.

„Az egészséges keresztyén hithez az objektív hitigazságok és a személyes hitélmények egyaránt hozzátartoznak” – fejt ki a *Lélekkel és értelemmel* című első füzet.⁹ –

„A régebbi, objektívebb hangvételi énekek elsősorban az istentisztelet állandó, kötött részeihez kell, hogy kapcsolódjanak, az újabb keletű, szubjektív hangsúlyúak inkább az értelemszerűen változó üzenetű igehirdetéshez, ha az olyat kíván meg. A liturgia szerkezetének finomabb kiformálódása, karakteressé válása nyomán jól érzékelhetővé válik az istentisztelet teológiai-logikai és egyúttal érzelmi-hangulati íve, amely e tekintetben elsősorban iránymutató.”

Az új énekeskönyv harmadik részében található énekek jobbára a 19–20. század folyamán keletkeztek. Magyarországon a 19. század vége felé, a nagyvárosi missziós mozgalmak nyomán, a gyerekeknek indított vasárnapi iskolák és különböző gyülekezeti bibliakörök meghonosodásával együtt vált ismertté ez a századforduló zenei stílusaihoz igazodó, idegen eredetű énekrepertoár, mely a *Hozsánna*,¹⁰ majd a *Hallelujah*!¹¹ énekgyűjtemények és más hasonló kiadványok segítségével terjedtek el. Az énekeskönyv megszokott törzsanyagától eltérő, de vonzó dallamvilágú, személyes szövegű énekek igen népszerűvé váltak. Az 1921-es, Baltazár Dezső püspök elnöklete alatt készült

⁴ Evangelisches Gesangbuch. Stammteil und alle Regionalteile Deutschlands und Österreichs. Herausgegeben von der Evangelischen Kirche in Deutschland und in Österreich. 1993.

⁵ Gesangbuch der Evangelisch-reformierten Kirchen der deutschsprachigen Schweiz, 1998.

⁶ Liedboek. Zingen en bidden in huis en kerk, 2013.

⁷ European Conference for Protestant Church Music, <https://ecpcm.eu/>

⁸ Lásd STEFAN: Német-Svájci református egyházainak liturgia-reformja.

⁹ Lélekkel és értelemmel, 17.

¹⁰ Hozsánna! Énekeskönyv vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára. Összeállította Victor János. Bp, 1901.

¹¹ Hallelujah! Evangéliumi énekek gyűjteménye. Szerk. Kováts Lajos. Bp, 1907.

énekeskönyv¹² konventi döntés alapján, szinte az utolsó pillanatban bővült a „HOZSÁNNA ÉNEKEK vasárnapi iskolák, vallásos összejövetelek és a család használatára” című, 13 tételt tartalmazó fejezettel. Így került be az „új stílus” az énekeskönyvbe, de – mint címfelirata is mutatja – a templomi istentisztelettől elkülönített szerepben. Árokháty Béla 1939-es jugoszláviai énekeskönyvében¹³ is világosan elkülönítette a templomi istentiszteleten használandó dicséretektől ezt a közvetlenebb hangú, mindennapi igényekhez alkalmazkodó énekcsoportot. Az 53 ének tartalmazó fejezet címe „LELKI ÉNEKEK templomon kívüli vallásos összejövetelek, konferenciák, bibliaórák, házi áhítatok, ifjúsági- és gyermekistentiszteletek használatára”.

1. Ha-tal-mas Is - ten, kö-nyör-günk,
Szent Fel-sé-ged - hez ki - ál - tunk.
Mert i-gen meg-nyo-mo-rod-tunk,
Fe-jün-ket nin-csen már ki-hez haj-ta - nunk.

470 – Hatalmas Isten, könyörgünk – értékes, de meg nem gyökerezett reformáció kori dallamunk most hitelesebb, egyúttal természetesebb éneklést segítő dallamalakot kapott, így reméljük annak jövőbeni gyakoribb használatát.

A világháború, az azt követő „világváltozás” és az azok gerjesztette ébredési hullámok következtében még erősebb igény mutatkozott ezekre az énekekre. Csomasz Tóth Kálmán első, 1943-as énekeskönyv-tervezetében még csak mellékesen említi az egyéb idegen stílusú énekeket,¹⁴ 1946 után már komolyan számolni kellett ezek nagyobb számú felvételével. Az ekkor készült tervezet még külön csoportban jelölt meg egy 150-es keretű „Ébredési és lelki énekek” feliratú csoportot, valamint egy 40–50-es keretszámú „Gyermekistentiszteleti énekek” fejezetet.¹⁵ Az énekeskönyv szerkesztésének utolsó szakaszában történhetett meg e fejezetek elhagyása, és az ide szánt énekek szétosztásával megszűnt az „új stílusú” dicséretnek különállása. Egymás mellé került a refor-

¹² Énekeskönyv magyar reformátusok használatára. A Zsinat által kötelező használatra megállapított kiadás. 1921.

¹³ Énekeskönyv református keresztyének számára. A Jugoszláv Királyság Református Keresztyén Egyház kiadása. Subotica, 1939.

¹⁴ CSOMASZ TÓTH: Az énekanyag megrostálásának szempontjai, 27–31.

¹⁵ BÓDISS: Csomasz Tóth Kálmán himnológiai öröksége.

mációi örökség és az újabb ébredési ének (előbbi példája a *Hatalmas Isten, könyörgünk*,¹⁶ míg közvetlen mellette áll az Ó, Jézus, árva csendben¹⁷) mely magában hordta az egyoldalú, az ismertség és kedveltség alapján álló énekválasztás veszélyeit. Ezt a folyamatot erősítette az is, hogy a 48-as énekeskönyv használatának első két évtizedében – az 50-es, 60-as években – a templomi istentisztelet kivételével nem lehetett bibliaórát vagy más közösségi összejövetelt tartani, így mindent a templomban tartottak „istentisztelet” címen. Így keveredett össze végleg e kétféle énekanyag.

Nem csupán a zenei stílus és nem csupán az egyes vagy többes számú fogalmazás választja szét a régi és újabb énekréteget. Régi énekeink hosszabak, több versesek, a nagyobb ívű gondolatmenetet egymásra épülő versszakokban bontják ki. Ilyen a közismert *Nagy hálát adjunk az Atya Istennek*,¹⁸ mely most az eddigi nyolc versszak mellett az epifánia-vízkereszt ünnepéhez szervesen kapcsolódó további három strófával bővült. Az újabb énekekre jó példa a *Jöjj királyom, Jézusom*,¹⁹ melynek szövege lírai, egyéni hangú, szemlélődő, és inkább egy gondolatra koncentrálnak.

A kétféle ének típus különválasztása tehát elsődlegesen a funkcionális használatot segíti, emellett fontos alapelv, hogy gyülekezeti alkalmak énekhasználatára karakteresebb arculatot adjon.

Segítség az énekválasztáshoz

Másik törekvésként a mai, elsődlegesen textusközpontú énekválasztás mellett az énekrepertoár jobb, teljesebb kihasználása érdekében az új beosztás erősíteni kívánja az ünnepkörökhöz, illetve az istentisztelet elemeihez kapcsolódó énekválasztást. Ezt a gondolatot Pap Ferenc nagyon világosan kifejti néhány éve megjelent könyvében:

„A vízkeresztli idő énekeiként használhatnánk a RÉ48 286-300 közötti énekek válogatását, ha megfelelő himnológiai és liturgiai ismerettel rendelkeznének lelkeszeink, hittanoktatóink, munkatársaink, és ha nem a szavakra, kifejezésekre figyelő, ún. konkordatív énekválasztás módszerét követnénk, hanem mondani-valókban, teológiai tartalmakban, összefüggésekben gondolkodnánk.”²⁰

A textusközpontú – minden éneket az igehirdetéshez kötő – énekválasztás egyrészt nagy terhet ró a lelkipásztorokra, másrészt leszűkíti az énekelt

¹⁶ RÉ48 456 = RÉ21 470

¹⁷ RÉ48 457 = RÉ21 722

¹⁸ RÉ48 225 = RÉ21 222

¹⁹ RÉ48 464 = RÉ21 726.

²⁰ PAP: Az egyházi év, 180.

repertoárt, mely egyes énekek mellőzéséhez, mások indokolatlanul gyakori ismétlődéséhez vezet. A szélesebb körű énekválasztást a tervszerűség, valamint a teljes naptári évre kidolgozott, irányadó jellegű énekrend segítheti, melyben legszorosabban az igehirdetésre felelő ének kapcsolódik a választott textushoz, prédikációhoz.

A zsoltárok szerepe

Az új református énekeskönyv megújult beosztásával a zsoltárok használatát is segíti. A szerkezet hármassal, a bibliai alapelveket²¹ követő tagolásában az első rész most is a *zsoltároké*, melyek Isten ígéjéhez legközelebb álló énekes imádságok. Igen helyes szokás az istentisztelet kezdetén zsoltárt énekelni, mert – ahogyan Kálvin is mondja – a zsoltárokkal Isten maga tanít imádkozni,²² de még hasznosabb, ha nem csupán egyetlen énekvers hangzik el ilyenkor. A zsoltár imádkozásra tanít, saját egyéni imádságunk is abban gyökerezik, abból sarjadhat. Jól tudták ezt a reformáció századában, nemcsak a genfi zsoltár-költők, hanem a kissé bővebben fogalmazó, az ószövetségi zsoltárt krisztológiai oldalról is megvilágító magyar reformátor-énekíróink is.

A bibliai zsoltárszövegek ihlette parafrázisok kiemelt szerepet kaptak az új énekeskönyvben. Énekelt zsoltáraink alapja továbbra is a genfi zsoltárkönyv, amelyet a számozás nem érintett. A szöveggondozási munka során – amelyről később lesz szó – egyes versszakok elhagyásával, összevonásával, mások beemelésével lényegében nem változott a 150 zsoltárhoz tartozó strófák száma, elhagytuk azonban a kimaradó versszakok eddigi jelölésmódját, folyamatossá téve a strófák számozását.

A genfi psalteriumot – *Zsoltárdicséretetek* címmel – 16–17. századi zsoltárparafrázisok követik, de ezeken felül 12 újabb szerzésű zsoltárének található a *Bibliaköri énekek* között. Az eddigi zsoltárszövegekhez csak abban az esetben nyúltunk, ha úgy láttuk, a változtatással közelebb kerülhet a szöveg az éneklő szívéhez, ha segíti, hogy a zsoltárt saját imádságaként élje meg és énekelje. Nem a modernizálás volt a cél, hanem azok az elengedhetetlen változtatások, melyek segítségével a nyelvünk régies ízei mögötti lelki mondanivaló megérinthei az éneklőt. A zsoltár úgy lehet imádsággá bennünk, ha azonosulni tudunk annak szavaival; ha „értelemmel” tudjuk azt énekelni, akkor lesz „lélekké” bennünk.

²¹ Kol 3,16 valamint Ef 5,20–21.

²² Előszó az 1542-es „La forme de prieres...” híres kiadványból. Magyarul először a jugoszláviai énekeskönyvben olvasható, újabban lásd: GOUDIMEL: Zsoltárok 1565.

Csomasz Tóth Kálmán is fontosnak tartotta ezt a folyamatot, de az 50. zsoltár ismertetőjénél Kodály prozódiai javításaira utalva megjegyzi: „Sajnos, ilyen igazításokra annak idején, a mostani énekeskönyvünket szerkesztő bizottságban nem nyílt olyan mértékű lehetőség, amennyire az kívánatos lett volna.”²³ *Református gyülekezeti éneklés* című könyvének Szenci Molnár Albert zsoltárfordítói munkáját értékelő fejezetében így fogalmaz:

„Szenci Molnár Albert zsoltárfordítása ... nem érinthetetlen, de lényegében pótolhatatlan. Éppen ezért kötelessége a mai nemzedéknek az, hogy ... gondos és alázatos restauráló munkával olyan igazításokat végezzen rajta, amelyek a lényeges szépségeket nem érintik, sőt a múltó, vagy elavult részek lehántásával és helyreigazításával felfrissítik, hangsúlyozzák és kiemelik. Egy-két beteg fog betömése ... az egész fogsort, esetleg magát az embert mentheti meg.”²⁴

Mikor és milyen zsoltárt énekeljünk?

Másik fontos és sarkalatos kérdés: hogyan használjuk a zsoltárt? Az egyházi hagyomány, a liturgikus könyvek és az egyházzene-irodalom tanulmányozása gazdag útmutatást ad ehhez. „Régi énekeskönyveink zsoltári részében 1806-ig közreadták a szerkesztők azoknak a zsoltároknak a jegyzékét, amelyeknek éneklését *az Időknek és Dolgoknak alkalmatossági szerént*, tehát üdvtörténeti értelemben is ajánlották.” – írta a hetvenes évek elején írt ismeretterjesztő könyvében Csomasz Tóth.²⁵ Ugyanitt a 25. zsoltár magyarázatánál így bővíti ki mondandóját: „Ezek a mélyebb gondolat-társítások ugyan az újabb időkben kikoptak – nem a zsoltárból, csak a mi egyházi tudatunkból –, de éppen ezért lehet hasznos újra felfigyelni. rájuk.” Ismét máshol ezt olvassuk tőle: „Karácsonyi éneklésünk mindaddig félszárnyú madár marad, amíg nem tanulunk meg újra karácsonyi zsoltárverseket énekelni, sőt azokat [...] karácsonyi énekeinkkel is legalább egyenlő sorba helyezni.”²⁶ Valóban, ünnepeinken általában nem éneklünk zsoltárokat, ilyenkor csak az ünnepi dicsérek kerülnek sorra. Ennek egyik oka, hogy a zsoltárválasztást eddigi énekeskönyvünk sem segítette. Sietni kellett annak idején, elmaradtak hát az ajánlások. Három évvel később próbálta ezt pótolni Csomasz Tóth Kálmán a fent idézett írással, ahol régi énekeskönyvekre hivatkozva felsorolja az adventi és karácsonyi zsoltárokat, majd így folytatja:

²³ CSOMASZ TÓTH: Dicsérjétek az Urat!, 36.

²⁴ CSOMASZ TÓTH: A református gyülekezeti éneklés, 222.

²⁵ CSOMASZ TÓTH: Dicsérjétek az Urat!, 8.

²⁶ CSOMASZ TÓTH: Karácsonyi énekeink és éneklésünk, 127–129.

„A legtöbben ma már azt sem sejtik, hogy mi van ezekben a zsoltárokbán, még kevésbé tudják, hogy melyikben hol van a karácsonyi ige, a karácsonyi mondánival. Természetes, hogy mindezeknek a zsoltároknak bármelyik verse nem karácsonyi tartalmú, de eleink száz és még több esztendővel ezelőtt jól tudták, hogy ezekből a zsoltárokból hogyan lehet kiválasztani azt a karácsonyi igét, ami mégiscsak inkább és hitelesebben Isten kegyelmes beszéde, mint a legérzelmesebb emberi – de csak emberi – költészet...”

A zsoltárok használatát az új énekeskönyvben a fejezetek elején található ajánlások, valamint a függelékben lévő mutató is segíti, ezen kívül elkészült egy három évre szóló, az egyházi év időszakait is figyelembe vevő zsoltár-éneklési terv.

A Dicséretetek alkotják az új református énekeskönyv gerincét

Ennek élén az istentisztelethez kötődő, de általános témájú énekek sorakoznak. Ide kerültek nagy számban a reformáció korának dicséretei, de néhány újabb ének is helyet kapott a fejezetek végén. A záróénekeket néhány egyszerű doxologia zárja, többek között a 134. genfi zsoltár dallamára.

Az ezt követő fejezetben *Hitünk alapjai* címmel a két sákramentumhoz, valamint alapvető hitigazságokhoz és szentírási helyekhez kapcsolódó dicséretetek találhatók.

Az énekeskönyv legnagyobb egysége *Az egyházi év* címmel az ünnepek, ünnepkörök énekeit tartalmazza, mely összesen 70 új énekkel bővült. Nyilvánvaló, hogy ez túl sok, ha csak ünnepnapokra gondolunk, ám a fejezetcímek – *Vízkereszt ideje, Húsvét ideje* – arra tanítanak, hogy ne csupán ünnepnapokban, hanem ünnepkörökben gondolkodjunk. Az egyházi év októberben a reformáció gondolatkörével, novemberben – az elmúlást és az örök élet témáit felölelve – a *Keresztyén reménység* fejezettel egészül ki.

A Napi énekek – a *Dicséretetek* rész záró fejezete – a keresztyén hagyományhoz illeszkedve régi énekeskönyvekből felelevenített reggeli és esti himnuszokat is tartalmaz a hét minden napjára. Itt található – esti himnuszokként – a teremtés hét napjáról szóló hálaadó éneksorozat is, de a két himnuszszorozat mellett figyeljünk fel Luther reggeli és esti imádságára, mely Szenci Molnár Albert énekszövegeként mind reggeli, mind esti formában szerepel most az új énekeskönyvben (659. és 689. sz.).

A reggeli és esti könyörgés régebben a keresztyén élet szerves része volt, manapság azonban – részben kényszerítő külső körülmények miatt, valamint élettempónk felgyorsulása következtében – háttérbe szorult. Nagy gazdagodást jelenthet, ha felfedezzük a *Napi énekek* fejezetben található reggeli, déli és esti himnuszokat és dicséreteket. Oktatási intézményekben, idősotthon-

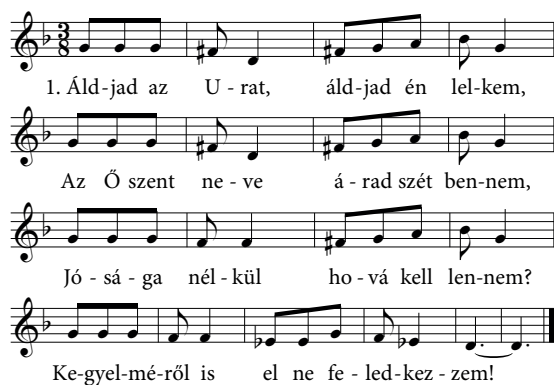
ban, munkatársi vagy más körben tartott rendszeres napi áhítatok belső megújulását segíti, ösztönzi a 904. oldalon található, a keresztyén hagyományokon alapuló egyszerű liturgiaajánlás: *Invokáció – Zsoltár – Igeolvasás – Dicséret – Könyörgés – Miatyánk – Áldás – Doxológia*. A javaslat szerint az első részben énekeljük zsoltárt, az igeolvasás és igeszolgálat utáni dicséret helyén pedig elsősorban napszakhoz vagy ünnepkörhöz illő éneket. Doxológiaként és invokációként legjobb, ha mindig ugyanazt énekeljük – zárásként a 300–302. dicséret valamelyikét. Megfelelő előkészítéssel a résztvevők tágabb köre kaphat aktív szerepet igeolvasásban, imádságban, mely a közös szolgálat élményét adva erősíti a közösség összetartozását, és új felismerésekre, az azokban rejlő áldásokra vezethet. A 904. oldalon található „Napi imádságok” ajánlott rendje nemcsak közösen, hanem az egyéni csendességben is jól alkalmazható.

Lelki énekek

A bibliaköri rész az egyéni énekek világa. Személyes hangvételő imádságok, bizonyágtételek, melyek elsősorban a gyülekezet különböző hétközi alkalmain találhatják meg helyüket. Összesen 101, zömmel újabb keletkezésű ének található itt tematikus elrendezésben, öt alcsoportban: *Könyörgés – Bizalom Istenben – Hitvallás, hála – Keresztyén élet – Áldás*, melynek több mint fele most újonnan került az énekeskönyvbe. Ébredési és evangélizációs énekek mellett gyermek- és ifjúsági körben közismert, a felnőtt gyülekezet előtt talán szokatlanabb stílusú énekek is helyet kaptak ebben a részben, melyek itteni jelenlétükkel kapcsolatot is keresnek a generációk között.

Újabb stílusú énekek

Az énekeskönyv szerkesztésének kezdetén, 2010-ben elfogadott szemponatok szerint 2019 tavaszára született meg az új énekeskönyv törzsanyaga, több mint másfélszáz új énekkel. Ekkor jött a felismerés, hogy a törzsanyag mellett az énekeskönyv kapcsolódási pontokat kell mutasson a templomi istentiszteleten kívüli gyülekezeti és rétegalkalmak felé is. A református hitoktatáshoz válogatott énekanyag és néhány irányadó ifjúsági gyűjtemény alapján állt össze egy újabb, hatvanas javaslatcsomag, melynek átnézése nyomán további 35 újabb énekkel bővíthetett az új énekeskönyv. A gyermek- és ifjúsági énekek olyan jellemző köre kapott helyet így az új énekeskönyvben, melyek a maguk egyediségében sajátos, különleges, új szint képviselnek, de az énekeskönyv egységes arculatát mégsem változtatják meg.

808 – Áldjad az Urat – a fiatalok körében kedvelt és ismert, szövegében, dallamában is 20. századi zsoltárénekek egyike.

Említsük első renden a 12, újabb keletkezésű zsoltáréneket! A csoportból egyetlen – a 23. zsoltárt tartalmazó – tétel skót dallam, hat további a gyermekkatekizishez tartozó népdalzsolttárok csoportjába tartozik, öt zsoltár pedig a fiatalok körében kedvelt és ismert, szövegében, dallamában is 20. századi zsoltárének a Sumonyi Zoltán–Gryllus Dániel és a Pálhegyi Ferenc–Pálhegyi Dávid szerzőpárosok, illetve az amerikai Martin Nystrom műhelyéből.

731 – Jöjj hozzánk, Urunk – afroamerikai fohászkodás, amelynek címében a Kum ba yah kifejezés az angol Come by here (Hozzánk jöjj) sajátos afrikai változata.

A zsoltárénekeken kívül a *Bibliaköri énekek* rész minden fejezete tartalmaz legalább egy, sajátos hangulatú és stílusú éneket. Így említhetjük a *Könyörgések* végén található afroamerikai fohászkodást (731 – Jöjj hozzánk, Urunk, hozzánk jöjj!), amelynek címében a *Kum ba yah* kifejezés az angol *Come by here* (Hozzánk jöjj) sajátos afrikai változata. A *Bizodalom Istenben* fejezet végén a zsoltárok előtt 775. számon kapott helyet a népszerű *Jézus a mi oltalmunk*, a *Hitvallás, hála* fejezet hasonló helyén pedig (803.) Az *Úrnak zengjen az ének*. A teljesség kedvéért a *Keresztyén élet* fejezetből kiemeljük Berkesi

Sándor–Kádár Ferenc *Keresd az Istent, népem* kezdetű énekét (830.), melynek formája klasszikusan arányos, dallamvonala ugyanakkor izgalmasan fordulatoss. Az énekeskönyv rövid záró fejezete az Áldás címet viseli, innen egy népi eredetű köszöntőre (843 – Sok számos esztendőket), valamint az ír áldás parafrázisára (844 – Az Úr vezessen végig az úton) hívjuk fel a figyelmet.

Dallamok, kottakép, szöveg

Az új énekeskönyv mind a kottakép, mind a szövegek áttekinthető közlésére törekszik. Minden éneknél megtalálható annak dallama. Szükség szerint számos éneknél változik a lejegyzés hangmagassága, valamint a kottakép egyéb formai elemei, például a sorvégek, szünetek, ritmusegységek. A 48-as énekeskönyv dallamainak, szövegeinek vizsgálatánál nagy segítséget, esetenként megerősítést jelentettek Gárdonyi Zoltán és Csomasz Tóth Kálmán tanácsai, akik 1979-ben, illetve 1984-ben egy-egy kipreparált énekeskönyvi példány formájában hagyták ránk javaslataikat. Ez segített például a Jézust királlyá koronázó²⁷ dicséret refrénjének elénekelhető formáját megtalálni.

Értékes, de meg nem gyökerezett reformáció kori dallamaink némelyikét a folyamatosabb, természetesebb éneklést segítő dallamváltozattal segítjük annak használatában. (470 – Hatalmas Isten, könyörgünk)

A dallamok alakját, megjelenési formáját egy munkacsoport dolgozta ki. A zenei stílusjegyek és kottakép alapján énekeink három nagy csoportja különíthető el. A kottakép kialakításánál fontos szerepet kapott a dallamok negyed vagy félhang alapegységének egyértelmű jelölése.

1. A genfi zsoltárok és az azokkal egykorú dallamok első sora fölött található félértékű hangjegy jelzi, hogy a ritmus alapegysége (azaz a mérőütés) nem a megszokott negyed, hanem a fél érték. Ezek a reformáció korában, Európában keletkezett dallamok még nem rendeződnek a mai értelemben vett ütemekbe, ezért – a hármas tagolódásúakat kivéve – nem alkalmazunk ütembeosztást.

A zsoltárok, valamint néhány más dallam esetében a hangjegy előtt jelezzük a ma már egyértelműen elfogadott zárlati, félhangos módosításokat.

A dallamsorokat az eddigi cezúrák helyett egységnyi (félértékű) szünetek tagolják, amelyek az énekléshez szükséges természetes levegővétel idejét jelzik. Kivált hosszú sorok végén indokolt a szünet tényleges megtartása. Néhány esetben (például a 23., 32., 50. zsoltár esetében) két hosszú sor egymásba kapcsolódásánál is beiktattuk a levegővétel lehetőségét, ahol eddig erre nem volt mód.

²⁷ RÉ48 468 = RÉ21 630

1. Zengd Jé - zus ne - vét, zengd, vi - lág,
Öt, an - gya - lok, áld - já - tok!
Fel - é - ke - sít - ve hom - lo - kát,
Ki - rály - lyá Jé - zust, Jé - zust
ko - ro - náz - zá - tok!

630 – Zengd Jézus nevét – egy Gárdonyi Zoltántól ránk maradt, jegyzetekkel ellátott énekeskönyv segített e dicséret refrénjének elénekelhető formáját megtalálni.

2. A barokk kortól kezdve már általánosnak mondható az ütembeosztás. Énekeink e második csoportjánál minden esetben szerepel ütemmutató, mely egyértelműen utal a negyed- vagy félértékű alapegységre.

1. Az Úr én - né - kem ő - ri - ző pász - to - rom,
A - zért sem - mi - ben meg nem fo - gyat - ko - zom.
Gyö - nyö - rű szép me - zőn en - ge - met él - tet,
És szép ki - es fo - lyó - víz - re le - gel - tet;
Lel - ke - met meg - nyug - tat - ja szent ne - vé - ben,
És ve - zér l en - gem i - gaz ös - vé - nyé - ben.

/A 23. zsoltár kottájához/ A genfi zsoltárok dallamsorait egységnyi szünetek tagolják. Néhány esetben – mint a 23. zsoltár 3–4. soránál is – két hosszú sor egymásba kapcsolódásánál is beiktattuk a levegővétel lehetőségét, ahol eddig erre nem volt mód.

3. Hagyományos történeti énekkincsünk fő jellemzője a ritmust szabadabban kezelő, szövegszerűen tagolt – parlando jellegű – éneklésmód. Reformáció kori, illetve ehhez hasonló stílusú, de későbbi keletkezesű dallamainkra

is jellemző ez a formálás. Ezek a dallamok szinten nem oszthatók ütemekbe, de az áttekinthető kottakép érdekében a dallamsorok végét ütemvonallal jelezzük, a sorok belső tagolódását pedig több esetben szaggatott ütemvonal érzékelteti.

A háromféle kottakép egyúttal az ének korára, valamint az előadásmódra is utal így. Csupán néhány nagyon ismert dallam esetében (pl. *Az Istennek szent angyla, Krisztus, ki vagy nap és világ*) tartottuk meg az ütemekbe osztott dallamalakot.

Sokan kérték, hogy régi énekszövegeink érthetőségének, megújításának kérdésével is foglalkozzunk. Régi énekszövegeink általában erőteljesebbek, objektívebbek, biblikusabbak, ezért megtartásuk alapvető teológiai és spirituális érdek, de a magyarázat nélkül félreérthető, a figyelmet leterhelő fordulatok és szavak esetében mindenképpen változtatásra volt szükség. A zsoltárokból és a dicséretekben igyekeztünk javítani a megértést akadályozó, különösen a megváltozott jelentésű szavakat, fordulatokat. Több esetben a szöveg folyamatosságát és egységét helyreállítva pótolunk eddig hiányzó versszakokat. Az érthetőség mellett a jó hangzást, a dallam és a ritmus összehangolását, a stiláris értékek és a koncentrált nyelvi fordulatok megtartását, megőrzését is fontosnak tartottuk.

Dallamvariánsok, eltérések, kiegyenlített éneklés

Énekdallamaink különböző változatai – a népdalokhoz hasonlóan – területi, helyi sajátosságokat mutatnak, elsősorban a több évszázados múlttal bíró falusi gyülekezetekben. A 20. században történt népénekgyűjtések nyomán megállapítható, hogy az idegen eredetű dallamokat az éneklő gyülekezet a természetes zeneiséghez alkalmazkodva alakítja át. A magyar fül számára mesterkélt ritmus lágyabbá válik, kisimul, a lassú éneklést helyenként hajlítások, átmenőhangok ékesíthetik. Sajátos helyi ízt kap így egy-egy zsoltárdallam, melyet azonban a 48-as énekeskönyv nagy tudású szerkesztője torzulásnak értékelt, és – a félhangos zárlatokkal együtt – erősen helytelenített.

Ma úgy látjuk, a ritmikus forma mellett a helyi hagyomány kialakította variánsoknak is van létjogosultságuk. Ugyanez volt Balla Péter, „a népdal apostola” véleménye is. Az énekeskönyvi bizottság 1948. március 4-én tartott, utolsó ülésének jegyzőkönyve alapján Balla Péter a következő javaslattal élt:

„A zsoltárok éneklési módjára vonatkozó felfogások eltérései között a bizottság nem kíván a genfi ritmus, mint közlésforma tekintetében az éneklési gyakorlat számára imperatívus állást foglalni. [...] Akinek ez az éneklési mód nem megy, vagy aki ezt nem is akarja, az énekelhet továbbra is kiegyenlített ritmusban, vagy beszéd módján.”

Kár, hogy annak idején ez a „türelmes” látásmód nem kaphatott hangot hivatalosan. Balla Péter javaslatának hátterében a népi éneklés és a néphagyomány ismerete, valamint népzene gyűjtési tapasztalatok álltak. Felismerte a nép ösztönös zeneiségében rejlő értéket, hiszen már mestere, Kodály Zoltán is arra hívta fel a figyelmet, hogy egyházi énekeink dallamalakjának meghatározásakor nemcsak az írott forrásokra kell figyelniünk, hanem arra is; hogyan éneklí ma az egyszerű falusi parasztember a könyvekben lejegyzett dallamot.²⁸

„Nemcsak jogos, de indokolt is az ilyen élő helyi hagyomány fenntartása és megőrzése egészen addig, amíg ez a közösségben természetes módon él” – mutat rá erre az új énekeskönyvben olvasható tájékoztató is.²⁹ Számos dicséretnél, de még a zsoltároknál sem jó mereven erőltetni a kottakép szerinti ritmikus éneklést. Ez a szöveghez alkalmazkodó, az idegen eredetű dallamok – genfi zsoltárok, német korálok – karakteres ritmusát is rugalmasan kezelő éneklésmód jellemző magyar népünkre; ez a mi „hangzó hagyományunk”.

Mit várunk, mit várhatunk megújuló énekeskönyvünktől?

„Magának a gyülekezeti éneklésnek kell minőségi értelemben is megújulni: ezt segíti az énekeskönyv szerkesztésével párhuzamosan folyó liturgiai munka” – olvasható a 2016-os első tájékoztató füzetben. „Ha a gyülekezeti ének nem járulékos elem, hanem valóban az istentisztelet szerves részévé válik, az valódi minőségi változást idézhet elő, amelyet néhány évtizede – új énekeskönyvüket használatba véve – svájci testvéreink is megtapasztaltak.”³⁰

Olyan megújulást várunk, melynek egyik fontos eleme, hogy tágabb körben értelmezzük a gyülekezeti éneklés és az egyházzene istentiszteleti szerepét, ahogyan ez a Liturgiai Bizottság 2010-ben megjelent, teológiai alapelveket tartalmazó füzetében olvasható.³¹ Először nyert itt megfogalmazást liturgia és éneklés, istentisztelet és figurális-hangszeres egyházzene viszonya; hogy a gyülekezet éneklését nem korlátozza, hanem gazdagítja és felemeli a magas színvonalon megszólaló egyházzene. Az énekkíséreten túl az istentisztelet időkeretébe beilleszthető zenei műfajok (pre- és postludium, korárelőjáték,

²⁸ Bővebben a témáról: BÓDISS: Múltból jövőbe vezető utak. A magyar református egyházi éneklés sajátosságai.

²⁹ RÉ21, 958.

³⁰ Lélekkel és értelemmel, 18–19.

³¹ FEKETE (szerk.): Reformátusok a kegyelem trónusánál, 64–66. Ennek közvetlenül az egyházi énekekre és istentiszteletre vonatkozó részei megjelentek a Lélekkel és értelemmel 63–68. oldalán is.

alternatim versszakok, önálló zenei tételek) révén az egyházzenei szolgálat az imádás (adoratio), a dicsőítés (glorificatio), sőt ténylegesen az igehirdetés részévé válhat.

Nálunk a 20. század elejéig nem nyerhettek teret zenei megújulást célzó – Árokháty Béla, Gárdonyi Zoltán és mások nevéhez köthető – törekvések, ám ez utóbbit is korlátozta a Kálvinra hivatkozó felfogás. A 2009–2014 között zajló Kálvin-emlékek alkalmat kínáltak arra, hogy a reformátor és a zene kapcsolatát újraértékelhessük. Kálvin és a zene kapcsolatáról írt, több részes írásomban³² történeti és egyházzenei kontextusba helyezve vizsgáltam meg a köztudatban élő vélekedések valóságalapját, melynek eredményeképpen megállapíthattam: a többszólamú kórusének, a tágabb értelemben vett műzene és az orgona használata nem idegen a kálvini elvektől; azaz helyet nyerhetnek mai istentiszteletünkben.³³ Törekedjünk hát az ének-zenei szolgálat gazdagabb megjelenésére az énekes műfajok, énekformák bővítésével!³⁴ Egyházi éneklésünk ma szinte kizárólag strófikus énekekre épül, ami műfaj ráadásul az elmúlt két évszázad során fokozatosan ellaposodott, zeneileg is kiüresedett. Saját hagyományunk és más egyházak gyakorlatát is követve gazdagítsuk istentiszteletünket más hagyományos énekfajták beemelésével!

Hogyan valósulhat ez meg?

Mik lennének – mai református szokásainkat ismerve – a legfontosabb lépések? Mit változtathat, mit kell változtasson az új énekeskönyv? Miben kell nekünk magunknak is megváltozni?

1. Énekeljünk többet, ne csak válogatott énekverseket, hanem lehetőleg teljes éneket! A genfi istentiszteleten – mely 25 hétre osztotta el a teljes zsoltárkönyvet – egy átlagos hosszúságú (négy dallamsorból álló) zsoltárból hat versszakot énekeltek.³⁵ Ez ma is vállalható mennyiség.

³² BÓDISS: Kálvin és a zene.

³³ Az összegzés így folytatódik: „Megnyugtató, hogy a magyar reformáció középkori liturgiát megőrző útja nem tagadja a kálvini elveket, melyek szintén az istentisztelet már óegyházi kortól klasszikussá vált rendjét követik, annak bünyvallásos-igehirdetési-úrvacsorai ívét végigjárva, az állandó és változó részek egészséges arányát megvalósítva. Éppen ez a rend biztosítja, hogy a megújuló református istentiszteletbe a klasszikus egyházzeneirodalom sokkal nagyobb szelete építhető be, – nem csupán a zenés áhítatokra száműzve, vallásos műsor-számként, hanem a liturgia igei-imádságos elemeihez társulva organikus egységként – mint azt korábban bárki gondolta volna.”

³⁴ Lélekkel és értelemmel, 21–25.

³⁵ A zsoltárok csaknem felét egyvégtében énekeltek el, a hosszabb zsoltárokat több részre elosztva. További részletek: BÓDISS: A genfi egyház zsoltáréneklési rendje, 215–221.

2. Használjuk ki jobban énekeskönyvünk gazdagságát, mely a keresztyén egyháztörténet irodalmi és zenei gazdagságából merít. Saját gyülekezetünk éneklése – hagyományait ismerve és tiszteletben tartva – türelmes, következetes munkával, lépésről lépésre fejleszthető. Fiatalabb, újabb alapítású, városi gyülekezetek igénylik és könnyebben be is fogadják az összetettebb ritmikájú dallamokat, akár a reformáció korának metrikus dallamairól,³⁶ nagyobb ívű romantikus³⁷ vagy egyénibb szerkezetű 20. századi melódiáról³⁸ van szó.

1. E - rős vá - runk ne - künk az Is - ten,
Meg - sza - ba - dít ve - sze - de - lem - től,
És fegy - ve - rünk el - len - ség el - len.
Kik ránk tör - nek most min - den fe - lől.
Mi ré - gi el - len - sé - günk Há - bo - rog ve - lünk
E - rős fegy - ver - rel, És sok csa - lárd - ság - gal,
És min - den nagy ha - tal - mas - ság - gal.

161 – Luther korálénekének eredeti dallama és ritmus, korabeli magyar szöveggel.

3. Legyen az éneklés valóban az istentisztelet alkotóeleme! Református istentiszteletünk egyik sokat bírált jellemzője az énekek hosszadalmas bemondása, illetve más, szinte már szent szöveggé állandósult konferálások. Kíváncos lenne ezek minimalizálása, ahol lehetséges, megszüntetése.

4. Fedezzük fel a rendszeres énekes imádságokban rejlő áldásokat! Régi énekeskönyveink a reggeli-esti dicséretnek gazdag repertoárját tartalmazták, melyből ma is meríthetünk. A 10-15 perces reggeli és esti „könyörgésekben” az ige–imádság–ének egymásba fonódása a legfontosabb, mely több személy közötti megosztás esetén a közös szolgálat élményével is megajándékoz. A már említett 904. oldalon a napszaki imádságok hagyományához közelítő, de egyszerű, ma is vállalható rendet találunk. A rendszeres egyéni vagy közös imádsághoz kapcsolódhat a „napi énekek” vagy a „heti zsoltárok” ajánlott programja is.³⁹

³⁶ Pl. „Az Istennek szent angyala” karácsonyi dicséretünk eredeti, Luther-dallama: RÉ21, 405, az „Erős vár a mi Istenünk” eredeti ritmusa: RÉ21, 161, vagy az „Éltem minden dolgában” RÉ21, 746.

³⁷ „Hálás szívvel áldunk téged, Istenünk” RÉ21, 252.

³⁸ „Örvendjete, mert Isten úgy szeret” RÉ21, 802.

³⁹ 2020 adventjével indulva minden napra ajánlunk egy-egy régi vagy új éneket a református.

Hogyan tudunk az új énekeskönyv támasztotta kihívásoknak, feladatoknak megfelelni?

Bizonyos, hogy nem egyformán valósítható meg a megújulás, továbblépés. Könnyebb lesz ott, ahol ennek személyi és tárgyi feltételei adottak, ahol igény van a továbblépésre, fejlődésre – és ez kisebb gyülekezetekben sem lehetetlen. Jól jelzi a lehetőségek, igények körét a második előkészítő füzet iránti érdeklődés. A *Lélekkel és értelemmel* – 92 új éneket tartalmazó előkészítő füzetet mintegy száz gyülekezet igényelte, akik a rendszeres használat ígéretével a szükséges példányszámban térítésmentesen megkapták azt.

Igen fontos lépés lesz, ha megszülethet az egyházzenei szolgálat átfogó, szélesebb körű törvényi szabályozása, a kántorok alkalmazásáról szóló résszel együtt.⁴⁰ Más oldalról abban bízunk, hogy a feladat, az igény ott is megteremtí a szükséges feltételeket, ahol most még nincs meg. Ez az alapelvekben így fogalmazódott meg:

„Annak érdekében, hogy gyülekezeteink felnőjenek a feladathoz, aktívabbá és nyitottabbá válva az éneklés-zenélés színvonala is emelkedjen, a kántorok, zenei vezetők képzését, valamint szolgálatba állításukat is meg kell újítani. Ismeretes, hogy sok helyen a lekipásztor egyben a kántor-énekeztető is, máshol van ugyan külön személy, de a szolgálat ellátásához igen szerény tudása és eszközei vannak. Meggyőződésünk és reménységünk, hogy a feladat fokozatosan meg fogja teremteni a megfelelő feltételeket; olyan zenei vezetők képzését és szolgálatba állítását, akik lendületet, lelki elevenséget és emelkedést teremtenek az ének-zenei szolgálat segítségével.”⁴¹

Felhasznált irodalom

- ♦ RÉ21 = Református énekeskönyv, Budapest, Kálvin, 2021.
- ♦ RÉ48 = Református énekeskönyv, Budapest, MRE, 1948.
- ♦ BÓDISS T.: A genfi egyház zsoltáreneklési rendje, in: Stemler Á.–Varga B. (szerk.): *„...mint az gyűlömczös és termett szőlőveszszöc...” Tanulmányok*

hu főoldalán. A *Napi énekek* fejezetben található, a hét minden napjára ajánlott himnusz mellett kiemelkedik az advent utolsó hét napjára versenként szétosztható „Ó jöjj, ó jöjj, Immánuel” 376. számú dicséret, a zsoltárok rendszeres használatát pedig a három évre kidolgozott beosztás segíti. Utóbbi az enekeskonv.reformatus.hu oldalon található meg.

⁴⁰ 2012-ben és 2015-ben két nagykörösi konferencia is foglalkozott a kántorképzés és a kántortörvény kérdésével, *Merre tovább kántorképzés?* és *Úton az egyházzenei törvény felé* címekkel. A konferenciák anyagai elérhetőek itt: http://www.kre.hu/ebook/images/Merre_tovabb_kantorkepzes-beliv.pdf; valamint itt: http://dc.reformatus.hu/data/2016/09/29/Collegium_Doctorum_2014._t%C3%B6rdel%C3%A9s_n%C3%A9lk%C3%BCl.pdf

⁴¹ Lélekkel és értelemmel, 19.

P. Vásárhelyi Judit tiszteletére, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Balassi Kiadó, 2010.

- ◆ BÓDISS T.: Csomasz Tóth Kálmán himnológiai öröksége. Az 1948-as magyar református énekeskönyv szerkesztési munkáinak megindulása, elvi alapvetése, in: *Magyar Egyházzene* 8 (2000/2001), 229–235; valamint *Református Egyház* 54 (2002), 34–36.
- ◆ BÓDISS T.: Kálvin és a zene, avagy a kálvini liturgiai-zenei elvek az újabb adatok és kutatások tükrében, in: Gáborjáni Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011.
- ◆ BÓDISS T.: Múltból jövőbe vezető utak. A magyar református egyházi éneklés sajátosságai, in: *Magyar Művészet* 4 (2017), 105–111.
- ◆ CSOMASZ TÓTH K.: *A református gyülekezeti éneklés. Útmutató és adattár a próbaénekeskönyvhöz* (Református Egyházi Könyvtár, 25.), Budapest, Református Egyetemes Konvent, 1950.
- ◆ CSOMASZ TÓTH K.: Az énekanyag megrostálásának szempontjai, in: Révész I. (szerk.): *Az új énekeskönyv felé*, Debrecen, [k. n.], 1943. Újabb megjelenése: Bódis T. (szerk.): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Református Egyházzeneszerek Munkaközössége, 2003.
- ◆ CSOMASZ TÓTH K.: *Dicsérvételek az Urat! – tudnivalók énekeinkről*, Budapest, Kálvin, 1971.
- ◆ CSOMASZ TÓTH K.: Evangéliumi harmónia az éneklésben, in: *Theológiai Szemle* 10 (1967), 99–102.
- ◆ CSOMASZ TÓTH K.: Karácsonyi énekeink és éneklésünk, in: *Református Egyház* 3 (1951) 23–24.; valamint Bódis T. (szerk.): *Hagyomány és haladás. Csomasz Tóth Kálmán válogatott írásai születésének 100. évfordulójára*, Budapest, Református Egyházzeneszerek Munkaközössége, 2003, 127–129.
- ◆ FEKETE K. (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál. A magyar református istentisztelet megújulásának teológiai alapelvei*, Budapest, Kálvin, 2010.
- ◆ GOUDIMEL, C.: *Zsoltárok 1565*, Budapest, MRE Zsinata, 2002.
- ◆ *Lélekkel és értelemmel. A magyar református énekeskönyv megújulásának alapelvei, példatárral*, Budapest, Kálvin, 2016.
- ◆ *Lélekkel és értelemmel II. Az új református énekeskönyv előkészítő füzet. 92 új ének*, Budapest, MRE Zsinati Hivatala, 2018.
- ◆ PAP F.: *Az egyházi év*, Budapest, L'Harmattan, 2016.
- ◆ STEFAN, H.-J.: Német-Svájc református egyházainak liturgia-reformja a XX. század második felében. (ford. Pap Ferenc), in: *Zsoltár* X (2003), 9–15.

Közerkölc Debrecen mezővárosban a reformáció hajnalán (1547–1572)*

Bevezetés

Kálvin János személyének, valamint teológiai-etikai tanításainak magyarországi hatástörténete izgalmas kérdéseket vet fel. Mindmáig, megannyi kutatási irányzat¹ kívánja tisztázni, miképpen kerültek „kálvini vonások a magyarok lelki arcára”.² Az eddigi erőfeszítések arról tanúskodnak, hogy a genfi reformátor teológiai hatásának hazai recepciója komoly egyház- és teológiatörténeti problémákat vet fel. Jóllehet, Magyarországon a protestantizmus helvét irányának elterjedése által a XVI. században a lakosság jelentős része a református tanítások követője lett,³ mégis Kálvin elgondolásainak gyakorlati megvalósulásáról hazánkban keveset tudni. Ugyanis a releváns kordokumentumok (pl. zsinati feljegyzések, prédikációk) alapján szinte lehetetlen kimutatni, mikor melyik teológus (Zwingli, Luther, Kálvin, Bullinger, Béza, Melancthon) hatása volt a meghatározó.⁴ Helyes és érvényes ezért Hörcsik Richárd megállapítása, aki vonatkozó tanulmányaiban világossá tette: a korai magyar protestáns teológusok többsége sem egyik, sem másik nagy tekintélyre nem hivatkozott, hiszen a *sola Scriptura* elv alapján inkább a *Szentírást* idézték.⁵

A korai kutatások közül figyelmet érdemelnek a Kálvinnal való személyes (pl. Belényesi Gergely) vagy éppen magánlevelek útján való „találkozások”

* A tanulmány a *Szegedi Kis István Kutatói Ösztöndíj 2020/2021* (Emberi Erőforrások Minisztériuma, Magyar Alkotóművészeti Közhatal Nonprofit kft.) keretében valósult meg.

¹ Ld. BARÁTH–SZABADI: Irányvonalak a 16–17. századi magyar református egyháztörténet és egyházi műveltség kutatásában, 9–34.

² Utalás Gaál Botond tanulmányának kiváló címére. Ld. GAÁL: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán.

³ S. SZABÓ: A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben, 113–173.

⁴ HÖRCSIK: Kálvin és a 16. századi Magyarország, 341–348. Vö. RÉVÉSZ: Magyar Református Egyháztörténet 1520–1608, 125., BUCSAY: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944, 275–281., Uő.: Calvins Präsenz in Ungarn, 209–228.

⁵ HÖRCSIK: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója, 15.

feltárásai.⁶ Újabban pedig elsősorban a Kárpát-medencei magán és gyűjteményes könyvtárakban előforduló Kálvin-kötetekre,⁷ valamint a korabeli református tankönyvekben⁸ és magyar nyelvű kötetekben előforduló Kálvin-idézetekre⁹ vonatkozó vizsgálatokról kell említést tenni. Érdekes lehet azonban egy olyan tanulmánykísérlet kimunkálása, mely a debreceni magisztrátusi jegyzőkönyvek, valamint a helyi közerkölcsök bemutatásával Kálvin tanításainak gyakorlati megvalósulásának nyomait keresi, majd az alföldi mezőváros és Genf morális életét röviden összehasonlítva, záró megjegyzéseket tesz.

Ugyan a „Kálvinista Róma”,¹⁰ azaz Debrecen város politikai, jogi, társadalmi, építészeti, valamint kereskedelmi és vallási életére vonatkozó helytörténeti források száma igen gazdag, a bemutatni kívánt korszak (1547–1572) közerkölcsi állapotát, a helyi bűncselekménytípusok adatoló feltárása által, egy forrásmű sem vizsgálja mélyrehatóan.¹¹ Nem is szólva Debrecen és Genf városa erkölcsi életének a hazai Kálvin-recepció szempontjából való összehasonlításáról! Így a jelen tanulmány (az 1. táblázat és a 2. grafikon kimunkálásával), tartalmi és logikai kapcsolódási pontot keresve, csatlakozni kíván M. Antalóczy Ildikó történész-levéltáros korábbi kutatásaihoz. Ő ugyanis a *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*¹² című monográfiájában és egyéb írásaiban az 1740 és 1749 közötti esztendőök vallás elleni, boszorkánysággal kapcsolatos, család-nemi erkölcs elleni, közösségre veszélyes, közsérelemmel, valamint a vagyon elleni bűncselekményeit tárta fel összehasonlító jelleggel és példákkal.

⁶ S. SZABÓ: A Kálvint meglátogató magyar, 259–263., uő.: Egy magyar ifjú levele Kálvinhoz, 95–103. = NÉMETH (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*, 170–175.

⁷ FEKETE: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban, 95–116., KÖNTÖS: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben, 117–128., Ősz: Bibliotheca Calviniana Transylvanica, uő.: A budapesti könyvtárakban őrzött Kálvin-kötetek, 34–52.

⁸ FEKETE: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén, 312–313. uő.: Kálvin Sárdon és Radnóton: hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben, 60–115.

⁹ LD. OLÁH: Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon.

¹⁰ LD. RÉVÉSZ (ifj.): A „Kálvinista Róma”, 1–108.

¹¹ VÖ. SZABÓ: Erkölcsi élet hajdan Debrecenben, 88–92.; KONCZ: Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző bünesetekben; SZ. ORVOS: A hajdúvárosok büntetőbíráskodása a 17. században, 7–26, 19–20. A későbbi korszak büntetőügyeihez ld. MAJOR: Erkölcsi problémák és bűncselekmények és adatok a XVIII. század első felében Bihar vármegyében, 39–65.

¹² ANTALÓCZY: Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén.; Uő.: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén (I. rész), 67–92.; Uő.: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén (II. rész), 57–86.

1. Kutatástörténeti nehézségek

Debrecen erkölcsi életének bemutatása kapcsán elengedhetetlen hangsúlyozni, hogy a városban egészen a XVIII. század közepéig nem is alakult ki külön olyan, Kálvin tanítása alapján működő presbitérium, illetve egyház-szervezet, amely felügyelt volna az erkölcsi életre. Találó ezért Zoltai Lajos megállapítása, miszerint: Debrecen városa és a debreceni református egyház egészen 1752-ig „valósággal egy test, egy lélek, egy fő alatt élő szervezet volt [...] a város a látható egyházat mintegy beolvasztotta a maga kebelébe. Az egyház intézményeit, jogait és kötelezettségeit a város a maga számára vállalta át”.¹³ Ebből kifolyólag a debreceni közerkölcsök feltárása érdekében csupán a helyi magisztrátus jegyzőkönyveihez fordulhatunk.

Debrecenben a közigazgatási és bírósági ügyeket egészen 1726-ig együtt kezelték, ezért nagy kihívást jelent a feljegyzések adatoló és összehasonlító vizsgálata. Ugyancsak nehézséget okoz a rekordok esztendőkre bontása, hiszen a kora újkorban a közigazgatási esztendő még hosszú ideig nem volt azonos a naptári évvel. Debrecen esetében a közigazgatási év Szent György napján (április 24.) kezdődött, így az új elöljárók megválasztása is áprilisra esett. Mindazonáltal a közerkölcsök valódi állapotának feltárásában a legnagyobb kihívást az okozza, hogy az időszak latin nyelvű jegyzőkönyvei (Jelzet: MNL HBML IV. A. 1011/a–k. A IV. A. 1011/a anyaga 1498/1973 ltsz. alatt filmezésre kerültek¹⁴) néhol igen hiányosak. Megfigyelhető ugyanis, hogy a fennmaradt első kötet az 1547 és 1557 közötti, a második az 1564. április 24-ét követő, a harmadik, sérült kötet pedig 1570. április 24-től egészen az 1576-ig tartó feljegyzéseket tartalmazza. Abból kiindulva tehát, hogy közigazgatási évenként 450–500 feljegyzésről van szó, a hiány jelentőségét minden ügýtípus vizsgálatakor szem előtt kell tartani. Következésképpen az 1552. augusztus 20. és november 28. közötti, 1557 második félévétől az 1564. áprilisig, valamint az 1569. április és 1570. április közötti időszakban a debreceni magisztrátus előtti bűnesetek vizsgálata nem lehetséges.¹⁵ Mint láttuk, például az 1552-es esztendő őszén lezajlott hadi események miatt a magisztrátus nem ülésezett, ezért a jegyzőkönyvek vezetése is félbe szakadt. Ám nyilvánvaló, hogy az ítélkezési gyakorlat még egy esztendővel később, 1553 augusztusában sem állt helyre teljesen, hiszen bizonyos ügyeket elnapoltak, „amíg a mezőváros teljességgel vissza nem költözik”.¹⁶

¹³ ZOLTAI: Debrecen város és a debreceni egyház egysége, 170–172. Az idézethez ld. uo. 171. Idézi még: RÁCZ: *Protestáns patronátus*, 90.

¹⁴ KOMORÓCZY: A helytörténetírás levéltári forrásai 1848-ig, 160–164.

¹⁵ Vö. BALOGH: Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források, 108–110.

¹⁶ *DVMJ* 1553: 471/1.

2. Debrecen mezőváros közerkölcsei (1547–1572)

2.1. Vallás elleni bűncselekmények

Tény, hogy Zoványi Jenő *A reformáció Magyarországon 1565-ig* című monográfiájában, a helyi protestáns prédikátorok munkásságát felidézve,¹⁷ Debrecen már egy fontos református városként mutatta be. Kérdés azonban, hogy a helyi hitújítás során Méliusz már valóban nem végzett úttörő munkát, ezért csupán a tanítások megszilárdításáért kellett fáradoznia? Ifj. Révész Imre meggyőzően érvelt amellett, hogy a protestantizmus két fő (lutheri és helvét) áramlatának sodrásában, hazánkban is jelen voltak a „szélsőséges egyház- és dogmakritika fanatikus, vak betűhittel és a radikális társadalmi reform vágyával keveredő, túlhajszolt spiritualista mozgalmak”, melyek a Messiás visszajövetelének izzó várakozásában éltek.¹⁸ És valóban, Debrecen hely- és művelődéstörténetét vizsgálva látható, hogy a helyi reformáció nyugodt fejlődését az 1560-as években markáns anabaptista és antitrinitárius eszmék felbukkanása zavarta meg. Hirdetőjük, Arany Tamás külföldöt is megjárta lelkész volt, aki tanításaival vallási vitát provokált. Mindez oda hatott, hogy Debrecenben 1561. november 30-ától egészen december közepéig nyilvános vallási disputát tartottak, kezdetben a Szent András templomban, később pedig a Törökcsalád debreceni kastélyában.¹⁹ A felek egymásnak feszülő érvelését nemcsak a „köz nép”, hanem a helyi főbíró, valamint a szolnoki alispán is figyelemmel kísérte. A második helyszín megválasztása bizonyára nem volt véletlen, hiszen a Török család egyik legfontosabb célja ez időben is a lutheránizmus helyi megerősítése volt. A vita végül „Arany visszavonó és súlyos reverzálist adó nyilatkozatával, tehát a Méliuszék látszólag teljes győzelmével végződött”.²⁰ A városi jegyzőkönyvek hiánya (1557–1564) miatt azonban még tisztázásra vár, hogy ebben az időszakban vallásellenesség okán vajon hány „büntetőeljárás” indult a különféle tévtanítások helyi követőivel szemben?!

Az 1564 utáni regiszterek épsége miatt már előnyösebb helyzetben találja magát a kutató. A legjelentősebb bejegyzés ugyanis nem sokkal a híres 1567-es Debreceni zsinat után található. Igen érdekes vallástörténeti időszaka ez a magyarországi protestantizmusnak, hiszen a kezdeti szárnybontogatások után ekkor lépett színre a Blandrata György és Dávid Ferenc által hirdetett antitrinitarizmus, mely Debrecenben is nagy tombolást végzett. Nem véletlen, 1568. február 2-án erőteljes vitát hozott Méliusz és Dávid Ferenc első

¹⁷ Vö. ZOVÁNYI: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, 183–184.

¹⁸ RÉVÉSZ (ifj.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, 3.

¹⁹ I. m., 15.

²⁰ Uo.

vallásos disputája, mely Méliusz győzelmével végződött.²¹ Ám veresége ellenére Dávid Ferenc tanításai Somogyi (Kis) Máté református esperest²² is magával ragadták, aki 1571-től az unitárius tanok elszánt hirdetője lett Debrecenben. Mozgalmát Patkó Mihály, tekintélyes helyi polgár is támogatta.²³ Nem véletlen, a vizsgált időszak legfontosabb, 1571. október 6-án rögzített bejegyzése éppen Méliusz és Patkó perének rövid lefolyását mutatja be, ugyancsak a debreceni reformáció tanításainak és püspökének győzelmével:

„Méliusz Péter úr, ezen Debrecen város prédikátora és Patkó Mihály lakosunk között egynémely és vizálykodás támadt a vallás miatt, valamint Istenről szóló hitvallás miatt. Mivel Méliusz Péter úr Patkó Mihályt azzal vádolta, hogy Blandrata György és Dávid Ferenc eretnekségében részes, nem különben Somogyi Máténak, Méliusz Péter úr társának hitszakadása miatt. Ezért tisztos emberek közreműködésével az egész per és vizálykodás elsimult, és a nevezett Patkó Mihály Méliusz Péter úrtól bocsánatot kért, kötelezték, hogy soha ezen eretnekek vezére, se megátalkodott ne legyen.”²⁴

A vallás elleni bűncselekmények között csupán egy esetben olvasható feljegyzés istenkáromlásról, amikor is 1566. április 23-án Hosszú Marcel istenkáromlás és a felesége ellen mondott más becstelenségek miatt pellengérre állítatott: a törvény szerint megvesszőzték és megbüntették, majd fejére kötelezte magát, a jövőben tartózkodik az effajta cselekmények elkövetésétől.²⁵

2.2. Boszorkánysággal kapcsolatos bűncselekmények

A tanulmány ide vonatkozó háttérkutatásai alátámasztják Makkai László *Puritánok és boszorkányok Debrecenben*,²⁶ valamint Kristóf Ildikó *„Ördögi mesterséget nem cselekedtem”: a boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében*²⁷ című művének kutatási eredményeit. Kijelenthető, hogy a vizsgált időszakban – a megnevezett hiányok tényét hangsúlyozva és szem előtt tartva – nincs a városi magisztrátus jegyzőkönyvében boszorkánysággal kapcsolatos bejegyzés. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy Debrecenben a magisztrátus számára ismeretlennek lettek volna az effajta bűncselekmények. Ugyanis a város későbbi jegyző-

²¹ I. m., 48–49.

²² Vö. Kiss: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, 624.

²³ Révész (ifj.): Debrecen lelki válsága 1561–1571, 49–50.

²⁴ DVMJ 1571: 188/3.

²⁵ DVMJ 1566: 110/8.

²⁶ Makkai: Puritánok és boszorkányok Debrecenben, 113–128. Az adatokhoz ld. 120.

²⁷ Vö. Kristóf: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”, 211.

könyveinek vizsgálatából kirajzolódik, hogy 1573 és 1625 között később legkevesebb hat „boszorkány-pör” kivizsgálására került sor a mezővárosban.

2.3. Család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények

A család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények Genf mellett Debrecenben is gyakori problémát okoztak.²⁸ A cselekmények nagy száma ellenére, a változatos jogi precedensek miatt, azonban nem volt könnyű a bűnesetek megítélése. Ugyanis a római és kánonjog, valamint az országos törvények és a helyi szokásjog változatos szövetében munkálkodó városi előjárók számára megannyi jogforrás volt irányadó. Ám Debrecenben, a jogszabályok bonyolult rendszerében nagymértékben érvényesült a *Budai Jogkönyv* (1405–1421) tekintélye, noha úgy tűnik, az effajta ügyekben nem hivatkoztak rá. A jogszabály elrendelte a házasság után együtt háló asszonyok kitiltását a városból (288. §). Ugyanakkor, ha az erkölcstelenséget házasság után követték el, akkor a bíróság még kínzás árán is kideríthette az igazságot. Ha bűnösségük bizonyos, „mindkettejük számára ássanak egy sírgödört az akasztófánál, amibe élve fektessék őket, majd egy botot vagy póznát döfjenek át mindkettőjükön”.²⁹ található az 1514. évi XLVII. törvénycikk is, mely azoknak a parasztnak a büntetéséről ír, akik a leányokon vagy asszonyokon erőszakot követtek el. Werbőczy István Magyarország szokásjogát összeíró *Hármaskönyve* (Tripartitum), 1517-ben látott napvilágot, mely kimondja: ha a parázna asszony „férje a házasságtörés után vele együtt lakván és hálván, erkölcsi magaviseletét tudva elnézné, akkor [...] ha férje azután őt a házasságtörés miatt (ha másodszor vétkeznék is) meg nem ölheti, a mit első ízben, a mikor tudniillik a házasságtörés tudomására jutott, szabadon és jogosan megtehetett”³⁰ (I. rész 105. cím 1. szakasz). – Beszédes jogforrás ez, hiszen félreérthetlenné teszi: a parázna házastársra akár halált is kérhet a férje, ám ha megbocsátott neki, később már nem élhetett a halálbüntetés kérvényével. Ugyancsak országos jogszabály volt az 1522. évi XXXVI. törvénycikk, melynek értelmében az egyházak és asszonyok ellen erőszakoskodók fejüket vesztítsék, és azokat, a kik

²⁸ MAGYAR: Paráználkodás és megbocsátás a házasságban?, 65–90.

²⁹ Kanyó Ferenc: Nők elleni erőszak és házasságtörés a középkori Budán. Ld. https://napitortenelmiforras.blog.hu/2016/07/01/nok_elleni_eroszak_es_hazassagtores_a_kozepkori_budan Itt jegyezzük meg, hogy Iványi könyvében nem vizsgálta a Budai joghatását a nemi erkölcsöt sértő bűncselekmények megítélése tekintetében.

³⁰ *Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Incluti Regni Hungariae*; per Magistrum Stephanum Werbewz Personalis Praesentiae Regiae Majestatis Locumtenentem. – accuratissime editum. In fine: Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium Anno Dni M. D. XVII. Octavo die Maji.

ez egyházakon, valamint a leányokon és asszonyokon erőszakot követnek el, halálos büntetéssel lakoltassák.

Az országos jelentőségű törvények mellett a születő félben lévő „magyar protestáns egyházjog” is élénken foglalkozott a paráználkodás kérdésével. A mezőváros szempontjából leginkább Méliusz Juhász Péter írott hagyatékát³¹ kell mélyreható vizsgálat alá vonni. Híres *Debrecen-Egervölgyi Hitvallásában* (Confessio catholica, 1562, RMNY 176) például így fogalmazott: „Az Írás azt parancsolja, hogy mind a két nemet, mindennemű paráználkodókat, férfiút és nőt halállal kell büntetni. A 3Móz 20, 5Móz 22. alapján [...] Igaztalanul cselekednek, akik a (parázna) nőt megölik, a férfiút pedig megkorbácsolják vagy pénzbírsággal (bika pénz) büntetik”.³² S bár később a paráználkodó és „megesett” hitvestársak esetén is halálbüntetést javasolt, mégis lehetőséget adott a megbocsátásra. Az 1563-as esztendőben kiadott *Szertartáskönyvében* Méliusz újra elismerte, hogy a paráznaság „megbontja az egyességet, a házasságtörőt [...] ezért a fejdelem megölje. A parázna férfiú és asszony állat meghaljon, ne büntesd hát vesszővel vagy bikapénzzel”.³³ Néhány évvel későbbi, *Nagyobb cikkeiben* (Articuli Maiores, 1567, RMNY 226) pedig így szólt:

„azok a bűnök, melyeket az Írás ítélete szerint halállal kell büntetni: az emberölés, paráznaság, hitszegés, házasságtörés, vérfertőzés, kurválkodás, a férfiakkal és barmokkal való rút fertelmeskedés. A 3Móz 18-20. alapján [...] ha mindketten szabad személyek is [...] haljanak meg mind ketten. [...] A házasságtörőket és paráznákat meg fogja az Isten ítélni és elkárhoztatni.”³⁴

Ám hangsúlyozni kell, hogy e tekintetben Méliusz helvét példaképe, Kálvin elgondolásai sem voltak teljesen egységesek. A genfi reformátor pl. több írás-magyarázatában (Gen 38, Deut 5,18. és 22,22, 2Sám 11, Jn 8,1–11, valamint a Zsid 13,4) is elvben elfogadta a házasságtörésért járó halálbüntetést, a gyakorlatban azonban igen-igen ritkán, és akkor is súlyos, erőszakos és közöszlegellenes nemi cselekmények (pl. pedofília, erőszakoskodás és szodómia) megvalósulása esetén tett rá javaslatot.³⁵

A vizsgált időszakban a magisztrátus tagjai mindösszesen 62 alkalommal tárgyaltak tiltott nemi magatartásformákkal kapcsolatos bűncselekményeket, melyekből 29 jogeset házasságtöréssel, 16 pedig paráználkodással állt összefüggésben. Öröndetes, hogy Genfhez hasonlóan Debrecenben is ritkák és

³¹ Bővebben ld. KATHONA: Méliusz Péter és életműve, 105–192.

³² KISS: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, 251.

³³ FEKETE: Melius Juhász Péter szertartási intelmei (1563), 242.

³⁴ KISS: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, 587.

³⁵ Ld. MAGYAR: A homoszexualitás és pedofília megítélése Kálvin műveiben, 57–79.

kivételesek voltak az erőszakosság kíséretében megvalósuló szexuális bűncselekmények. A bűnelkövetők nemi megoszlása az összes bűncselekménytípus tekintetében: 32 nő és 22 férfi. Az eljárás alá vont elkövetők erkölcs-telenségéből pedig három esetben származott, a jegyzőkönyv nótáriusának megfogalmazása szerint, „fattyú gyermek”.³⁶ Büntetés (pl. kiutasítás,³⁷ hasogatott ing és vessző hordása a „kurvák” szokása szerint,³⁸ vessző pellengéren,³⁹ szégyenkőre helyezés⁴⁰ és egyházkövetés, azaz a „keresztyének társaságának megengesztelése”⁴¹) kiszabására 11 ügyben került sor. Halálbüntetést pedig 4 esetben (2 nő és 2 férfi) alkalmaztak.⁴² Így a kutatási eredményeink azt mutatják, hogy Genf mellett Debrecenben is komoly szerepe volt a megbocsátásnak. Noha Méliusz vallásos irataiban lángoló vádiratot fogalmazott meg a paráználkodás ellen, Debrecenben mégis bevett gyakorlat volt, hogy a „Nem gyönyörködöm én a bűnös ember halálában!” (Ez 33,11 alapján) felkiáltással a hivatalos, bűnvádi eljárás során a vétlen fél megbocsátásban részesítette házasságtörő párját. Ám helyes és érvényes Koncz Ákos ide vágó megállapítása is, aki a hűtlen házastársának megbocsátani nem tudó személyek társadalmi megítélésével kapcsolatban kiemelte: „a lakosság, bármilyen erkölcsös is volt és a bűnt üldözte, az ilyen kegyetlen és megbocsátásra képtelen embereket, főleg, ha a halálos ítélet miatt árvák is maradtak, nem becsülte, és amennyire csak tehette, az érintkezésben kerülte őket”.⁴³ Következzen most mindegyik bűncselekménytípusra egy-egy rövid példa!

Egyszerű paráználkodásra enged következtetni néhai Nyíró János özvegyének esete, aki 1567-ben „legényéhez ment feleségül, de az esküvő előtt egy ágyban meztelenül találták és látták őket”. A sok tanú bizonyítása után mindkettőt pellengéren megvesszőzték, majd megfogadták, ezután tisztességes házasságban élnek egymással.⁴⁴ Ám az is előfordult, hogy hajadon férfiak erkölcstelenségében „kurvák” vettek részt. Közös büntetésük kemény vessző, majd fogadalomtételre való „kényszerítés” volt.⁴⁵ Nem kis feszültséget okozott az is, amikor a derecskei prédikátort, Lukács áldozópapot a saját szolgálja vádolta meg, mondván „az ura vele házasságtörő módon él, és őt kényszerítette a vele való élésre”. Szavai azonban hamisnak bizonyultak, fogadalmat

³⁶ DVMJ 1568: 270/3, DVMJ 1571: 99/1, DVMJ 1572: 282/4.

³⁷ DVMJ 1552: 385/2.

³⁸ DVMJ 1552: 385/1.

³⁹ DVMJ 1567: 191/3, DVMJ 1568: 244/1.

⁴⁰ DVMJ 1568: 270/3.

⁴¹ DVMJ 1568: 270/3, DVMJ 1571: 139/3.

⁴² DVMJ 1567: 150/5, DVMJ 1567: 161/9, DVMJ 1568: 246/7, DVMJ 1571: 161/7.

⁴³ KONCZ: Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben, 24.

⁴⁴ DVMJ 1567: 191/3.

⁴⁵ DVMJ 1568: 244/1. Vö. Volt, amikor a vessző elmaradt, csak a későbbi bűnismétlés elkerülését fogadták meg. DVMJ 1567: 156/5.

tett, majd kölcsönösen „megbékéltek egymással”.⁴⁶ Ugyancsak hamisnak bizonyult Mészáros János saját szolgálóleányára vonatkozó „bigámista” vádja.⁴⁷ Megesett az is, hogy özvegyasszonyokat találtak „kimondhatatlan vétekben és parázñaságban” (talán: szodómia vagy lesbikusság), akik megfogadták, visszatartják magukat a későbbi bűnisméltléstől.⁴⁸ A fogadalmat követő újabb „bűnbeeséssel” kapcsolatban fontos körülmény, hogy az esküvés általában „az orra és nyelvre”⁴⁹ vagy a „fejre”⁵⁰ történt.

A paráználkodás egyik legsúlyosabb módjának számított a házasságtörés, melynek jogi szankcionálása során ugyancsak megfigyelhető a szigorú elítélés és a kegyelemteljes felmentés is. Borbély Benedeket és házasságtörő társát 1568. április 3-án, egy húsvét utáni csütörtökön, a vesztőhelyen fejvesztéssel büntették.⁵¹ Ellenben egy másik ügyben, Szabó Bálint feleségét,

„akit házasságtörés és az általa Hatházon szült és titkon ott hátrahagyott faty-tú gyermek miatt a főbíró úr börtönre ítelt, azonban, mivelhogy férje, Szabó Bálint nem akarta a fejét venni, a törvény erejével a szenátus engedelmeiből kibocsátották. Az említett asszony előttünk kötelezte magát [...] azon felül, az asszony, jövő vasárnap köteles a szégyenköre felmenni és felállni és az egyházat megkövetni”.⁵²

Ám kétségtől a paráználkodás legszélsőségebb esete a szodómia (itt: állattal való közösülés vagy homoszexualitás) volt, melyre a magisztrátus tagjai mellett a közvélemény is érzékenyen reagált. Példa erre egy bizonyos, Csengerből származó, Balázs nevű áldozópap esete, aki 1568 májusában bilincsbe verve került a bíró elé: „felháborító és hallatlan parázñasággal vádolták, és ellene sok tanúvallomással a paráználkodás vádját összegyűjtötték és bizonyították, megégetésre ítélték, ma a városon kívül minden szánakozás nélkül tűzzel megégették és a tűz erejével húsból hamuvá lett”.⁵³

2.4. Közösségre veszélyes bűncselekmények

A *communitas* érdekét sértő és veszélyeztető bűncselekmények két nagy csoportra bonthatók. Az egyikbe a gyújtogatással és tűzokozással kapcsola-

⁴⁶ DVMJ 1566: 130/7.

⁴⁷ DVMJ 1549: 207.

⁴⁸ DVMJ 1553: 433/6.

⁴⁹ DVMJ 1567: 144/6.

⁵⁰ Uo. 191/3.

⁵¹ DVMJ 1567: 161/9.

⁵² DVMJ 1568: 270/3.

⁵³ DVMJ 1568: 246/7.

tos, a másikba pedig az emberi élet és testi épség sérelmére elkövetett cselekmények tartoznak. A vizsgált időszakban mindösszesen 9 esetben került sor tűzzel vagy gyújtogatással kapcsolatos jogesetek tárgyalására, melynek során a bíró és az esküdtek különbséget tettek a tűzzel való fenyegetés, valamint a szándékos és gondatlan tűzokozás között. Módy György *Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben*,⁵⁴ valamint Szendrey István *Debrecen, a mezőváros: a városépítés és városszerkezet*⁵⁵ című összefoglaló tanulmányából kirajzolódik, hogy Debrecenben a kora újkorban csak elvétve voltak kőből és téglából készült lakóházak. Ugyanis a mezőváros polgárai, a kisebb erdőségek (pl. Nagyerdő) közelsége miatt, az építkezések során leginkább faanyagot használtak, ezért a tüzesetek megelőzése a „városvédelem” elsőrendű feladata lett. Elzárást, azaz „tömlöcözést”⁵⁶ már a tűzokozás gyanúja esetén is elrendelhettek. Bizonyára a tűz terjedésének ijesztő, kiszámíthatatlan viselkedése miatt nem találni egyetlen jogesetet sem a szándékos gyújtogatással kapcsolatban, ám kétségtelen, lopás céljából gyakran használták ki a tűzvészek által okozott riadalmat (lásd később a vagyoni elleni cselekményeknél). Gondatlanságból támadt tüzesetek előzték meg (az első Kerékgyártó János, a második Deák István házából⁵⁷) Debrecen 1564-es tragédiáját is, de a feljegyzések beszámolnak kisebb, csupán néhány lakóházat érintő tüzesetről is. A kár jóvátétele, a gondatlanság ellenére, kötelező volt az elkövetőre nézve. Ez lehetett pénzbeli szolgáltatás (*reparatio*) vagy akár az eredeti állapot (*in integrum restitutio*) helyreállítása is. A magisztrátus például 1552. december 11-én Csanak József ügyében azt a bölcs döntést hozta, hogy „az általa véletlenségből Szalai József meggyújtott házát tartozik felépíteni és megújítani, hogy olyan legyen, mint azelőtt. Meg fogja csináltatni a jövő pünkösdig”.⁵⁸ Pénzbeli jóvátételre került sor 1553 decemberében, amikor a jegyzőkönyv szerint „Vadas János felesége, Erzsébet házának égéséért bűnhődni tartozik, mivel az ő házából támadt a tűz. Szomszédjukat a kárért kifizette”.⁵⁹ Amennyiben a kártérítésre az elkövető nem rendelkezett anyagi fedezettel, a károsult letilthatta, azaz a mai fogalmaink „megterhelhette” (pl. eladás elől) házát és egyéb anyagi javait is.⁶⁰

A jegyzőkönyvekben az emberi élet és testi épség sérelmére elkövetett bűncselekményeket tárgyaló feljegyzései között 32 jogeset emberöléssel kapcsolatos. Az ügyek kisebb részében (25%) nem olvasni bizonyítási eljárás-

⁵⁴ MÓDY: *Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben*, 43–57.

⁵⁵ SZENDREY, I.: *Debrecen, a mezőváros: a városépítés és városszerkezet*, 131–312.

⁵⁶ *DVMJ 1568*: 247/4.

⁵⁷ *DVMJ 1564*: 30/5.

⁵⁸ *DVMJ 1552*: 424/1.

⁵⁹ *DVMJ 1553*: 485/6.

⁶⁰ *DVMJ 1566*: 98/3.

rásról⁶¹ és szigorú ítéletről sem, hiszen nagy arányban (45%) felmentés⁶² és megbocsátás⁶³ történik, vagy a felperes (megölt személy hozzátartozója) és az alperes (bűnelkövető) egy kölcsönösen „kialkudott” sérelempénzben, az ún. vérdíjban⁶⁴ állapotodik meg (30%). A felmentő ítéletek eklatáns példája Szabó Lukács ügye, akit 1568-ban a saját bátyja (!) megölése miatt állítottak bíróság elé. Végül a tanúk vallomásából kiderült, hogy a felperesnek Szabó Lukács ellen „semmilyen keresete sincs, mivel az testvérével jól bánt, az pedig, ha ördögi sugallatra magát felakasztotta, neki gazdája nem tudott ellenállni, az említett Szabó Lukács a törvényes keresettől mentes és szabad, és annak ilyen borzasztó halálában semmi része sincsen”.⁶⁵ Olybá tűnik, az ítélkező testület öngyilkoságnak ítélte a néhai testvér halálát, amely a debreceni jegyzőkönyvekben példátlan esetnek bizonyul. Egy másik, érdekes ügyben is felmentésre került sor, mert a tanácstagok, a kovácsok céhének döntését „felülírva”, kijelentették: „Kovács György, akit a kovácsok maguk közül emberölés miatt büntetve kivetettek [...] de előttünk szavahihető vallomásokkal tisztázta magát, hogy az az ember, akit ő megölt [...] saját maga volt egyedül halálának oka [...] Tehát Kovács Györgyöt ismét a kovács mesterek céhébe befogadták”.⁶⁶ A felek által közösen megállapított vérdíjra példa a megölt Erzsénygyártó Mihály özvegyének döntése, aki előadta: „a férje gyilkosa Szabó Imre övele megegyezett a megölt férje vérdíjában”.⁶⁷ A nótárius másik, igen részletes tudósítása szerint néhai Sánta György testvére, a jelenlévő esküdtek előtt olyan bevallást tett, hogy édestestvééréért,

„vitkai Sánta Györgyért, akit Györgyfi György társával, zeleméri Pecsik Györggyel megölt, az említett meghalt György mostani, vagy jövőbeni testvérei, rokonai, vagy vérszerinti leszármazói az fent írt Gergelyt és Györgyöt annak haláláért sehol sem fogják háborgatni, sőt inkább vétkét megbocsátották és elengedték nekik. A vétekért a mi fivérünk György vérdíja fejében felvettünk huszonhárom forintot készpénzben...”⁶⁸

A közösségre veszélyes cselekmények között nagy számmal (66 feljegyzés) voltak jelen a különféle testi erőszakkal járó tilalmazott magatartásformák, melyeket röviden hatalmaskodásnak nevezünk. A jegyzőkönyvek alapján a

⁶¹ DVMJ 1571: 137/3, 193/1.

⁶² DVMJ 1567: 127/8, 152/4, DVMJ 1568: 250/2, DVMJ 1571: 76/4, 84/8, 117/3.

⁶³ DVMJ 1571: 74/2, 193/1, DVMJ 1572: 266/1.

⁶⁴ DVMJ 1547: 12,33, DVMJ 1553: 463/1, DVMJ 1566: 119/3, DVMJ 1567: 215/4, DVMJ 1571: 132/2.

⁶⁵ DVMJ 1568: 250/2.

⁶⁶ DVMJ 1566: 127/8.

⁶⁷ DVMJ 1547: 33.

⁶⁸ DVMJ 1553: 440/4. Vö. A meggyilkolt Darányi Mihály ügyét: DVMJ 1553: 463/1.

következő elkövetési cselekmények különböztethetők meg: az általános hatalmas viselkedés,⁶⁹ jogtalan lefogás⁷⁰ és tömlöcözés,⁷¹ verés,⁷² testi sértés/sebesülés okozása (pl. leszúrás,⁷³ fej betörése⁷⁴), már lefogott ember megverése,⁷⁵ valamint lakóingatlanba való erőszakos betörés.⁷⁶ Jellemző, hogy az effajta bűncselekmények megítélése négyfajta eredménnyel végződött: az emberöléshez hasonlóan a sérelemért, a sebesítésért járó vérbírság kifizetésével,⁷⁷ a felek kölcsönös megegyezésével és kibékülésével,⁷⁸ a vádlott felmentésével vagy a bűnisméltásra vonatkozó eskütétel „kieszközlésével”.⁷⁹ Az elkövető magatartásának eredménye tekintetében: volt, akinek a foga tört ki,⁸⁰ vagy éppen a földhöz csapták egy verekedésben.⁸¹ Ám olyan is akadt, akit a vita hevében egy edénnyel orrba vágtak.⁸² Tény, hogy már önmagában hatalmas, erőszakos cselekménynek minősült az is, ha valaki kirántotta a kardját, vagy a városban kihúzott karddal jött-ment.⁸³

A megnevezett cselekmények közül, példálózó jelleggel, érdemes néhány jogesetet részletesebben is bemutatni. Álmosdi János és Szabó Antal felesége között 1566. december 19-én olyan döntés született, hogy „Jánost törvényesen ítélték el a hatalom erejével amiatt, hogy az asszonyt a vendéglőjében megverte, ruháját elszaggatta”.⁸⁴ Tolnai Ferenc és bűntársa, Tasi Demeter 1570-ben egy lakóház erőszakos megtámadásáért, a kapu betöréséért és az azt kísérő ütlegetésekért feleltek a bíróság előtt.⁸⁵ Dobos János felesége pedig késsel okozott szúrt sebet egy asszonymnak.⁸⁶ Mindazonáltal felmentő ítélet született 1547-ben Nemes István felesége mint felperes és Nyíró Imre mint alperes ügyében. Ugyanis a feljegyzések szerint az alperes többször is szépen kérte Nemes István feleségét, hogy hagyja el a házat, ő mégsem engedelmes-

⁶⁹ DVMJ 1547: 35.

⁷⁰ DVMJ 1553: 468/11.

⁷¹ DVMJ 1553: 449/5.

⁷² DVMJ 1549: 471, DVMJ 1556: 636/9, DVMJ 1571: 202/1.

⁷³ DVMJ 1556: 620/5, 628/7, DVMJ 1571: 85/1, 132/6, 186/4.

⁷⁴ DVMJ 1547: 187.

⁷⁵ DVMJ 1571: 184/5.

⁷⁶ DVMJ 1553: 433/7.

⁷⁷ DVMJ 1553: 433/7, 449/5, DVMJ 1571: 186/4.

⁷⁸ DVMJ 1553: 620/5.

⁷⁹ DVMJ 1571: 184/5.

⁸⁰ DVMJ 1557: 713/1.

⁸¹ DVMJ 1554: 545/7.

⁸² DVMJ 1568: 271/6.

⁸³ DVMJ 1567: 157/9.

⁸⁴ DVMJ 1566: 636/9.

⁸⁵ DVMJ 1570: 69/4.

⁸⁶ DVMJ 1564: 4/8.

kedett, ezért bizonyára jól megpofozta őt az alperes. Ám a bíróság úgy vélte, „amit Nemes Imre felesége Nyíró Imrétől kapott, tartozik elviselni, mivel hogy az szép szóval kérlelte volt, de az asszony nem ment ki a házból”.⁸⁷ Amennyiben a hatalmaskodásért pénzbüntetést, azaz vérbírságot szabtak ki, a felperes igényelhette a cselekménnyel összefüggésben felmerülő kárának, költségeinek megtérítését.⁸⁸ Ez történt Mészáros Pál és bűntársai esetében is, akik Kúria Péter „házára hatalmasul rámentek, ott őt megverték és vérét ontották. Ezen ügy miatt, [...] törvényesen húsz forintra büntetjük”.⁸⁹

2.5. Közsérellemmel kapcsolatos bűncselekmények

A közsérelmet okozó magatartásformák közül elsőként az okirat-hamisításról kell említést tenni. Köztudott, hogy ebben az időszakban a magisztrátus elé kerülő perek szóbeliek voltak. Ezért a mezőváros lakói kínosan ügyeltek jó hírnevükre és becsületükre. Nem véletlen, a hamis tanúzás igen ritka volt (lásd a tanulmány 1. táblázatát), bár kétségtelen, a későbbi jegyzőkönyvek (1573–1625) alapján igenis történtek kísérletek ún. pénzen vett tanúk felhasználására. A szóbeliség ellenére azonban voltak olyan jelentős jogi tények és aktusok, melyek fennállásának bizonyítása elsősorban írásos dokumentumok alapján volt lehetséges. Ilyen volt például a nemesi származás igazolása vagy egy kölcsönszerződés, adóslevél érvényességének bizonyítása. Az írásos adóslevél hiánya esetén bizonyítani kellett, hogy például az alperes a beidéztet tanúk szeme láttára vett át pénzt a felperestől, és hogy pontosan mennyit. A bizonyítás tehát nehéz és időigényes volt.⁹⁰ Amennyiben fellelhető volt az okirat, ami a háborús idők miatt nagy előnynek számított, megkezdődött annak vizsgálata. A dokumentumot általában a hitelező, ritkábban a városi tanács őrizte. Öklelő Péter, Sárosi János kassai polgár prókátora 1551-ben például tiltakozást jelentett ki Fodor Albert ellenében, hogy ő az Öklelő Péternek a magisztrátus előtt fekvő „kötelezvényét kétszer is hamisnak és megvesztegetettnek mondta”.⁹¹ Az adóslevél elutasítása az alperes esküvésével is történhetett, mely hamisnak mondta az okiratot. Ez történt Káka Gáspár ügyében is, aki 1565-ben a szegedi Nagy János keresete ellen azzal mentesítette magát, hogy az adóslevelet „nem a saját akaratából adta, sem a pecsétjét nem a saját akaratából nyomta és tette rá a levélre, és hogy az adóslevélhez semmi köze

⁸⁷ DVMJ 1547: 468. Ld. még ehhez Szabó Dávid debreceni főbíró esetét: DVMJ 1568: 235/3.

⁸⁸ DVMJ 1571: 190/2.

⁸⁹ DVMJ 1565: 60/8.

⁹⁰ Ld. ehhez Szűcs András és Makai Péter hosszas jogvitáját. DVMJ 1570: 16/1, 18/10, 32/2.

⁹¹ DVMJ 1551: 326/5.

sincs”⁹² A bíróság elfogadta érvelését. Az érvényes adóslevél természetesen fizetési kötelezettséget keletkeztetett. Nem teljesítése esetén a felperes, azaz a hitelező letilthatta az adós ingatlanát vagy értékesebb ingóságait és értéktárgyait. Sok ilyen eljárás volt.

Kimondottan érdekes jogeseteket tartalmaz a városi közösség és a bíróság (széksértés) megsértésére vonatkozó ügycsoport, mely a *communitas* közösséget, vagyonát vagy éppen törvénykezési eljárását sértő, támadó pereket tartalmazza. A regiszterek alapján látható: bizony nem egyszer fordult elő, hogy a debreceni lakosság például kritikával illette a városi szenátus bormérésről szóló határozatát, hiszen ez ügyben többen is szófogadásra, engedelmességre, valamint szelídségre kötelezték magukat a magisztrátus tagjai előtt.⁹³ Mások a város földjéből való „önkéntes elkerítés”,⁹⁴ megint mások pedig a „város zsoldosai számára nyugta szerint kiadott pénzekről való elszámolás”⁹⁵ miatt emeltek vádat. Mindazonáltal feszült pillanatokat hozott Kalmár Péter összehozálkozása a városi jegyzővel, akit valótlan tartalmú tanúvallomások lejegyzésével vádolt, mondván, a tanúskodó asszony „abban az előterjesztésében nem azt felelte”. Végül, a városházán jelen lévő tisztas férfiak közbenjárásával békére és egyezsére jutottak, „a jegyző, ezen beírás tanúságából, becsületében megmaradt”⁹⁶ – olvasható a jegyzőkönyvben. „Bátornak” bizonyult később Kovács Mihály is, aki már egyesén a főbíró, Gombos Bálint ellen emelt szót, azt híresztelve, hogy a főbíró méltatlanul büntette meg. A főbíró „nem akarta eltérni ezt a mondást Kovács Mihálytól, [...] a törvény erejével akarta megbüntetni, a szenátor urak közbenjárásával [...] mindketten megbékéltek, és a főbíró úrtól Kovács Mihály végleg bocsánatot kért”.⁹⁷

Ám a debreceni családi és mindennapi élet szomorú, apatikus képét festik meg a botránkozó viselkedést és életmódot megörökítő bejegyzések, melyekből a vizsgált időszakban mintegy 21 található. A helyi társadalom polgárainak erkölcsait, a becsületsértések mellett, minden bizonnyal a méltatlanul elhangzó káromkodások sértették leginkább. Példa erre Csizsár Lőrinc esete, aki 1552-ben részegségében tisztességes asszonyoknak „ocsmány és rút szavakat mondott volt és emiatt tömlőre vettetett”. Végül arra ítélték, hogy „a piacon a fához kössék és ott tizenkét óráig mindenkinek látására legyen. De tisztas férfiak könyörgése folytán a bíró úr vele szemben kegyelmet gyako-

⁹² DVMJ 1565: 81/2.

⁹³ DVMJ 1552: 406/2, DVMJ 1553: 432/5.

⁹⁴ DVMJ 1564: 59/1.

⁹⁵ DVMJ 1564: 281/10.

⁹⁶ DVMJ 1564: 18/5.

⁹⁷ DVMJ 1571: 195/2.

rolt”.⁹⁸ Jóllehet, röviddel később többen is követtek el szörnyű káromkodást,⁹⁹ Kis Antal mindenkin túltett, hiszen „tisztos nőszemélyeket és idős asszonyokat kurvának mondott”,¹⁰⁰ de bölcsen eljárva, megjobbulását a fejére fogadta. A részegesség mellett ugyancsak a társadalom értékítéletével ment szembe a feleség és/vagy a család elhagyása, mely elsősorban nem a házassági elválás előszobájának tekinthető hűtlen elhagyást, hanem egyszerűen a felelőtlenül, ide-oda való kószálást jelentette. A szatmári Halász Gáspár 1567 áprilisában azért került a bíróság elé, mert a feleségét elhagyta, „és onnan ide csavargott [...] kötelezte magát, ha ez után a feleségét elhagyná, és nem menne vissza hozzá [...] fejével fizessen tettéért”.¹⁰¹ Később Muzsai Mihályt azonban már a saját felesége fogta el, hiszen az törvényes ok nélkül elhagyta, és nem viselte gondját.¹⁰² Azonban a Szilágybagosról való Szaniszló István még rajtuk is túltett, hiszen a feleségét hátrahagyva négy esztendőn át ide-oda csavargott, a családi kiadásokhoz pedig egyáltalán nem járult hozzá, sőt, önmagáról sem adott hírt. Ám a városba visszatérve, ennyi év után, mégis a házassági és családi élet „helyreállítását” óhajtotta. Nem véletlen, a család, a távolban töltött évek tisztaságáról bizonyosságot kért. Igazolás hiányában, „Szaniszló István [...] bectelen ember lesz, és bárhol, mint bectelen embert megbüntethetik, és a felesége más férfival kötheti össze a sorsát, miután tisztességes asszony”.¹⁰³ Sajnálatos, de az ügy végső kimeneteléről nem találni feljegyzést.

A közsérelemmel járó bűncselekmények között a legnagyobb számban (123 bejegyzés) a becsületsértéssel, szidalmazással és káromkodással kapcsolatos magtartásformák ismeretesek. Amint láttuk, a mezőváros gazdasági, politikai és jogi életében a jó hírnévnek és a tisztességnek megkülönböztetett szerepe volt, melyet egyfajta zálognak, tőkének, biztonságnak és lehetőségnek tekintettek a társadalmi élet minden területén. A lakosok tehát mindent elkövettek a becsületük megóvása érdekében, ezért szidalmazás esetén hamarjában magánvádas eljárást indítottak a „rossz hír keltője” ellen. Az indítványok végkimenetele általában három nagy csoportra osztható: tisztességes kibékülés kézfogással¹⁰⁴ és/vagy bocsánatkérés a „keresztyének szokása szerint”,¹⁰⁵ az

⁹⁸ DVMJ 1552: 385/4.

⁹⁹ DVMJ 1553: 436/3, 438/3.

¹⁰⁰ DVMJ 1554: 441/2.

¹⁰¹ DVMJ 1567: 169/1.

¹⁰² DVMJ 1568: 289/2.

¹⁰³ DVMJ 1568: 256/3.

¹⁰⁴ DVMJ 1569: 293/7.

¹⁰⁵ DVMJ 1571: 81/4, 94/3, 95/4, 206/5, DVMJ 1568: 260/4.

ügy eldöntése pénzbírsággal, azaz nyelvváltsággal (10,¹⁰⁶ 20¹⁰⁷ vagy 40¹⁰⁸ forint), valamint ritkább esetben egyéb „szankciók” (pl. tömlöc,¹⁰⁹ vessző¹¹⁰) alkalmazása. S mert az ítélethozatal végén, csakúgy, mint a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetén, a vádlottak fogadalmat tettek a bűnismétlés elkerülésére: a bűnösök nem egyszer a fejükre esküdtek.¹¹¹ Sokszor a perek eldöntésének meghatározó eleme volt az is, hogy a viszálykodás „tisztas és becsületes” férfiak közbenjárása által csendesedett el.¹¹² Ilyen szerepben lépett fel nem egyszer Méliusz Juhász Péter is.¹¹³ Ám a szankciók mellett feltétlenül érdemes még szólni a becsületsértések főbb tartalmi és formai jellemzőiről is. A tisztességtelen beszéd mondanivalója, néhány tipikus feljegyzés alapján, igen sokféleképpen mutatkozik: gyakori volt, hogy a vádlott konkrét állítást fogalmazott meg: például a sértettet „híres kuraffinak”,¹¹⁴ „csalárdnak”,¹¹⁵ „hamis tanúnak”,¹¹⁶ vagy éppen „tolvajnak”¹¹⁷ vagy „árulónak”¹¹⁸ mondta. A megannyi hasonló jogeset közül, azonban érdemes kiemelni Parlagi Péter 1572-es perét, aki Kálmán János tisztessége, híre és neve ellen szólt a céhtagok előtt, „hitetlennek és megbízhatatlannak” mondván őt. A felperes számára vállalkozási tevékenysége miatt azonban igen fontos volt a jó hírnevének megőrzése, ezért magánvádas pert indított, mely „tisztas férfiak közbenjárása” által megnyugodott. Parlagi mind a tanács, mind pedig a céh tagjai előtt kijelentette, hogy „rosszul és hamisan szólt” Kálmán becsülete ellen, nyilvánosan megkövetvén őt.¹¹⁹ Ám gyakran előfordult az is, hogy az alperes nem konkrét, hanem inkább általános értelemben csúnya, méltatlan vagy trágár szavakat intézett a felperes ellen.¹²⁰ Mindazonáltal, a tartalmi jellemzőkön túlmenően, nem volt mellékes az sem, hogy hol és milyen körülmények között hangzott el a méltatlan beszéd. Ugyanis a mai fogalmaink szerint súlyosbító körülmények számított, ha a felperes tisztességének csorbítására például a szenátus

¹⁰⁶ DVMJ 1572: 245/3.

¹⁰⁷ DVMJ 1571: 97/3, DVMJ 1572: 237/2.

¹⁰⁸ DVMJ 1571: 198/2, 205/3, DVMJ 1572: 237/2, 322/3.

¹⁰⁹ DVMJ 1567: 174/7, DVMJ 1571: 218/2.

¹¹⁰ DVMJ 1572: 203/1.

¹¹¹ DVMJ 1567: 174/7, DVMJ 1571: 95/4, 218/2.

¹¹² DVMJ 1568: 293/7, DVMJ 1571: 94/3, 95/4, 206/5, 218/2.

¹¹³ DVMJ 1567: 198/7, DVMJ 1568: 268/4.

¹¹⁴ DVMJ 1571: 196/1.

¹¹⁵ DVMJ 1572: 237/2.

¹¹⁶ DVMJ 1571: 238/2.

¹¹⁷ DVMJ 1571: 81/4.

¹¹⁸ DVMJ 1572: 322/3.

¹¹⁹ DVMJ 1572: 241/4.

¹²⁰ DVMJ 1571: 91/9, 94/3, 97/3, 180/1, 198/2, 205/3, 218/2, DVMJ 1572: 245/3.

előtt,¹²¹ a városházán,¹²² a bíróság előtt¹²³ vagy pedig éppen a lakóházában, a szerettei körében került sor. Sőt, nem volt mindegy a felperes, azaz a sértett személye sem. Ugyanis például Főző Ágota 1567 májusában a jegyző, Deák Sebestyén felesége ellen méltatlan és becsületsértő szóbeszédet mondott, amiért a jegyző a város börtönébe juttatta, de végül, tisztos férfiak közbenjárására, kiengedte az asszonyt. Az alperes, Ágota pedig „becsületes férfiak és több tisztos asszony előtt, akik a nótárius házában jelen voltak, ezen nótáriust és a feleségét kiengesztelte, bocsánatot kért tőlük”, mondván „helytelenül és igaztalanul szólt”¹²⁴ ellenük. Egy másik ügyben Sánta Magdolna a városházán Csukat István feleségét illette becstelen szavakkal. S bár az alperes mindent elkövetett a megbékélés érdekében, a felperes, Csukat István felesége csak azzal a kikötéssel volt hajlandó engedni neki, ha három napon belül másik városba költözik: „ugyanis, ha nem távozna el, vagy mást ezekkel bántana, nyelvének kimetszését egyáltalán ne kerülhesse el”.¹²⁵ Erzsébet asszony, az Ispotályos Szabó Pál felesége 1567 szeptemberében azonban sokkal rosszabbul járt, hiszen Sziígyártó János feleségének tisztessége ellen szólt, becsületében meghurcolta, és rossz hírbe keverte. Tény, perének végkimenetele a vizsgált időszak legsúlyosabb büntetését hozta az effajta ügyekben:

„a törvény erejével az említett Erzsébet asszonyt nyelvének kitépésére és kivágására ítéltük. A pellengér alatt a büntetés helyére vezetve azonban a sértett személyek [...] sok tisztos és becsületes férfi kérésére meggyőzve, az ő büntetését Isten és a tisztos férfiakra való tekintettel felfüggesztették és számára elhalasztották, az bocsánatot kérve maga részére őket kiengesztelte, mind a pellengére, mind pedig a mi székünk előtt, fejére kötelezte magát, hogy ha bármikor ezután, bárhol erről az ügyről kihívóan beszélne, vagy bárkinek a szemére hányná, vagy bárki más férfit vagy más tisztességes személyt ilyen gyaláztatba keverne [...] semmilyen más büntetésre, csak fővesztésre ítéljék”.¹²⁶

2.6. Vagyon elleni bűncselekmények

A vizsgált bűncselekménytípusok záró csoportját a különféle vagyon elleni tilalmazott magatartásformák alkotják, melyek közül a legkritikábban az orgazdasággal és sikkasztással, leggyakrabban pedig a lopással és rablással

¹²¹ DVMJ 1571: 95/4.

¹²² DVMJ 1571: 117/4.

¹²³ DVMJ 1571: 195/2.

¹²⁴ DVMJ 1567: 174/7.

¹²⁵ DVMJ 1571: 117/4.

¹²⁶ DVMJ 1567: 203/1.

kapcsolatos törvényszegések ismeretese. Orgazdaság gyanúja miatt kellett Réz Gergelynek 1553 júniusában a bíróság elé járulnia, mivel Gergely egy „vé-rengző cigány tolvajt”, az urának tiltakozása ellenére, az örök kezéből kivett. Megbízható és derék emberek segítségével tudta csak eredményesen bizonyítani, hogy „őneki sem közös keresete nem volt, semmiféle orgazdaságban nem egyezett meg tolvaj cigányokkal”.¹²⁷ Örsi Tamás felesége vagyonának (*dos*, hozomány) elsikkasztása miatt felelt, és azzal védekezett, hogy házastársa mindenét elköltötte.¹²⁸

Debrecenben csakúgy, mint Genfben a lakosság nagy része a kereskedelem és az árucseréi tevékenységének folytatásában volt érdekelt, ezért nem véletlen, a mezőváros polgárainak elemi érdeke fűződött a tulajdon és közbiztonság rendjének kialakításához, hiszen ki jött volna „vásárolni” egy veszélyes városba. Az előjáróknak azonban nem kis fejtörést okozott a közrend fenntartása. Erre enged következtetni egy 1551 szeptemberéből származó bejegyzés, mely szerint az ifjú Kalmár László a város környékén „garázdálkodó rablók miatt nem jelent meg”¹²⁹ a szenátorok előtt. Tény, hogy később Gyulai Szabó András szolgáját rablók tartóztatták fel,¹³⁰ 1556-ban pedig egy titokban megölt embert találtak a városban.¹³¹ E rövid, mégis sokat sejtető feljegyzések ellenére azonban hiba volna a kora újkori Debrecen városát veszélyesnek nyilvánítani. Ugyanis, noha a települést erdős területek (pl. Nagyerdő) vették körül, a jegyzőkönyvekben mégsem esik szó például erőszakos útonállásról, pedig tudvalevő, hogy az országos vásárok alkalmával nagyszámú, gazdag kereskedő látogatott a városba. Némelyek Bécsből, mások pedig Krakkóból vagy éppen a messzi Itália városaiból érkeztek. A kiterjedt kereskedelmi kapcsolatok és helyi vásárok ellenére a debreceniek között korántsem voltak gyakoribbak a vagyon elleni bűncselekmények, mint például a családi élet és a nemi erkölcs ellen irányuló jogesetek. Ingatlan feltörésről csupán egy, szentségtörő lopásról pedig két alkalommal olvasni. Az utóbbi esetben egy lakóházat törtek fel,¹³² az előbbiben a vádlott „egy elhagyott templomból könyvet vitt el”,¹³³ amiért felfüggesztették céhbeli tagságát, egy másik személyt pedig a „Szent László templom javára letett javak (itt: adományok)”¹³⁴ ellopásával vádoltak. Ám végül mindkettőt felmentették. Ugyancsak elhanyagolható volt a mai fogalmaink szerinti „megélhetési bűnözés” jelenléte a városban, hiszen

¹²⁷ DVMJ 1553: 464/9.

¹²⁸ DVMJ 1550: 257/3.

¹²⁹ DVMJ 1551: 355/3.

¹³⁰ DVMJ 1571: 142/2.

¹³¹ DVMJ 1556: 631/4.

¹³² DVMJ 1566: 104/4.

¹³³ DVMJ 1566: 143/1.

¹³⁴ DVMJ 1551: 280/9.

a jegyzőkönyvekben csupán egy esetben olvasni arról, hogy valaki a nehéz idők szükségéi miatt más vagyontárgyát eltulajdonította. Ez a személy pedig Vizaly Mátvás volt, aki

„más disznóját megette [...] ezt a dolgot pedig a temesváriak árulásának idejében hajtotta végre, amikor ő szűkölködött és maga sem tagadja. A törvény úgy határozott, hogy emiatt a becsülete nemvész el, hanem megmarad tisztességében, ugyanis abban a zavaros időben mások is éltek ilyenképpen idegen javakkal, mégsem vették el becsületüket és ne is veszítsék el emiatt”.¹³⁵

Olybá tűnik, a mezővárosban sokkal inkább az anyagi haszonszerzés motívuma és célzata állt a lopással kapcsolatos bűncselekmények elkövetése hátterében, mint a létfeltételek biztosítása. Íme, néhány példa: Debrecenben és környékén loptak marhát,¹³⁶ lovat,¹³⁷ halat,¹³⁸ ezüstöt,¹³⁹ vasat,¹⁴⁰ szablyát,¹⁴¹ valamint a nótárius által konkrétan meg nem nevezett anyagi javakat,¹⁴² és természetesen pénzt¹⁴³ is. Mindez pedig történhetett nemcsak lakóházból, hanem titkos veremből,¹⁴⁴ földből kiásva,¹⁴⁵ egy mozgásban lévő szekérről leemelve,¹⁴⁶ vagy éppen a Tiszától titokban elhozva.¹⁴⁷ A lopva szerzett tárgyak és áruk jóhíszemű megvétele külön problémákat okozott.¹⁴⁸ A bűnelkövetők túlnyomó többsége férfi volt.

A magisztrátus tagjai a lopás cselekménye megítélésénél igyekeztek kegyelmet tanúsítani, bár kétségtelen, súlyosabb büntetést alkalmaztak tettenérés, valamint veszélyhelyzetben történő elkövetés esetén. Példa erre Nagy Mihály feleségének ügye, akit 1570 júniusában lopás közben tetten értek,

„mikor azonban már halálra lett volna ítélve és törvényes szokás szerint kötéllel a nyakába az akasztásra kivezették volna, a bíró úr sok ember könyörgésére kegyelmet gyakorolt irányában, azzal a feltétellel, hogy ha máskor bármimódon ilyesféle vétekben rajta kapnák, minden külön ítélet nélkül felakasztassék”.¹⁴⁹

¹³⁵ DVMJ 1566: 123/6.

¹³⁶ DVMJ 1549: 58.

¹³⁷ DVMJ 1554: 489/9, 494/10.

¹³⁸ DVMJ 1550: 266/12.

¹³⁹ DVMJ 1549: 237.

¹⁴⁰ DVMJ 1552: 425/3.

¹⁴¹ DVMJ 1549: 171.

¹⁴² DVMJ 1549: 230, DVMJ 1552: 427/2.

¹⁴³ DVMJ 1553: 462/7.

¹⁴⁴ DVMJ 1553: 448/11.

¹⁴⁵ DVMJ 1553: 483/5.

¹⁴⁶ DVMJ 1553: 462/7.

¹⁴⁷ DVMJ 1564: 494/10.

¹⁴⁸ DVMJ 1549: 237, 454.

¹⁴⁹ DVMJ 1550: 230/3.

Egy másik esetben, 1568 májusában azonban a szenátor urak elé hurcolt két tolvaj közül csak az egyik kapott kegyelmet, a másikat felakasztották.¹⁵⁰ Ám fel sem merült a magisztrátus tagjaiban, hogy kegyelemben részesítse azt a tolvajt, aki csalárd módon kihasználta a helyi tűzvész okozta riadalmat, és a lángok terjedése alatt Sziójgyártó János házából jószágokat lopott. Tettéért nagy árat fizetett, nyilvánosan felakasztották.¹⁵¹

A debreceni közerkölcsök megítélése szempontjából fontos körülmény, hogy az erőszakkal végrehajtott lopások, azaz a rablások száma igen alacsonynak (10 feljegyzés) tekinthető. A feljegyzések „hatalmasul”, azaz erőszakkal elvett szekérről,¹⁵² lóról¹⁵³ és természetesen pénzről¹⁵⁴ számolnak be. A bűnelkövetők jellemzően férfiak voltak, akiket nem egyszer maguk a sértett személyek fogtak el, és vittek a mezőváros törvényszéke elé.¹⁵⁵ Az effajta perek magánvádas jellege miatt a vádlottak megkegyelmezése érdekében többben is „beavatkozhattak”. Tették mindezt oly módon, hogy támogatásuknak, valamint a vádlott megjobbultást ígérő esküjének köszönhetően a bíróság eltekintett a súlyos büntetések (pl. akasztás) alkalmazásától, s helyette inkább pénzbírságot szabott ki. Eklatáns példa erre két darabont katona pere, akiket maguk a sértettek, Pacy Benedek és társa fogott perbe. Ügükben:

„Beke László és más tisztos férfiak közbenjárására olyan egyezés és békesség született, hogy a darabontok Pacy Benedeknek 3 forintot fizessenek, hozzátévé, hogyha a felek közül egyik a másiknak ezt az ügyet a szemére vetné, a városban vagy a falun két tanúval, a mezőn, vagy éjszaka csak egy tanú valamással bizonyíthatja, mindegyikük, egyik a másiknak 40 forint büntetésben maradjon”.¹⁵⁶

Ugyancsak pénzben kifejezett „kártérítés” került megállapításra Hannos Gáspár perében, akitől a társai erővel és törvénytelenül vettek el 28 forintot.¹⁵⁷ Egy másik ügyben a vádlottnak azonban nemcsak az erőszakosan elvett szekér árát (25 forint), hanem még további 5 forint büntetéspénzt is meg kellett fizetnie a sértett, Borsos György részére.¹⁵⁸ A rablások terén halálos ítéletről nem emlékeznek meg a jegyzőkönyvek, a legtöbb szankció *reparatio* jellegű.

¹⁵⁰ DVMJ 1568: 246/5.

¹⁵¹ DVMJ 1568: 247/1. Vö. Fodor Balázs ügyét ugyanabban a hónapban: DVMJ 1568: 247/4.

¹⁵² DVMJ 1548: 380.

¹⁵³ DVMJ 1556: 607/4, DVMJ 1568: 256/5,

¹⁵⁴ DVMJ 1548: 380, DVMJ 1571: 161/4.

¹⁵⁵ DVMJ 1567: 153/1, DVMJ 1568: 256/5.

¹⁵⁶ DVMJ 1567: 153/1.

¹⁵⁷ DVMJ 1571: 161/4.

¹⁵⁸ DVMJ 1548: 380.

A vagyoni elleni bűncselekmények között külön kategóriát képeznek az ún. idegen, támadó csoportok erőszakos betörésével kapcsolatos feljegyzések, melyek elsősorban nem az emberélet kioltására, hanem a fosztogatásban és emberrablásban¹⁵⁹ megnyilvánuló anyagi haszonszerzés céljára engednek következtetni. Az effajta, közösségre veszélyes bűncselekmények elkövetőit lehetetlen volt a mezőváros bírósága elé állítani. Tény, a jegyzőkönyveket fellapozva, a nótáriusoknak köszönhetően, megelevenednek a török,¹⁶⁰ hajdú¹⁶¹ vagy éppen a pontos megnevezés nélküli fosztogató hadak¹⁶² erőszakos támadásai, melyek közül, kétségtávol, a Tokajból érkező fegyveresek erőszakos betörése (1568. november 11.) volt a legsúlyosabb:

„Memoriale: A tokajiak ma reggel a prédikációra való harangozás idején ide a városba betörték, Ember Mihály bíró házáat a harmincad miatt feldúlták, a harmincadosok szolgálai közül Vas Farkast, Geszterédi Mihályt és Bán Mihályt és velük együtt egy ifjút megkötött kezekkel Tokajba vittek, azután pedig a harmincadosok közül Geszti Andrást Geszterédi Mihály házában puskával átlőve hirtelen megölték, és miután ezt elvégezték, ugyanezen az úton a megkötözöttekkel visszavonultak, mindezek emlékeztül íráttak be.”¹⁶³

3. Kitekintés: a genfi és a debreceni közerkölcök rövid összehasonlítása a reformáció kezdetén

Tény, a Kálvin által megálmodott egyházfegyelmi bíróság Genfben távolról sem volt illetékes az összes bűncselekménytípus kivizsgálására és szankcionálására.¹⁶⁴ Ennek okán, mintegy referenciapontként, a legfőbb hatáskörrel rendelkező helyi közttestület, a *Kistanács* elé kerülő bűneseteket kell mélyreható elemzés alá vonni. A reformátor második genfi szolgálatát csaknem teljes egészében (1541–1557) lefedő időszakra nézve kitűnő áttekintést adnak William G. Naphy kutatási eredményei, melyek a *Kistanács* nehezen hozzáférhető regisztereit elemzik.¹⁶⁵ Adatsorai nyomán, az általunk kimunkált grafikon (lásd a tanulmány 1. grafikonját) jól mutatja, pontosan miféle bűncselekmények elkövetése jellemezte a genfi lakosság morális életét Kálvin

¹⁵⁹ Pl. 1554 szeptemberében a törökök erővel hurcolták el Szabó Gergely fiát. *DVMJ* 1554: 565/2.

¹⁶⁰ *DVMJ* 1568: 252/5, 302/5, *DVMJ* 1571: 104/5.

¹⁶¹ *DVMJ* 1571: 193/1.

¹⁶² *DVMJ* 1572: 255/5.

¹⁶³ *DVMJ* 1568: 278/7.

¹⁶⁴ MAGYAR: „Calvinus Tyrannus?”, 4–12., Uő: Házasság és válás a kora-újkor Genfben, 141–155.

¹⁶⁵ NAPHY: Calvin and the Consolidation, 108, 179.

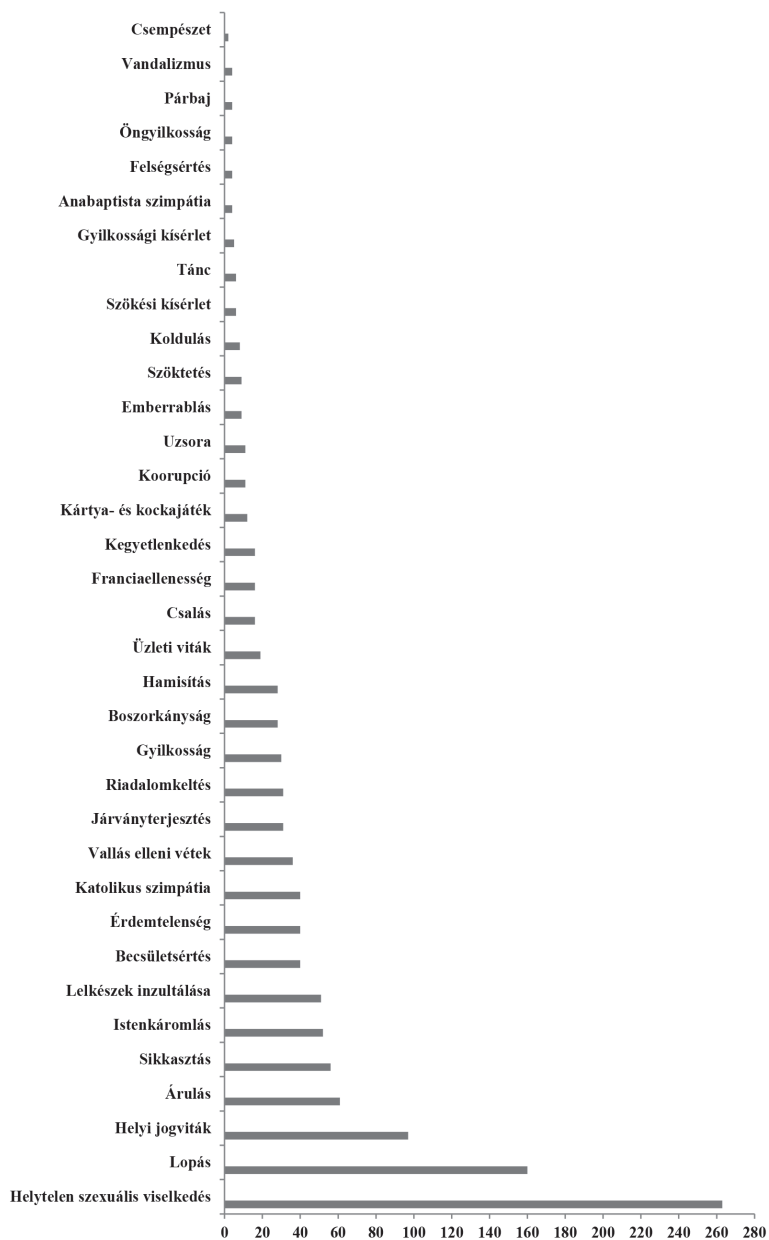
korában. Kétségtől, a *Kistanács* elé kerülő bűnesetek döntő hányada a családi élet és nemi erkölcs ellen irányult, mely megnyilvánulhatott paráználkodás, „kurválnakodás”, házasságtörés vagy éppen hűtlen elhagyás formájában.¹⁶⁶ A második helyen a vagyon elleni (pl. lopás, sikkasztás, hamisítás, csalás, uzsora, korrupció, fogadás), a harmadikon pedig az ún. közsérelemmel kapcsolatos bűncselekmények (pl. becsületsértés, érdemtelenesség, riadalomkeltés, árulás, hamis eskü, tánc, kockajáték¹⁶⁷) álltak. Mindazonáltal nagy számmal voltak jelen a vallás elleni (pl. istenkáromlás, katolikus szimpátia, templom rendjének megzavarása, anabaptista tanok), a közösségre veszélyes (pl. gyilkosság, gyilkossági kísérlet, emberrablás, szöktetés) vagy éppen egyes, boszorkánysággal kapcsolatos jogesetek is. Kevésbé ismert tény, miszerint Kálvin rendszeresen részt vett a *Kistanács* ülésein, ezért nem meglepő, a Genf városában elkövetett bűncselekmények egyfelől arra indították őt, hogy szigorú erkölcsi statútumok törvénybe iktatására hívja fel a magisztrátus tagjait, másfelől pedig arra, hogy megerősítse a prédikáció tekintélyét és szerepét a polgárok életében. Kálvin teológiai és jogi gondolkozásában kitapintható, hogy az emberek közerkölcsét befolyásoló, a keresztyénség jó rendjével összeférhetetlen magatartásformákat (pl. tánc, öltözködés, szerencsejáték, étel- és italfogyasztás és fényűzés) tilalmazó városi ediktumok¹⁶⁸ kimunkálását azért látta szükségesnek, hogy „minden, ami Isten által büntetendő, az a polgári törvények által is legyen büntetendő”.¹⁶⁹ A polgárok mindennapi morális életét alapvetően érintő statútumok azonban elégtelennek bizonyultak volna a hozzájuk kapcsolódó erkölcsi tudás, illetve keresztyén tanítás nélkül, melyet a reformátor szemében az „Isten igaz iskolája” (l’ecole de Dieu), azaz a prédikáció volt hivatott biztosítani. Ugyanakkor Kálvin egyházi beszédeiben előszeretettel használta ki a szószék adta nyilvánosság erejét is, melyet újra és újra az egyház „őrálói tisztének” érvényesítésére használt fel mind vallási, mind pedig erkölcsi tekintetben. Így a reformátor mindent elkövetett annak érdekében, hogy reflektáljon a genfi polgárok mindazon problémáira, melyek határozott teológiai-etikai állásfoglalást kívántak.

¹⁶⁶ MAGYAR: Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról, 159–162.

¹⁶⁷ MAGYAR: Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához, 57–82.

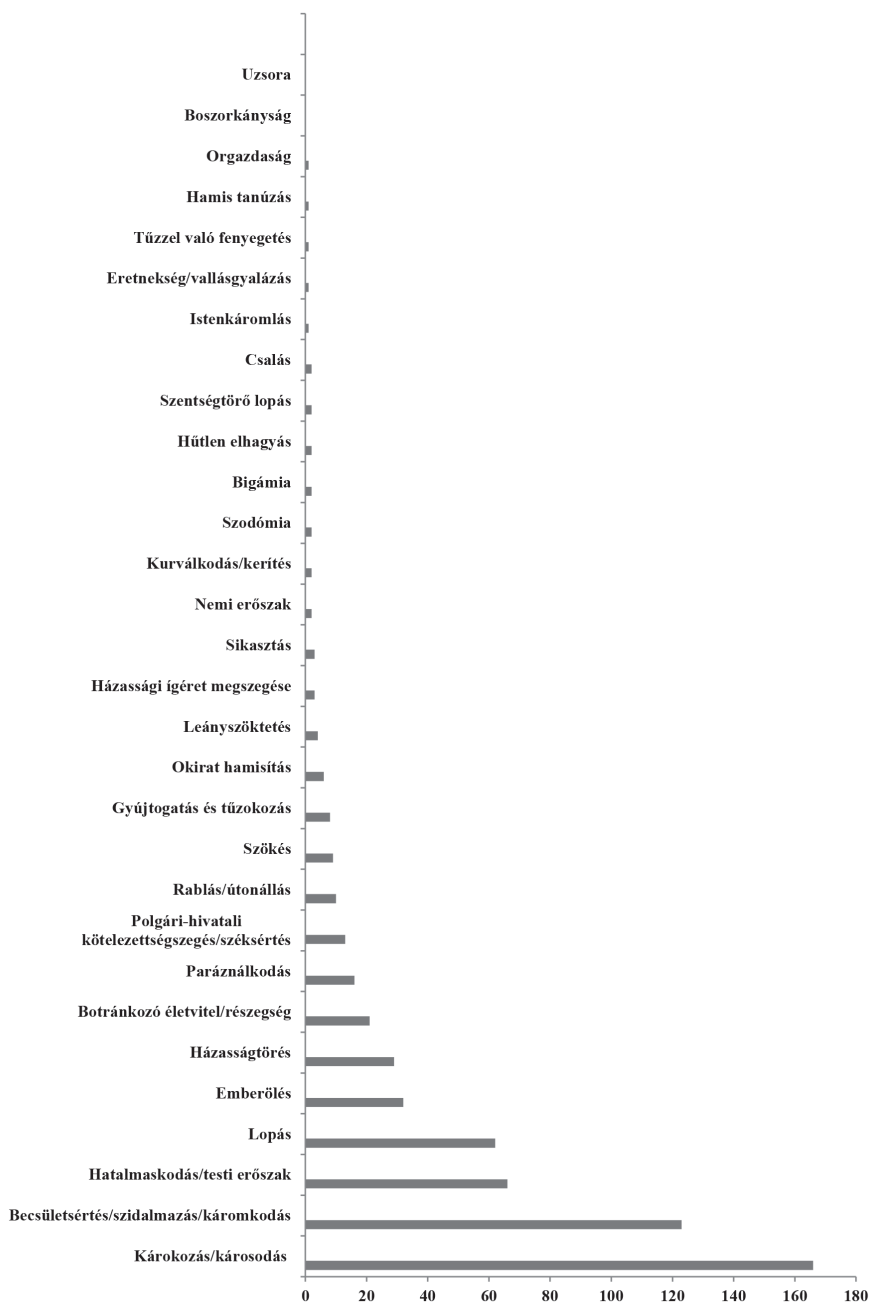
¹⁶⁸ Az erkölcsi statútumokhoz Genfben bővebben ld. MAGYAR: Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához, 57–82.

¹⁶⁹ KACSOH: Kálvin politikai és társadalmi téren, 24.

1. grafikon: A Kistanács előtti jogesetek Genfben (1541–1557)

Forrás: NAPHY: *Calvin and the Consolidation*, 108.179.

2. grafikon: A Debrecen Városi Magsztrátus előtti kihallgatások (1547–1572)
(Az 1. táblázat adatsorai nyomán.)

A tanulmány által közzétett adatsorok kitűnő lehetőséget adnak a két nagy református gyökérvetettel rendelkező város, így Genf és Debrecen erkölcsi életének rövid egybevetésére. Az összehasonlító vizsgálatot, az eltérő adottságok (pl. Debrecennel szemben Genfben városi autonómia és *Konzisztórium!*) ellenére számtalan egyező körülmény tovább erősíti: hasonló lakosságszám és gazdasági arculat, a kereskedelmi útvonalak közelsége, a reformáció térnyerésének korai időszaka, vallásos (pl. anabaptizmus) viták, valamint a környező hatalmaktól való apatikus szorongás, félelem.¹⁷⁰ A genfi (lásd a tanulmány 1. grafikonját) és a debreceni tanács (lásd a tanulmány 2. grafikonját és 1. táblázatát) jegyzőkönyveinek összehasonlító vizsgálata alapján szembetűnő, hogy mindkét város közerkölcsének hasonló vonása, hogy nagy számmal voltak jelen a nemi erkölcs, illetve a vagyon elleni bűncselekmények. Előbbi Debrecenben csupán a mai fogalmaink alapján polgári ügýtípusnak tekintendő „károkozások” miatt volt magasabb, mint Genfben. Kálvin városában, a *Konzisztórium* működése okán pedig jelentősebb volt a vallás elleni bűncselekmények (pl. katolikus szimpátia) nyomán megindult ügyek száma, ami a „Kálvinista Rómában” nem volt meghatározó, hiszen még 1552-ig tartottak római misét a városban.¹⁷¹ Mindazonáltal az is szembetűnő, hogy számos, Genfben „dívó” bűncselekmény (pl. istenkáromlás, sikkasztás, árulás, vandalizmus, tánc, kártya- és kockajátékok, párbaj, riadalomkeltés) egészen ismeretlen volt az alföldi mezővárosban. Az eltérések ellenére azonban látható, hogy mind Kálvin, mind pedig Méliusz városában mély hittel, meggyőződéssel vallották és a gyakorlatban is alkalmazták Szent Ágoston felismerését, miszerint „az irgalmasság (az egyik legfőbb) keresztyén erény”.¹⁷² Így Debrecen mezővárosban nemcsak a nemi erkölcs elleni, hanem például a közsérelemmel kapcsolatos bűncselekmények esetén is gyakran alkalmazták a keresztyén megbocsátás aktusát, mondván „Nem gyönyörködöm én a bűnös ember halálában!” (Ez 33,11).

Összegzés

A tanulmány Debrecen mezőváros társadalmi életének és közerkölcsének bemutatására törekedett. Tette mindezt azért, hogy a település magisztrátusi jegyzőkönyveinek vizsgálatával új, érdekes adalékokkal szolgáljon a protestantizmus Méliusz által képviselt, helvét irányának helyi történetéhez, mely reménység szerint hozzájárul a magyarországi Kálvin-recepció még alapo-

¹⁷⁰ Bővebben ld. MAGYAR: Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról, 41–64.

¹⁷¹ Vö. GAZDAG: Debrecen város történeti kronológiája (II. rész), 205.

¹⁷² Kálvin maga is idézi: „hinc colligit Augustinus, [...] misericordiam esse virtutem christianam.” Vö. *Komm.* Róm 1,28. = CO. XLIX:30.

sabb feltárásához. Noha a vizsgált időszakban a korai magyar protestáns értelmiség által „tulajdonolt” és „közkézen forgó” Kálvin-kötetekről (Köntös László, Fekete Csaba, Oláh Róbert, Ősz Sándor Előd kutatásainak köszönhetően) sokat tudni, a genfi reformátor „szociáletikai” és egyházfegyelmi elgondolásainak gyakorlati megvalósulása hazánkban még sok kérdést vet fel. Az azonban bizonyos, hogy a vasárnapi prédikáció védelme érdekében mindkét város komoly, gyakorlati erőfeszítéseket tett. Genfben például a *Kétszázak Tanácsa*, Kálvin és Farel javaslatára, már 1537. január 16-án törvénybe iktatta, hogy az üzletek és utcai árusok legyenek zárva az istentiszteletek ideje alatt. A rendeletet később, 1549-ben megerősítettek.¹⁷³ Nem sokkal ezt követően, 1551. augusztus 27-én pedig a debreceni tanács úgy határozott, hogy:

„vasárnap tíz óráig, ameddig az istentisztelet a templomban el nem végződik, senki debreceni lakos ne merészeljen bármit eladni a boltokban, sátrakban vagy kapuk alatt, sem vásárolni, mert, ha közülük bárki elad vagy vesz valamit, a vásárbírónak joga legyen elkobozni és a város javára fordítani.”¹⁷⁴

Makkai László tanulmányában¹⁷⁵ megannyi, Méliusz műveiből vett idézettel mutatja be, mennyire meghatározó helye és szerepe volt a debreceni püspök prédikációiban és teológiai írásainak előszavában például az előljárók, kereskedők, valamint a „cívis polgárok” vallásos-erkölcsi nevelésének, melynek keretét az Isten Törvénye adta. Méliusz, aki a hazai reformátorok között kivételesen birtokos nemesi család sarja volt, kezdettől fogva felismerte, a helvét reformáció ügye szorosan összefügg Debrecen mezőváros létével és jólétével,¹⁷⁶ ezért szigorú erkölcsi státútumok hiányában mindent elkövetett azért, hogy az Evangélium hallgatása és tanulása a helyi lakosság szívügye legyen.

¹⁷³ MONTER: Calvin's Geneva, 61–62., RIVOIRE, E.–BERCHEM, V.: Les Sources du Droit du Canton de Genève, Tome, II, 526–527, (859. §)

¹⁷⁴ DVMJ 1551: 438/1.

¹⁷⁵ MAKKAI: Debrecen mezőváros művelődéstörténete, 511–523.

¹⁷⁶ Uo. 513.

1. táblázat: a Debrecen Városi Magisztrátus előtti kihallgatások (1547–1572)

	1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570	1571	1572	Σ
Vallás elleni bűncselekmények	Istenkároklás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1
	Káromkodás (ld. még: becületsértés)	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Hitehagyás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ünneprontás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Templom/Temető rendjének megzavarása	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Eretnekség/vallásgyalázás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
	Σ	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	3
Boszorkánysággal kapcsolatos bűncselekmények	Boszorkányság	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Várázslás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Bűbájoság	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Kuruzslás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Pénznézés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Jövedőlés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Szemfényvesztés	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Σ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

		1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570	1571	1572	Σ
Család és nemi erkölcs elleni bűncselekmények	Nemi erőszak	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	2
	Házassági ígéret megszegés/felmentés	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	3
	Paráznalkodás	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	3	0	1	6	2	16
	Leányszöktetés	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4
	Kurválkodás/kerítés	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
	Szodómia	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2
	Bigámia	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
	Házasságtörés	0	0	0	0	3	2	1	0	0	2	0	0	2	5	3	2	0	1	5	3	29
	Hűtlen elhagyás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2
	Σ	0	0	1	0	6	3	5	0	0	2	0	0	3	5	6	11	1	2	12	5	62
Közösségre veszélyes bűncselekmények	Gyújtogatás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1
	Gyújtogatás gondatlanságból	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	4
	Tűzokozás	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Tűzveszély előidézése	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2
	Tűzzel való fenyegetés	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Emberölés	2	1	0	2	0	0	3	0	0	2	2	0	0	3	3	2	1	1	9	1	32
	Hatalmaskodás: erőszak, verekedés, testi sértülés	5	2	2	1	1	1	7	4	3	8	0	1	2	2	3	6	0	2	15	1	66
	Σ	7	3	2	4	1	2	13	4	3	11	2	1	2	6	6	10	1	3	23	2	107

1. táblázat folytatása

Közérellemmel kapcsolatos bűncselekmények		1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570	1571	1572	Σ
Közérellemmel kapcsolatos bűncselekmények	Csavargás (ld. még: botránczó életvitel)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Szöktetés (ld. még: leányszöktetés)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Hamis tanúzás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	Okirat hamisítás	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	1	0	6
	Botránczó élet- vitel/részesség	0	0	0	1	0	1	7	0	0	0	0	0	1	0	1	3	1	1	4	1	21
	Polgári-hivatali kötelességszegés/a városi közösség megsértése/ széksértés	0	0	0	1	2	0	2	0	0	0	1	4	1	0	0	0	0	0	2	0	13
	Városi hasznos jogok megsértése	0	0	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
	Becsületértés/szidal- mazás/káromkodás	4	1	2	6	5	3	10	3	6	15	2	5	2	7	9	2	3	5	25	8	123
Σ	Szökés (börtönből) az ítélethirdetés előtt	0	0	1	0	0	0	0	0	0	3	1	2	1	1	0	0	0	0	0	0	9
	Σ	4	1	3	9	8	4	21	5	6	18	4	11	6	8	11	5	4	7	32	9	176

1. táblázat folytatása

Vagyon elleni bűncselekmények		1547	1548	1549	1550	1551	1552	1553	1554	1555	1556	1557	1564	1565	1566	1567	1568	1569	1570	1571	1572	Σ
		0	0	7	3	3	3	5	8	2	11	0	1	0	3	2	5	0	3	4	2	62
	Lopás	0	0	1	1	0	0	0	0	1	2	0	0	0	1	2	0	0	0	1	1	10
	Rablás/útonállás	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Uzsora	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Ingatlan feltörése	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Szentségtörő lopás	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2
	Sikkasztás	0	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
	Fosztogatás/idegenek (pl. törökök, tatárok) erőszakos betörése, támadása	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	1	0	3	2	2	2	1	2	0	17
	Csalás	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
	Orgazdaság	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	Károkozás/károsodás	6	9	7	5	8	5	9	4	5	22	7	11	10	8	9	7	4	9	16	5	166
	„Adósok börtöne”	0	0	0	5	1	0	1	2	0	1	0	1	1	0	1	0	3	3	1	0	20
	Σ	6	9	17	15	13	8	17	14	11	39	7	14	11	16	16	14	9	16	24	8	284

1. táblázat folytatása

	Σ	1572	1571	1570	1569	1568	1567	1566	1565	1564	1557	1556	1555	1554	1553	1552	1551	1550	1549	1548	1547
	3	0	1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
Valláselleni bcs.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Boszorkánysággal kp. bcs.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Család-nemi erk. bcs.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Közösségre veszélyes bcs.	7	2	23	3	1	10	6	6	2	1	2	11	3	4	13	2	1	4	2	3	7
Közsérelemmel kp. bcs.	4	1	32	7	4	5	11	8	6	11	4	18	6	5	21	4	8	9	3	1	4
Vagyon elleni bcs.	6	9	24	16	9	14	16	16	11	14	7	39	11	14	17	8	13	15	17	9	6
Összegzés	Σ	17	92	28	15	40	39	36	22	26	13	70	20	23	57	17	28	28	23	13	17
	632	24	92	28	15	40	39	36	22	26	13	70	20	23	57	17	28	28	23	13	17

1. táblázat folytatása

Felhasznált irodalom

- ♦ ANTALÓCZY I.: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001.
- ♦ ANTALÓCZY I.: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén (I. rész), in: Radics K. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1996, 67–92.,
- ♦ ANTALÓCZY I.: A blaszfémia és más vallásellenes bűncselekmények Debrecenben a XVIII. század közepén (II. rész), in: Radics K. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1997, 57–86.
- ♦ D'AUBIGNÉ, J. H. M.: *History of the Reformation of the Sixteenth Century*, Edinburgh, Oliver&Boyd, 1846.
- ♦ BABEL, A.: *Histoire Économique de Genève*, Pars 1. Genève, Alexandre Jullien, 1963.
- ♦ BALOGH I.: Debrecen első jegyzőkönyvei mint történeti források, in: Uő. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IX.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1982, 107–115.
- ♦ BALOGH I.: Debrecen mezőváros igazgatása és igazságszolgáltatása, in: Gazdag, I. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1992, 5–29.
- ♦ BARÁTH B.–OROSZ A.: A presbiteri elvű egyházkormányzás kálvini értelmezése és hatása Magyarországon, in: G. Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 10–18.
- ♦ BARÁTH B.–SZABADI I.: Irányvonalak a 16–17. századi magyar református egyháztörténet és egyházi műveltség kutatásában (1989–2009), in: Fazakas G. T.–Csorba D.–Baráth B. L. (szerk.): *Egyház és kegyesség a kora újkorban*, Debrecen, D. Dr. Harsányi András Alapítvány, 2009, 9–34.
- ♦ BUCSAY M.: A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás, in: *Református Egyház* 14. (1962), 127–130, (II. rész) uo. 155–161.
- ♦ BUCSAY M.: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985.
- ♦ BUCSAY, M.: Calvins Präsenz in Ungarn, in: Neuser, W. H. (hg.): *Calvinus Ecclesiae Doctor: Die Referate des Internationalen Kongresses für Calvinforschung vom 25. bis 28. September 1978 in Amsterdam*, Kampen, KOK Kampen, 1980, 209–228.
- ♦ BUCSAY M.: Kálvin jelenléte Magyarországon 1544–1944, in: *Theologiai Szemle* 22. (1979), 275–281.

- ♦ D. EMBER P.: *A Magyarországi és Erdélyi Református Egyház története* (1728), ford.: Botos P., Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2009.
- ♦ FEKETE Cs.: Calvin irodalom a Debreceni Református Kollégiumban, in: Márku, M.–Karasszon I. (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. tartott Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*, Budapest, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, 1996, 95–116.
- ♦ FEKETE Cs.: Calvin tananyag volt Magyarországon a 16. század végén, in: *Magyar Könyvszemle* 103. (1987), 312–313.
- ♦ FEKETE Cs.: Kálvin Sárdon és Radnóton: hazai tananyag volt az Institutio 1595-ben, in: G. Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 60–115.
- ♦ FEKETE Cs.: Melius Juhász Péter szertartási intelmei (1563), in: Uő. (szerk. és sajt. alá. rend.): *Pathai István református szertartási könyvecskéje (1617), Úrvacsorai rend Milotai Nyilas István Ágendájából és Meliusz Juhász Péter szertartási intelmei (1563)*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2020, 189–248.
- ♦ GAÁL B.: Kálvini vonások a magyarok lelki arcán, in: *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője* 33. (2009), 66–95.
- ♦ GAZDAG I.: Debrecen város történeti kronológiája (I. rész), in: Uő. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XI.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1984, 185–196.
- ♦ GAZDAG I.: Debrecen város történeti kronológiája (II. rész), in: Uő. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1985, 203–212.
- ♦ HÖRCSIK R.: Kálvin 16. századi magyarországi recepciója, in: Fazakas S. (szerk.): *Kálvin időszerűsége. Tanulmányok Kálvin János teológiájának maradandó értékéről és magyarországi hatásáról*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 13–37.
- ♦ HÖRCSIK R.: Kálvin és a 16. századi Magyarország: Adatok Kálvin 16. századi magyarországi recepciójához, in: *Theológiai Szemle* 33. (1990), 341–348.
- ♦ ILLYÉS E.: *Egyházfegyelem a Magyar Református Egyházban a XVI–XIX. században*, Debrecen, Városi Nyomda, 1941.
- ♦ IVÁNYI B.: *Debrecen és a budai jog*, Debrecen, 1924.
- ♦ JULLIEN A. (éd.): *Histoire de Genève des origines a 1798.*, Genève, Société D'Histoire et D'Archéologie de Genève, 1951.
- ♦ KACSOH L.: *Kálvin politikai-társadalmi téren*, Kunszentmiklós, 1911.

- ◆ KATHONA G.: Méliusz Péter és életműve, in: Bartha T.–Makkai L. (szerk.): *Tanulmányok a Magyar Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből* (Studia et Acta Ecclesiastica, 2.), Budapest, Magyarországi Református Egyház, 1967, 105–192.
- ◆ KISS Á.: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Budapest, 1881.
- ◆ KOMORÓCZY Gy. (szerk.): *A hatszáz éves Debrecen. Szemelvények a város történetéből*, Debrecen, Debrecen Megyei Jogú Város Tanácsa, 1961.
- ◆ KOMORÓCZY Gy.: *A helytörténetírás levéltári forrásai 1848-ig*, 1. kötet, Debrecen, 1972.
- ◆ KOMORÓCZY Gy.: *Városigazgatás Debrecenben 1848-ig*, Debrecen, 1969.
- ◆ K. KONCZ Á.: *Debrecen város régi büntető joga és ennek alkalmazása a különböző bűnesetekben*, Debrecen, Debreczen Szab. Kir. város Könyvnyomda-vállalata, 1913.
- ◆ KÖNTÖS L.: Kálvin-irodalom a Pápai Tudományos Gyűjteményekben, in: Márkus M.–Karasszon I. (szerk.): *Honnan – Hová? A Balatonfüreden, 1995. április 4–6. tartott Kálvin-konferencia szerkesztett tanulmányai*, Budapest, Kálvin János Szövetség Kálvin-kutató Tagozata – Károli Gáspár Református Egyetem, 1996, 117–128.
- ◆ KRINER L. W.: *Profiles of Power: The Work of the Genevan Consistory*. – Kiadatlan kézirat: a Saint Andrew Universityre 2010-ben benyújtott szakdolgozat. (Megtalálható az H. Henry Meeter Center for Calvin Studies – Grand Rapids, MI, USA – állományában UMI No. 9617867-es jelzettel.)
- ◆ KRISTÓF I.: „Ördögi mesterséget nem cselekedtem”: a boszorkányüldözés társadalmi és kulturális háttere a kora újkori Debrecenben és Bihar vármegyében, Debrecen, Ethnica, 1998.
- ◆ MAGYAR B. D.: A homoszexualitás, pedofília és bestialitás bűnének jogi és teológiai-etikai megítélése Kálvin műveiben, in: *Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője* 42. (2018), 57–79.
- ◆ MAGYAR B. D.: „Jean Calvin contre les Anabaptistes”: Az újrakeresztelkedők tanításainak cáfolata a reformátor 1536–1544. közötti műveiben, különös tekintettel a politikai teológia kérdéseire, in: *Református Szemle* 107. (2014), 278–302.
- ◆ MAGYAR B. D.: „Calvinus Tyrannus?” Adalékok a genfi Konzisztórium létrehozásának történeti, teológiai és etikai aspektusaihoz, in: *Theológiai Szemle* 55. (2012), 4–12.
- ◆ MAGYAR B. D.: Fragmentumok Kálvin János társadalmi etikájához. Az alkohol- és ételfogyasztás, tánc, valamint a szerencsejáték teológiai-etikai minősítése a reformátor kommentárjaiban és igehirdetéseiben, in: Baráth B. (szerk.): *Hittel és humorral: Tanulmánykötet Hörcsik Richárd 60.*

születésnapja alkalmából, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem kiadása, 2015, 57–82.

- ♦ MAGYAR B. D.: „Genf városának világító lámpásként kellene ragyognia.” A keresztyén házasság és gyermeknevelés társadalomformáló szerepe Kálvin Efézus kommentárjában és igehirdetéseiben, in: G. Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 20–37.
- ♦ MAGYAR B. D.: Házasság és válás a kora-újkori Genfben: Betekintés a Konzisztórium, mint házassági bíróság működésébe Antoine Calvin és Anne Le Fert válópere alapján, in: *Theologiai Szemle* 57. (2014), 141–155.
- ♦ MAGYAR B. D.: *Kálvin János a házasságról, családról és szexualitásról*, Budapest, Universitas Kiadó, 2018.
- ♦ MAGYAR B. D.: Kálvin János (és Luther Márton?) házassági és családi életre vonatkozó elgondolásainak recepciója Tarpai Szilágyi András Libellus repudii et divortii Christiani (1667) című művében, in: Száraz O.–Fazakas G. T.–Imre M. (szerk.): *A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018, 121–135.
- ♦ MAGYAR B. D.: Paráználkodás és megbocsátás a házasságban? Szivárványhíd Genf, Debrecen és a Hajdúkerület városai között a XVI–XVIII. században. Fragmentumok Kálvin János teológiai-etikai tanításainak magyarországi recepciójához, in: Gyulai E. (szerk.): *Tanulmányok a Böszörményi reformátusság történetéből*, Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény Bocskai téri Református Egyházközség, Hajdúböszörmény Kálvin téri Református Egyházközség, 2019, 65–90.
- ♦ MAGYAR B. D.: „Tetszett az Istennek, hogy felfedje a bűnt?!” A házasságtörés szankcionálásának teológiai és jogi aspektusai Genfben és a korai magyar reformációban, különös tekintettel Debrecen város joggyakorlatára. In: Kiss, R.–Lányi, G. (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, identitás, történelem*, Reformáció Öröksége Könyvek I. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2019, 51–70.
- ♦ MAGYAR B. D.: „The City of Geneva Ought to Be as a Burning Lamp to Give Light”: Portraits of Genevan Family Life in John Calvin's Sermons on the Ephesians, in: Huijgen, A.–Selderhuis, H. J. (eds.): *Calvinus Pastor Ecclesiae: Papers of the Eleventh International Congress on Calvin Research*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, 375–386.
- ♦ MAKKAI L.: Debrecen mezőváros művelődéstörténete, in: Szendrey I. (szerk.): *Debrecen története 1693-ig* (Debrecen története, 1. kötet), Debrecen, 1984, 493–670.

- ◆ MAKKAI L.: Puritánok és boszorkányok Debrecenben, in: Gazdag I. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve VIII.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1981, 113–128.
- ◆ MAJOR Z. L.: Erkölcsi problémák és bűncselekmények és adatok a XVIII. század első felében Bihar vármegyében, in: Radics, K. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIII.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1996, 39–65.
- ◆ MÓDY GY.: Földesúri kúriák és várkastély Debrecenben, in: Gazdag I. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIX.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1992, 43–57.
- ◆ MONTER W. E.: *Calvin's Geneva*, New York, Robert E. Krieger Publishing Company, 1973.
- ◆ NAPHY W. G.: *Calvin and the Consolidation of Genevan Reformation*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2003.
- ◆ OLÁH R.: *Kálvin műveinek recepciója a 16–17. századi Magyarországon*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2020.
- ◆ OLÁH R.: Kálvin művei a kora újkori magyarországi könyvtárakban, in: G. Szabó B. (szerk.): *Tanulmányok Kálvinról és magyarországi jelenlétéről*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, 2011, 116–148.
- ◆ ŐSZ S. E.: A budapesti könyvtárakban őrzött Kálvin-kötetek, in: P. Vásárhelyi J. (szerk.): *A reformáció könyvespolca: Reprezentatív kiadványok Magyarországon a reformáció korából*, Budapest, Argumentum, 2017, 34–52.
- ◆ ŐSZ S. E.: *Bibliotheca Calviniana Transylvanica: Kora újkori Kálvin-kiadások Erdélyben: Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen*, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület – Erdélyi Református Egyházkerület, 2014.
- ◆ PÉTER K.: *Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század.* Multidéző-zsebkönyvtár. L'Harmattan, Budapest, 2008.
- ◆ RÁCZ I.–GAZDAG I. (szerk.): *Debrecen város magisztrátusának jegyzőkönyvei 1547–1572.* (A Hajdú-Bihari Megyei Levéltár Forráskiadványai 1–21.), Debrecen, 1981–2002. = *DVMJ*
- ◆ RÁCZ I.: *Protestáns patronátus: Debrecen város kegyurasága*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997.
- ◆ RÁCZ I.: *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között*, Budapest, Akadémia Kiadó, 1988.
- ◆ RÉVÉSZ I. (ifj.): A „Kálvinista Róma” (A két elnevezés története), in: *Theológiai Szemle* 9–10. (1933/1934), 1–108.
- ◆ RÉVÉSZ I. (ifj.): *A magyarországi protestantizmus történelme*, Budapest, Magyar Történettudományi Társaság, 1925.

- ♦ RÉVÉSZ I. (ifj.): *Debrecen lelki válsága 1561–1571*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1936.
- ♦ RÉVÉSZ I. (ifj.): *Magyar Református Egyháztörténet 1520–1608.*, Debrecen, Magyar Református Egyház kiadása, 1938.
- ♦ RÉVÉSZ I. (ifj.): *Méliusz és Kálvin*, Cluj, 1936.
- ♦ RIVOIRE E.–BERCHEM V.: *Les Sources du Droit du Canton de Genève*, Tome I–IV, , H. R. Sauerlander, Arau, 1927–1935.
- ♦ SIMONYI A.: A közlekedés és a kőutak Debrecenben a XIX. század végéig, in: Radics, K. (szerk.): *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXIV.*, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1997, 153–172.
- ♦ S. SZABÓ J.: *A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben*, Debrecen, 1912, 113–173.
- ♦ S. SZABÓ J.: A Kálvint meglátogató magyar, in: *Protestáns Szemle* 21. (1909), 259–263.
- ♦ S. SZABÓ J.: Egy magyar ifjú levele Kálvinhoz, in: *Protestáns Szemle* 23. (1911), 95–103. = Németh P. (szerk.): *Magyar református önismereti olvasókönyv*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1997, 170–175.
- ♦ S. SZABÓ J.: Erkölcsi élet hajdan Debrecenben, in: *Debreceni Képes Kalendárium* 32. (1932), 88–92.
- ♦ SZAMOTA I.: *Régi utazások Magyarországon*, Budapest, 1891.
- ♦ SZATMÁRI E.: Méliusz Juhász Péter helye és szerepe a magyarországi reformációban, in: *Sárospataki Füzetek* 11. (2007), 71–99.
- ♦ SZENDREY I.: Debrecen, a mezőváros, in: Uő. (szerk.): *Debrecen története 1693-ig* (Debrecen története, 1. kötet), Debrecen, 1984, 131–312.
- ♦ SZ. ORVOS E.: A hajdúvárosok büntetőbíráskodása a 17. században, in: Varjasi I. (szerk.): *A Hajdúkerület büntetőbíráskodásától a kádári megtorlásokig*, Hajdúböszörmény, Hajdúböszörmény Város Polgármesteri Hivatala, 2016, 7–26, 19–20.
- ♦ SZŰCS I.: *Szabad Királyi Debrecen város történelme*, 1–2. kötet, Debrecen, 1871.
- ♦ TAKÁCS B.: Debrecen ipara 1693-ig, in: Szendrey I. (szerk.): *Debrecen története 1693-ig* (Debrecen története, 1. kötet), Debrecen, 1984, 411–463.
- ♦ *Tripartitum Opus Juris Consuetudinarii Inclyti Regnii Hungariae*; per Magistrum Stephanum Werbewz Personalis Praesentiae Regiae Majestatis Locumtenentem. – accuratissime editum. In fine: Impressum Viennae Austriae per Joannem Singrenium Anno Dni M. D. XVII. Octavo die Maji.
- ♦ VITÉZ F.: *Protestáns könyvjegyek: Kálvin és a kálvinizmus hatása az exlibriseken; avagy a református művészetfelfogás sajátos (le)nyomatai*, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2011.

- ◆ ZOLTAI L.: Debrecen város és a debreceni egyház egysége, in: *Debreceni Protestáns Lap* 23. (1903), 170–172.
- ◆ ZOLTAI L.: Debrecen sz. kir. város története a legrégibb időktől 1693-ig, in: Kiszely Gy. (szerk.): *Magyar városok fejlődése: Magyarország városai és vármegyéi*, Budapest, Vármegyei Könyvkiadó, 1931, 11–76.
- ◆ ZOVÁNYI J.: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest, Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1986.
- ◆ ZOVÁNYI J.: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története*, I. kötet, Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézet, 1939.

Különleges jogrend és a vallásgyakorlás korlátozása COVID vírus miatt elrendelt veszélyhelyzet idején

Bevezetés

Az alapjogok tényleges korlátozhatósága, illetve felfüggeszthetősége a koronavírus hatására a napnál is világosabbá vált, és ez alól nem jelent kivételt a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága sem – vagy mégis?

Amikor az alapjogi korlátozásokkal foglalkozunk, fontos különbséget tenni annak elméleti, de jure korlátozhatósága és a gyakorlatban megvalósuló, tényleges, de facto korlátozás vizsgálata között. Az alapjogok alkotmányosan a szükségesség-arányosság teszt alapján korlátozhatóak,¹ ám különleges jogrendben ezen felüli mértékben is korlátozhatóak, sőt – egyes kivételektől eltekintve – az alapjogok gyakorlása fel is függeszthető.²

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapjoga tekintetében a korlátozás de jure egyaránt vonatkozhat az egyéni, illetve a közösségi vallásgyakorlásra, sőt, ez utóbbin belül is felvetődhet a differenciálás a különböző státuszú vallási közösségek között. A korlátozás lehetséges sokrétősége magának az alapjognak a sokrétőségéből ered, amelyet már az Alaptörvény is felsorol a VII. cikkében. Ebből következik az, hogy maguk a helyzetek, okok is a legkülönbézetebbek lehetnek, ahol elviekben a korlátozásra sor kerülhet. Nem meglepetés tehát, hogy ezen szituációk közé tartoznak a COVID-19 járvány terjedését gátolni, áldozatait csökkenteni kívánó állami intézkedések.

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága által garantált jogok, amelyek ezen intézkedések során leginkább sérülhetnek, elsősorban a vallási közösségeknek a vallási szertartások megtartásával kapcsolatos autonómiájával függenek össze.³ Az Alaptörvény kimondja, hogy „vallását vagy más meggyő-

¹ Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés.

² Alaptörvény 54. cikk (1) – (4) bekezdések.

³ Több, ezen alapjog által garantált részjogosítványt – például a vallás vagy meggyőződés választása és megváltoztatása – azért nem vizsgálunk részletesen, mert a vírushelyzettel kapcsolatos intézkedések az emberek közötti fizikai kontaktot kívánják minimalizálni, így az intézkedések nincsenek hatással az ettől eltérő karakterű részjogosítványokra. A gyakorlás és a tanítás szabadsága esetében pedig a helyzet differenciáltabb, mert azok általá-

ződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa”.⁴ Az Alaptörvény értelmében az állam és a vallási közösségek különváltan működnek, továbbá a vallási közösségek önállóak.⁵ Az autonómiából következik, hogy a vallási közösségek maguk dönthetik el, hogy milyen módon gyakorolják vallási meggyőződésüket. A kollektív vallásgyakorlás alapvetően (tradicionálisan) a gyakorlatban másokkal együttesen, fizikai értelemben egy helyen történik. Az Alaptörvény ezt a tevékenységet – függetlenül attól, hogy ténylegesen milyen formában valósul meg – „vallási szertartás” terminológiával illeti, a szabadság pedig ennek megtartásában és annak módjának szabad eldöntésében áll. Járvány alatt azonban ezt a szabadságot maguk a résztvevők és mindenki más biztonsága érdekében indokolt lehet annyiban korlátozni, hogy annak együttes, jelenléti formája ideiglenes beszüntetésre vagy betiltásra kerül. A betiltás természetesen a jogalkotónak végső és igen drasztikus eszköze lehetne az alapjog korlátozását illetően, ám elméletileg nem zárható ki a lehetősége. A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való jog kiemelkedően fontos alapjog, azonban a védelmi szintet illetően az élethez való jog alatt helyezkedik el (az élethez való jog különleges jogrendben sem függeszthető fel, korlátozása pedig fogalmilag kizárt), amiből következik, hogy egy világjárvány esetében az emberek életének a védelme érdekében ezen alapjog részleges korlátozása minden bizonnyal kiállná a szükségesség-arányosság teszt próbáját. Tehát ami a de jure vizsgálatot illeti, elméletben beszélhetünk alkotmányos korlátozásról, sőt annak korlátozását egy járványhelyzetben a közjó, közegészség érdekében ésszerűnek is lehet tekinteni.

Egyértelműen le kell tehát határolnunk, hogy a továbbiakban a vizsgálatot a vallásszabadság fogalmi elemei közül a vallásgyakorlás jelenléti, kollektív aspektusára fókuszáljuk. Ebben a körben tisztázandó jogértelmezési kérdés, hogy a veszélyhelyzetről szóló rendeletek kontextusában a vallási összejövetelekre, szertartásra (istentisztelet, bibliaóra) alkalmazhatóak-e a rendezvényekre vonatkozó szabályok (másképp fogalmazva: rendezvénynek minősül-e az

ban egyfelől a tágon értelmezett vallási szertartás körében (pl. hitoktatás, katekézis) zajlanak le, másfelől pedig a vallási közösségek más, szertartáson kívüli tanítási aktivitásai (köznevelési és felsőoktatási intézmények útján) csak részben (pl. teológiai-hitéleti képzés, felekezetspecifikus tantárgyak) védendők ezen alapjog által, ugyanis az oktatás joga nagyrészt az Alaptörvény X. és XI. cikkeiben foglalt tudományos kutatás szabadsága, illetve a tanszabadság által védett. Ez utóbbi alapjogoknak a vírushelyzet miatti korlátozását ebben a tanulmányban nem tárgyaljuk.

⁴ Alaptörvény VII. cikk (1) bekezdés.

⁵ Alaptörvény VII. cikk (3) bekezdés.

istentisztelet). A gondolatszabadság korlátozása – az élethez való joghoz hasonlóan – fogalmilag kizárt, a lelkiismereti szabadság esetében pedig szintén szűk mozgástér nyílik a külső, korlátozó állami beavatkozásra. Értelemszerű az is, hogy az online térbe költözött közösségi vallásgyakorlást járványveszély esetén alkotmányosan nem indokolt korlátozni, ugyanez vonatkozik az egyéni⁶ vallásgyakorlásra, így ezeket a jogosultságokat sem vizsgáljuk a tanulmányban.⁷

Szükséges egy fontos kérdést is megfogalmazni előljáróban: az állam vagy pedig a vallási közösség adja ki a saját normaalkotási hatáskörében a korlátozó rendelkezést? A vallási közösségek alkotmányosan autonóm státusa emeli kiemelten a figyelmünk középpontjába ezt a – korlátozás realizálását illetően – cseppet sem mellékes problematikát.

Korlátozás az első hullámban

A veszélyhelyzetet a kormány 2020. március 11-én rendelte el a 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet hatálybalépésével. Ez a rendelet még nem tartalmazott korlátozást. Egy nappal később, március 12-én a kormány kiadta a 41/2020. (III. 11.) Korm. rendeletet, amely tartalmazta a rendezvényi korlátozások első verzióját. A rendelet 4. § d) pontja megtiltotta a zárt helyen 100, illetve nem zárt helyen 500 résztvevőknél nagyobb rendezvényeket.⁸ A rendelkezéseket alig öt nap után hatályon kívül helyezte a 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet, és egyben új szabályozást is hozott. Itt találkozunk először a számunkra ténylegesen releváns rendelkezéssel.

A 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet 4. § (1) bekezdése immár általános, résztvevők számától független rendezvényi tilalmat rendelt el, azonban a (2) bekezdés kiemelte e tilalom alól a vallási közösségek szertartását, a temetést és a polgári házasságkötést. Ezt úgy érte el, hogy nem a rendezvények körében

⁶ Az egyéni vallásgyakorlás korlátozása az állam oldaláról ebben a veszélyhelyzetben nem merült fel, mert a szertartások jelenléti látogatására vonatkozó korlátozó szabályokat maga a vallási közösség határozza meg. Tehát az állam abba nem szól bele, hogy ha a védőtávolság megtartásával kevesebben férnek el az istentiszteleti helyen, akkor ki az, akit beengednek, és kit nem.

⁷ A járványhelyzet megmutatta, hogy a modern elektronikai eszközök és internet segítségével a kollektív vallásgyakorlás – legalábbis részben – megvalósulhat az online térben is.

⁸ 41/2020. (III. 11.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről. 4. § d) „zárt helyen 100 főnél több személy, nem zárt helyen pedig 500 főnél több személy részvételével rendezvény tartása tilos, azzal, hogy e korlátozás érvényesítése a rendező, valamint a helyiség üzemeltetőjének a felelőssége”.

tett kivételt, hanem egyenesen kimondta, hogy a fent említett három esemény nem minősül rendezvénynek, tehát kivette a rendezvények fogalmi köréből a vallási közösségek szertartását. Ez azért figyelemre méltó, mert a jogalkotó e gyakorlatában nem volt teljesen konzisztens. A 2020. május 4-én, illetve május 18-án hatályba lépő 168/2020. (IV. 30.) Korm. rendelet a védelmi intézkedésekről, illetve a 211/2020. (V. 16.) Korm. rendelet a fővárosi védelmi intézkedésekről más, kevésbé pontos szöveget használt. A 168/2020. (IV. 30.) Korm. rendelet kimondta: „A rendezvények megtartására vonatkozó korlátozásoktól eltérően vallási közösség szertartása, továbbá a polgári házasságkötés és temetés tartható.” A kívánt joghatás ugyanaz, azonban a szabályozás nem zárja ki explicite a rendezvények köréből az ismerős „hármast”, pusztán annak kivételes jellegét említi. Az idézett kormányrendelet annyi korlátozást írt elő, hogy a vallási közösség szertartása esetén (a polgári házasságkötés és a temetés esetén is) a védőtávolságot meg kell tartani. Érdekesebb azonban a hasonló, bár szűkebb területi (fővárosi) hatállyal rendelkező 211/2020. (V. 16.) Korm. rendelet 6. §-a, mely átveszi a 168/2020. (IV. 30.) Korm. rendelet fent tárgyalt bekezdését annyi kiegészítéssel, hogy visszaul a ’veszélyhelyzeti rendelet’ egyik bekezdésére mint a rendezvények tilalmának forrására,⁹ illetve a 168/2020-as rendelet szövegével identikus kivételek felsorolását azzal toldja meg, hogy a kivételek közé sorolja még a 200 résztvevő alatti – házasságkötés és temetés után tartandó – családi rendezvényeket.

Érdekes, hogy a rendelet a korlátozásokat nem újra leszögezi, hanem annak létezését pusztán megerősíti, a kivételek esetében azonban fontosnak tartja azok újbóli felsorolását, majd azt ki is egészíti a fent említett családi rendezvényekkel. Ez azért fontos mozzanat, mert a családi rendezvényeket fogalmi lehetetlenség kizárni a rendezvények sorából, ami szükségképpen arra utal, hogy az újbóli felsorolás pusztán a rendezvények körében határoz meg kivételt, nem pedig kizárja azok köréből, mint ahogy azt a 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet tette.¹⁰ A később alkotott 241/2020. (V. 27.) Korm. rendelet a szabadtéri rendezvényekről pedig úgy tesz kivételt, hogy kivonja a rendelet hatálya alól többek között a vallási szertartásokat, temetéseket és polgári házasságkötéseket.¹¹

A fogalmi tisztázatlanság végül nem is lett feloldva, és mind a négy szóban forgó kormányrendelet 2020. június 17-ig hatályban volt. Érthető ugyan, hogy a jogalkotó kiemelten kezelte a vallási szertartásokat, illetve az azokhoz szorosan kapcsolódó temetések, polgári házasságkötések helyzetét a hagyo-

⁹ 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet.

¹⁰ 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet 4. § (2) Nem minősül rendezvénynek a vallási közösség szertartása, továbbá a polgári házasságkötés és a temetés.

¹¹ 241/2020. (V. 27.) Korm. rendelet a szabadtéri rendezvényekről 1. § a)–c) pontok.

mányos rendezvényekhez képest, ám a normavilágosság érvényesülése érdekében fontos lett volna egyértelműen meghatározni a fogalmakat.

A második hullám

A járvány második hullámával együtt érkezett az új szabályozási hullám is. A 2020. november 11-én hatályba lépő, a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a korábbi szabályozásnál megfontoltabb, egyértelműbb szabályozást igyekezett létrehozni.

A rendelet 3. része (5. §–7. §) szabályozza a rendezvényeket. Az 5. § kimondja az általános rendezvényi és gyűlési tilalmat, a további bekezdések pedig azt rendezik, hogy „különösen” mit is kell – a tilalmak kontextusában – rendezvény alatt érteni (tehát nem zárt a taxáció). A 6. § foglalkozik azokkal a rendezvényekkel, amelyek kivételesen megtarthatóak, illetve azokhoz kapcsolódó további korlátozásokkal, majd a 7. § rendezi a felelősséget.

Az idézett rendelet releváns részeiben az egyik észlelhető, nagyobb változás a korábbi rendelkezésekhez képest az, hogy különválasztja a vallási szertartásokat, a temetést és a házasságkötést. A korábban említett rendeletek ezt a három eseményt mindig együtt kezelték. A rendelet 5. § (4) bekezdése kimondja: „Ezen alcím alkalmazásában a vallási közösségek szertartása – a házasságkötés, valamint a temetés kivételével – nem minősül rendezvénynek. A szertartás megtartásáról a vallási közösség dönt.” A bekezdésből több mindent tudhatunk meg.

Az első figyelemreméltó mozzanat az, hogy a jogalkotó a házasságkötést és a temetést, mint kivétel alóli kivételt, rendezvénynek minősíti, így a generális tilalom alkalmazhatóvá válna azokra.¹² Azonban sem a házasságkötés, sem a temetés nem veszíti el ezáltal a kivételes státuszát, mert azt a jogszabály 6. § (4), illetve (5) bekezdésében rendezi. Mind a temetés, mind a házasságkötés megtartható, bizonyos szigorú szabályok betartása mellett. Itt meg kell jegyezni, hogy az (5) bekezdésben szabályozott házasságkötés alatt a rendelet vélhetően a polgári házasságkötést érti, mert az egyházi házasságkötés értelemszerűen nem szabályozható az állam által. Annak, hogy a jogalkotó a vallási szertartások helyzetét körülményes módon szabályozza, az lehet az oka, hogy a jogalkotó egyértelművé akarja tenni, hogy más okból kivételes a vallási szertartás, és más okból a többi rendezvény. Itt lesz releváns számunkra a további nagy újítás a szabályozásban.

¹² 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről 5. § (4)

A járványveszélyben kiadott szabályozásban először itt egyértelműsítette a jogalkotó, hogy a vallási szertartások tekintetében a vallási közösségek továbbra is autonómiával rendelkeznek. A kormányrendelet kétszer is, először a preambulumban, majd pedig az 5. § (4) bekezdésének második fordulatában kimondja, hogy „[a] szertartás megtartásáról a vallási közösség dönt”.

A jogalkotó tehát a járványveszélyben sem függesztette fel a vallási közösségeknek az Alaptörvényben biztosított autonómiáját, és megerősítette, hogy a vallási közösségek szabadon dönthetik el, hogy megtartják-e vallási szertartásaikat vagy sem. Ehhez kapcsolódik a harmadik nagyobb változás, amelyet a következő pontban tárgyalunk.

Vallási közösségek belső szabályai a veszélyhelyzetben – (szub)delegált jogalkotói hatáskör?

A 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet preambulumban az előbb tárgyalt mondatot követve olvashatjuk: „A Kormány felkéri a vallási közösségeket, hogy a szertartásaik során a *magatartási szabályokat* az általános szabályokkal összhangban határozzák meg.”¹³ Ebből a mondatból komolyabb vizsgálatot kíván a „felkéri” fordulat.

Kérdés, hogy a Kormány a veszélyhelyzetben megalkotott rendeletének azon szakaszát, amelyben felkérte a vallási közösségeket, hogy „a szertartásaik során a magatartási szabályokat az általános szabályokkal összhangban határozzák meg”, eredeti vagy származékos jogalkotói hatáskörében tette-e meg. A kérdésre a rendelet alapján nem tudunk egzakt választ adni, mert ez a mondat a kormányrendeletnek kizárólag a preambulumban olvasható, továbbá a preambulumban megfogalmazott, a rendelet egyes szakaszait illetően a jogalkotói hatáskörre utalások sem igazítanak el ebben. A Kormány a preambulumban a „szükségessé” vált „újabb védelmi intézkedések” bevezetésére hivatkozott, és felsorolta azokat a „döntéseket”, amelyek végrehajtására kiadta a szóban forgó rendeletet. Az egyes döntéseket a rendelet később normaszövegszerűen részletezte, és ezek között találjuk a fentebb kifejtett szabályokat a vallási közösségekre nézve.

Ha a Kormány szándéka szerint származékos jogalkotói hatáskörében járt volna el, akkor a szubdelegáció tilalma eleve kizárja, hogy a vallási közösségeket felkérje (felhatalmazza) jogalkotásra. Ha pedig eredeti, akkor az állam és a vallási közösségek alkotmányosan különvált működése, a vallási közösségek autonómiája (önállósága) szab gátat a Kormánytól a vallási közösségre

¹³ 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről; Preambulum, 7. bekezdés

származtatott jogalkotási felhatalmazásnak. Az Ehtv. – az Alaptörvénynek megfelelően – határozottan lezárja a vallási közösség belső szabályainak állami kikényszeríthetőségét.¹⁴

Ha abból indulunk ki, hogy az Ehtv. egyértelműsíti, hogy a „vallási közösség kizárólag olyan vallási tevékenységet gyakorolhat, amely az Alaptörvénnyel nem ellentétes, jogszabályba nem ütközik, és nem sérti más közösségek jogait és szabadságát”,¹⁵ akkor a fenti felhatalmazás valójában szükségtelen, mert a veszélyhelyzetben hozott rendeleteket (védőtávolság, maszkviselés stb.) a vallási közösségeknek is be kell tartaniuk. Azzal, hogy a Kormány a rendelet preambulumban a vallási közösségeket felkérte a szertartások során tanúsított „magatartási szabályok” meghatározására, jogalkotói hatáskört delegált a vallási közösségeknek. Az Alaptörvény értelmében azonban „[á]ltalánosan kötelező magatartási szabályt az Alaptörvény és az Alaptörvényben megjelölt, jogalkotó hatáskörrel rendelkező szerv által megalkotott, a hivatalos lapban kihirdetett jogszabály állapíthat meg”, és az Alaptörvény azt is meghatározza, hogy a jogalkotói hatáskörrel rendelkező állami szervek milyen jogszabályt bocsáthatnak ki.¹⁶ Ettől a veszélyhelyzet sem tesz lehetővé eltérést. Ebből logikusan az vezethető le, hogy a Kormány a 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelettel alaptörvény-ellenes jogalkotási megoldást választott.

A Függelékben közreadunk a katolikus egyház, valamint a református egyház belső szabályai szerint kiadott egy-egy intézkedést, amelyekben a járványveszély idején tartandó szertartásokról rendelkeznek. A példák azt mutatják, hogy a járványveszély esetén az egyházak éltek az online lehetőségekkel, a jelenléti szertartás esetén pedig a járványügyi szabályok betartását előírták.

Konklúzió

A fentiek alapján tanulmányunk első mondatában feltett kérdést a következők szerint válaszolhatjuk meg. A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapjoga is korlátozható alkotmányosan járvány miatt elrendelt veszélyhelyzetben, ám a korlátozás csak nagyon körülhatárolt részjogosultságok tekintetében állja ki a szükségesség-arányosság alkotmányos próbáját. A Kormány a veszélyhelyzeti rendeletek megalkotásakor nem differenciált a különböző jogi személyiségű vallási közösségek (vallási egyesület, nyilvántartásba vett egyház, bejegyzett egyház, bevett egyház) tekintetében, és ennek

¹⁴ 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról (Ehtv.) 8. § (2) bekezdés.

¹⁵ Ehtv. 7/A. § (4) bekezdés.

¹⁶ Alaptörvény T) cikk (1) – (2) bekezdés.

nem is volt alkotmányosan igazolható indoka. A vallási közösségeknek az államtól különvált működése, illetve autonómiája okán az állam nem alkotott direkt korlátozó vagy tiltó szabályt a közösségi vallásgyakorlásra nézve, ez alól csupán a védőtávolság betartására kötelező rendelkezés képez kivételt, amely a vallási közösség szertartására is nevesített kötelezettség. A kormányrendeletek nem függesztették fel a vallási közösségek autonómiáját.

A veszélyhelyzeti rendeletek értelmében a közösségi vallásgyakorlás alapvetően nem tartozik a rendezvény fogalmi körébe, a vallási közösségek szertartásai az általános rendezvényekhez képest nagyobb szabadságot élveznek. Itt azonban némileg sérült a normavilágosság elve, amikor – különösen a járvány első hullámában kiadott – rendeletek nem alkalmaztak letisztult és következetes fogalmakat. A Kormánynak a vallási közösségnek a szertartásaik során az általános szabályokkal összhangban megalkotandó magatartási szabályokra vonatkozó jogalkotási felhatalmazásának közjogi érvényessége az alkotmányosság nézőpontjából erőteljesen megkérdőjelezhető, ám az Ehtv. értelmében véleményem szerint szükségtelen is, mert a vallási közösség vallási tevékenysége semmilyen körülmények között sem lehet jogszabállyal elmentés, így a veszélyhelyzeti kormányrendelettel sem ütközhet.

Függelék

Az MKPK közleménye

A koronavírus miatt meghirdetett veszélyhelyzetben a templomok, mint a lelki feltöltődés és imádság helyei különösen is fontosak. Templomainkat nem zárjuk be, mégis felelősen és körültekintően kell eljárni. Kérjük, hogy aki betegnek érzi magát, önmaga és mások védelmében érezze lelkiismereti kötelességének, hogy mielőbb orvoshoz forduljon, és ne menjen közösségbe. Különösen is figyeljünk idősebb embertársainkra.

Várható online miseközvetítés, emellett van, ahol szabadtéri szentmisét tartanak, vagy, ahol lehetséges, más módon segítik elő a kisebb közösségekben való templomi liturgikus ünneplést. A közszolgálati televízió igen örövendetes módon már a most következő vasárnapon szentmisét közvetít azok számára, akik koruk, egészségi állapotuk vagy más komoly okból nem tudnak részt venni vasárnapi szentmisén azért, hogy megerősítést, vigasztalást és bátorítást nyerjenek. A jelenlegi helyzetben is érvényesek a Katolikus Egyház Katekizmusában (KEK 2183.) és az Egyházi Törvénykönyvben (CIC 1248. k. 2. §) található előírások, amelyek szerint, ha valaki számára súlyos okból lehetetlenné válik az eucharisztikus ünneplésben való részvétel, igen ajánla-

tos, hogy helyette töltsön kellő időt imádsággal egyénileg vagy a családban. Oktatási, szociális és egészségügyi intézményeinkben mindenben kövessük a hatósági előírásokat, amelyeket intézményeink közvetlenül is megkapnak. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia korábbi rendelkezései továbbra is élnek. Ezekkel összhangban a hatóságokkal mindenben működünk együtt, és legyünk figyelemmel az általuk adott általános irányelvekre. Ennek megfelelően fognak az arra illetékesek nagyobb létszámú rendezvényeink esetében eseti döntést hozni. Imáinkkal kérjünk Teremtő Istenünkben bízva hitet, reményt és szeretetet, és kérjünk nagylelkűséget, hogy ebben a helyzetben különösen is figyelhessünk egymásra, főleg beteg és veszélyeztetettebb embertársainkra.

Budapest, 2020. március 13.
a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia
<https://katolikus.hu/dokumentumtar/4185> (2021. szeptember 7.)

Istentiszteletek az egészségügyi szabályok betartásával

Kommunikációs Szolgálat 2020. augusztus 31.

Augusztus végétől folyamatosan emelkedik a koronavírus-fertőzöttek száma az egész világon, a járvány második hulláma Magyarországra is megérkezett. A koronavírus terjedése miatt, összhangban a kormányzat által hozott kötelező intézkedésekkel, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége a következő felhívást teszi közzé:

A templomokban az istentiszteleteken is kötelező a maszkviselés. Kérjük, hogy a templomok, gyülekezeti termek, egyházi intézmények bejáratánál, közösségi tereiben, illetve a mosdókban helyezzenek el a kézfertőtlenítéshez szükséges fertőtlenítőszereket.

Kérjük, hogy csak ott tartsanak 100 főt meghaladó beltéri istentiszteletet, ahol a távolságtartást biztosítani tudják. Ahol ez nem lehetséges, kérjük, hogy korlátozzák 100 főre a részvételt. Kérjük, hogy az istentiszteleteken viseljenek maszkot és a bejáratokhoz helyezzenek ki fertőtlenítőszereket. Ahol több istentiszteletet tartanak, az istentiszteletek között legalább fél óras szellőztetési szünetet kell tartani. Kérjük, hogy járjanak el szabályszerűen, és száz főnél többen ne tartózkodjanak az istentisztelet helyszínén.

Kérjük, ha tehetik, tartsanak hétközi, esti istentiszteleteket vasárnapi liturgiával, ezzel segítve, hogy minden gyülekezeti tag eljuthasson istentiszteletre.

Kérjük, hogy a gyülekezetek illetve egyházi testületek által szervezett konferenciákat, csendes hétvégéket, találkozókat csak akkor és kizárólag azokon a helyeken tartsák meg, ahol a járványügyi szabályokat be tudják tartani.

Kérjük híveinket, hogy amennyiben fertőzésre utaló jeleket észlelnek magukon vagy családjuk körében, végeztessek el a szűrővizsgálatot, és annak eredményéig ne látogassák a közösségeket.

Egyházi intézményeinknek az állami rendelkezések szerint kell eljárniuk.

Számos gyülekezet online közvetíti istentiszteleteit. Kérjük, hogy tegyék közzé a közvetítés linkjét, hogy akik kényszerűségből otthon maradnak, a közvetítés útján kapcsolódhassanak be az istentiszteleti közösségbe. Kérjük, hogy a kommunikacio@reformatus.hu e-mail-címre küldjék el a linket, amit közzéteszünk egyházunk hivatalos honlapján, a www.reformatus.hu oldalon.

Kérjük a nagyvárosi gyülekezetek lelkipásztorait, hogy amennyiben szükséges, egyeztessenek egymással; tájékoztassák a gyülekezeti tagokat, hogy a fentiekben írt létszámkorlátozásra való tekintettel mely szomszédos gyülekezet istentiszteleteit látogathatják átmenetileg.

Kérjük, hogy a közösségi médiában csak megalapozott és igazolt információkat osszanak meg egymással, a különböző fórumokon tartózkodjanak a felelőtlen megnyilatkozásoktól.

Kérjük testvéreinket, valamennyi egészségügyi rendelkezést tartsanak be. Kérjük, hogy imádkozzanak a járvány megszűnéséért, a betegekért, az egészségügyi, illetve szociális intézményekben dolgozókért, a felelős döntéshozókért.

Kérjük a veszélyhelyzettel kapcsolatos kormányintézkedések maradéktalan betartását. A további tájékozódásért keressék fel a www.koronavirus.gov.hu oldalt.

Köszönettel:

Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége

Budapest, 2020. augusztus 31.

<https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/istentiszteleteket-az-egeszsegugyi-szabalyok-betartasaval/> (2021. szeptember 7.)

Felhasznált források

- ◆ Alaptörvény
- ◆ 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról (Ehtv.)
- ◆ 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet
- ◆ 41/2020. (III. 11.) Korm. rendelet
- ◆ 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet
- ◆ 168/2020. (IV. 30.) Korm. rendelet
- ◆ 211/2020. (V. 16.) Korm. rendelet

- ◆ 241/2020. (V. 27.) Korm. rendelet
- ◆ 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet
- ◆ A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 2020. március 13.-án kiadott közleménye
- ◆ Magyarországi Református Egyház Zsinatának Elnöksége 2020. augusztus 31.-én *Istentiszteletek az egészségügyi szabályok betartásával* címmel közölt felhívása

FEKETE KÁROLY–LITERÁTY ZOLTÁN–
STEINBACH JÓZSEF (SZERK.)

Igehirdetők kézikönyve

Budapest, Kálvin Kiadó, 2021.

„Aztán beszélni kezdett arról a Máriáról, aki észvesztetten zokogva dül a sziklának, mert üres a sír. Az Úr teste eltűnt! És abban a zajos, nagy templomban olyan csend lett, hogy a légyzúgást is meg lehetett hallani. És a fakó hangocska megtöltötte a templomot. A kis teremtsébből valami olyan fény ömlött, mely a túlnani forrásból sugárzott. Úgy ragyogta be aprócska, jelentéktelen személyét, hogy mindnyájan nagyon szépnek láttuk.”¹

Isteni kegyelem, valóságos csoda, hogy az emberi szó a kijelentés eszköze lehet. *Praedicatio verbi Dei est verbum Dei* – vallja a Második Helvét Hitvallás² is a reformátori formulát, mely azóta vezércsillagává lett a protestáns homiletikai gondolkodásnak. Amikor a posztmodern, szekuláris kontextusban némelyek megkérdőjelezzik a prédikálás érvényességét, a 2021-ben megjelent *Igehirdetők kézikönyve* egyfajta hitvallástétel mind a szerkesztők, mind a szerzők részéről a hirdetett Ige győzelmes erejéről. Ha Istennek van szava az emberhez, a hirdetett Ige sem némulhat el.

1980-ban jelent meg utoljára *Hirdesd az igét!*³ címmel hasonló kötet Adorján József szerkesztésében. A most megjelent kiadvány történelmi kontextusa egészen eltér a korábbitól, azonban közös a két kiadványban az igehirdetőket is bénító társadalmi fásultság, melyet egykor a diktatúra okozta, Istentől való elidegenedés, napjainkban pedig a COVID–19 járvány következtében megváltozott egyházi élet okoz. A kontextusvizsgálatnál nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a 2021-es esztendő Ravasz László püspökké választásának centenáriuma. Minden, ami a magyar református igehirdetésről

¹ ZSINDELYNÉ Tüdös Klára: *Arcképek*, Budapest, 1978, 67.

² A Második Helvét Hitvallás, ford. Buzogány Dezső, Budapest, Kálvin Kiadó, 2017.

³ ADORJÁN József, et al (szerk.): *„Hirdesd az igét!” Igehirdetők kézikönyve*, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980.

elmondható, Ravasz László életművében benne foglaltatik. Minden korábbi homiletikai tradíció az ő munkásságában duzzadt olyan folyóvá, amely a mai napig öntözi, táplálja a református igehirdetői gyakorlatot. Ezért is tekinthető a Ravasz-életműért való hálaadásnak a centenáriumon megjelent kötet.

A kötet szerkesztője Dr. Fekete Károly (1960–) egyetemi tanár, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, Dr. Literáty Zoltán (1976–) református lelkipásztor, a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának docense, valamint Dr. Steinbach József (1964–), a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke. A kötet tanulmányait negyvennégy szerző jegyzi, mind az akadémiai és a gyülekezeti világ, mind a társadalmi missziókban szolgáló lelkipásztorok képviseltetik magukat. A kötet tartalmaz néhány olyan tanulmányt is, melyet az elmúlt években elhunyt református lelkipásztorok, teológiai tanárok jegyeznek. Nagy István (1930–2015) egykori budapesti teológiaprofesszor a prédikációra való készülésről és a kazuáliák homiletikumáról szóló tanulmányokkal gazdagítja a kötetet. Szűcs Ferenc (1936–2021) néhai budapesti professzor az írásmagyarázat református alapelveiről, Cseri Kálmán (1939–2017) egykori pasaréti lelkipásztor pedig a temetési prédikációról osztja meg gondolatait.

A kötet szerkezetén végigtekintve valósággá lesz Karl Barth iránymutató gondolata, miszerint „a teológiában minden a prédikáció készítésért történik”,⁴ hiszen a kötet három fő része a teológia minden területével és számos társadalomtudománnyal párbeszédet folytat. Az *Általános homiletika* rész, felhasználva a nyelvtudomány, a hermeneutika, az esztétika, a nyelvfilozófia kutatási eredményeit, igyekszik meghatározni a prédikáció célját (Kádár Ferenc), elhelyezni a ma igehirdetését a közelmúlt homiletikai tendenciái között (Literáty Zoltán), majd számba veszi a különböző homiletikai műfajokat (Steinbach József), valamint a prédikáció antropológiai alapjait (Németh David) keretezi.

A *Materiális homiletika* fejezet, felhasználva az egzegézis, a bibliai teológia és a vallástudomány kutatási eredményeit, rövid betekintést ad a bibliai narratívákba. Karasszon István az őstörténetek, Fodor Ferenc a patriarchatörténetek, Marjovszky Tibor a pusztai vándorlás, Zsengeller József pedig Izrael történetének homiletikumáról ad közre tanulmányt. Az evangéliumok homiletikumát nem egyes könyvenként, hanem műfajonként tárgyalja a kötet. Rudolf Bohren (1920–2010) megjegyzi,⁵ hogy forma és tartalom elválaszthatatlanul összetartozik mind a bibliai narratívában, mind a prédi-

⁴ BARTH, Karl: *Homiletics*, Louisville, Kentucky, Westminster John Knox Press, 1991, 17.

⁵ BOHREN, Rudolf: *Az igehirdetés mint szenvedély*, Pápa, Dunántúli Református Egyházkerület, 2020. 143.

kációban, így az igehirdetésre való készülés távlatában is hasznos, amiképpen Jézus tanításáról Kókai-Nagy Viktor, Jézus példázatairól Kozma Zsolt, Jézus csodatörténeteiről Bekő István Márton, Jézus születés-, szenvedés- és feltámadástörténetéről pedig Balla Péter értekeznek.

A harmadik rész *Ünnepek, kázusok, alkalmak* címmel a nem klasszikus úrnapi igehirdetői szituációkat szedi csokorba. Az egyházi év ünnepein (Görözdí Zsolt, Fekete Károly, Kádár Ferenc), a kazuális szolgálatokon (Bogárdi Szabó István, Szarka Miklós), a gyülekezeti és egyéb ünnepségeken elhangzó prédikációkat kutató (Gaál Sándor, Hős Csaba, Steinbach József) tanulmányokat olvashatunk.

A harmadik rész bátran vallja, hogy az igehirdetés az egyház élettevékenysége, s így Isten Igéje nem maradhat néma sem az alkoholbetegek között (Németh Dávid), sem a kallódó ifjak között (Erdős Eszter), sem hajléktalan emberek előtt (Márkus Gábor), sem kórházban (Gál Judit), sem börtönben (Kaszó Gyula), sem katonák között (Sajtos Szilárd). Az igehirdetőnek a hallgató világát legalább olyan jól kell ismernie, mint a Biblia világát. A kötetben megjelent írások rövid betekintéseket adnak ezekről a kontextuális igehirdetői szituációról, melyek különösen is nagy segítséget nyújtanak egy-egy nem mindennapi szolgálat előtt.

A harmadik rész a prédikáció mai kihívásaival zárul. A Ravasz László által is gyakorolt rádiós szolgálatokról Fekete Ágnes, a televíziós megjelenésekről Bella Violetta, míg a változó életforma és életmód okozta kihívásokról Lovas András tanulmányát olvashatjuk. A kötet textuáriummal és perikóparenddel zárul. Mivel a 2021-ben megjelent énekeskönyv törzsanyaga az egyházi év szerint tagozódik, a kézikönyvet és az énekeskönyvet követve esély nyílhat arra, hogy az elkövetkezendő években a református egyház istentiszteleti és igehirdetési gyakorlatában nagyobb hangsúlyt kapjon az egyházi év.

A terjedelmi korlát nem teszi lehetővé, hogy az egész kötetet tanulmányról tanulmányra értékeljük, ezért csupán három olyan írást emelünk ki, melyek mondanivalója és relevanciája túlmutat a kötet keretein, s amelyek talán a leginkább felkeltik a vágyat az olvasóban a kézikönyvvel való ismerkedésre.

Visky András a *Prédikáció és művészet* kapcsolatáról gondolkodva kifejti, hogy az igehirdetés a nyelv határáig juttatja el a beszédet és a beszélőt, mert a valódi megértés túllép a nyelven. A prédikáció elsőrendűen nem írásértelmezés, hanem Szó-történés (Gerhard Ebeling), mert a Szentlélek Krisztust hozzánk közéllévőként tanúsítja (148.). „A prédikáció nem a szövegértelmezés nyilvános gimnasztikája, nem valamiféle kiváló teljesítmény, hanem a megváltás alapító tette, végrehajtójával és beteljesítőjével végbement és történő találkozásról való nyilvános tanúságtétel.” (153.) Az evangéliumi történetek kilépnek a nyelvből, áttörnek a nyelv sokszor rabságnak tűnő határát, létezésünk egészét hatják át. „Az igehirdetés kiüzetés az uralmi struktúra álparadi-

csomából, és a mezítelenségünk felismerése, majd pedig fölöltöztetésünk egyszerre privát és látványos csodája, azokba a hozzánk illő ruhákba, amiket maga a kegyelmes Isten készített el nekünk.” (149.) A prédikáció egy lehetetlen lehetőség a valóság határán.

Fekete Károly tanulmánya *A mennybemenetel ünnepének homiletikumáról* azért követel fokozott figyelmet, mert a húsvét utáni negyvenedik nap méltatlanul elhanyagolt a református gyülekezeti gyakorlatban, pedig Fekete Károly szerint mind a református úrvacsoratan, mind Krisztus kettős természete és közbenjárói tiszte, valamint a Szentlélek jelentősége a mennybemenetel tükrében érthető meg igazán. Mivel a menny nem földrajzi hely, hanem állapot, így áldozócsütörtök nem az Istentől való távolság, hanem az Istennel való együttlét perspektíváját hordozza. Krisztus uralmi területének kiterjesztése nemcsak az emberi szív, hanem az egész kozmosz felett. Krisztus megbékéltető ereje összekapcsolta a látható és láthatatlan világot, így van kapcsolat Isten és ember között. Miután hármastisztét elvégezte a földön, a mennyben tökéletességre viszi, hogy papként esedezzek érettünk, prófétaként Szentlelke által tanítsa a népeket, királyként kegyelmi ajándékokat osztogat katonáinak (401.). Mivel távozóban megáldotta tanítványait, a betegeket gyógyító, szeggekkel megsebzett áldó krisztusi kezek árnyékában folyik a földi élet (401.). Áldozócsütörtök teológiai gazdagságát bátran kellene proklamálnia a prédikátoroknak.

Literáty Zoltán *Prédikáció az online térben* című tanulmánya bizonyára egyfajta történelmi emlék lesz az elkövetkezendő generációk számára a 2020–2021-es év történeteiről. Míg a 2019-es Doktorok Kollégiuma Gyakorlati Teológiai Szekciójának ülésén még senki sem gondolta relevánsnak a virtuális prédikáció kérdését, 2021 végén már majdnem minden gyakorló lelkipásztor szerzett valamilyen tapasztalatot erről az új formáról. Literáty Zoltán alapvetése, hogy amiképpen Ravasz László élt a kommunikációs forradalom hozta újításokkal, mi sem tehetünk másképpen, azonban rengeteg gyakorlati kérdést vet fel az közvetített igehirdetés. A forma, minőség, hossz, elérhetőség kérdésén túl nem világos az online prédikálás hosszútávú gyülekezeti hatása sem. A Literáty Zoltán által feltett kérdésekre bizonyára a jövő egyháza felel majd.

Az *Igehirdetők kézikönyve* egy járvány után ébredező, Ravasz László homiletikai örökségeért hálát adó, s Krisztus jövőjébe tekintő református egyháznak szól. Hatszáz oldalon keresztül tanítja olvasóját a református akadémiai világ s gyakorló lelkipásztorok hada, hogy minél többen, teológiai képesítéstől függetlenül meghallják a felszólítást: „Hirdesd az Igét!” (2Tim 4,2).

Tikász Ábel

ZSENGELLÉR JÓZSEF (SZERK.)

A nagy zarándok végleg célhoz ért
*Tanulmányok Xeravits Géza emlékére 50. születésnapja
alkalmából*

Magyar Hebraisztikai Társaság – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2021, pp. 278.

Sorozat: Studia Hebraica Hungarica 7.

ISBN 978-963-414-834-0

A nagy zarándok végleg célhoz ért címet viseli az a tanulmánykötet, amellyel kollégái és barátai tisztelegnek a 2019-ben fiatalon elhunyt Xeravits Géza emléke előtt, aki a kötet megjelenésének évében, 2021-ben lenne 50 éves. Az emlékkötetet Zsengellér József szerkesztette, és a Magyar Hebraisztikai Társaság, valamint a L'Harmattan Kiadó közös gondozásában jelent meg a Studia Hebraica Hungarica sorozat 7. részeként.

A kötet olyan szövegek fordításával kezdődik, amelyek az elmúlás, emlékezés és a gyász kérdéseivel foglalkoznak: *Szent Ágoston beszéde az elhunytak miatti szomorúságról* Heidl György tolmácsolásában szólal meg, Esztári Réka és Vér Ádám fordításában pedig a *Gilgames-eposz*ból olvashatunk szemelvényeket. A Xeravits Gézára emlékező bevezető gondolatokat követően a nemzetközileg elismert teológus, tanár, kutató életútjának összefoglalása és tudományos bibliográfiája található. Xeravits Géza csaknem egy évtizeden át volt a Magyar Hebraisztikai Társaság alelnöke. Tanított a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán, a Pápai Református Teológiai Akadémián, a Sapientia Szerzetesi Főiskolán és a Selye János Egyetem Református Teológiai Karán, élete utolsó évében pedig a Károli Gáspár Református Egyetem kutató professzora volt. 2017-ben elnyerte a Schweitzer József-emlékdíjat. 18 monográfiát, 25 szerkesztett kötetet és 113 tudományos tanulmányt hagyott az utókorra.

Az emlékkötetben szereplő tanulmányok három téma köré csoportosulnak. Az Ószövetség tárgykörébe tartozó írások sorát Karasszon István tanulmánya (*Kik voltak a lévíták?*, 3–16. o.) nyitja, aki a lévíták fogság előtti eredetét és szerepét igyekszik körvonalazni a bibliai szövegben rejtőző közvetett utalások alapján. Hipotézise szerint a korai királyság korában a lévítáknak főleg vidéki városokban lehetett szerepük, és különböző kultikus, illetve tanítói feladatokat láthattak el. A kultuszcentralizáció ugyan megfosztotta őket az áldozatok bemutatásának lehetőségétől, de a deuteronomiumi reform összességében megerősítette őket. A fogságból való visszatérés után háttérbe

szorultak, Ezsdrás működése idején azonban fontos szerepük volt a Törvény hirdetésében. Hodossy-Takács Előd (*Víz, himnuszok, kognitív környezet és mindennapi tapasztalat*, 17–38. o.) a víz hétköznapi és rituális szerepének áttekintése után a víz szimbolikus jelentését vizsgálja az Ószövetség himnikus szövegeiben. A himnuszokban – a víz életadó jelentősége mellett – nagy hangsúly esik a pusztító víztömegekre is. A szerző szerint ez részben magyarázható az ősi kánaáni tradíciók befolyásával, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az ókori Izráelnek személyes tapasztalatai is lehettek a tomboló víz erejével kapcsolatban. Balla Ibolya (*A teodicea Jób barátainak istenképében*, 39–54. o.) Jób és barátai álláspontját hasonlítja össze a *teodicea* kérdésével kapcsolatban. A barátok magabiztosan és irgalmatlanul hirdetik az Isten igazságosságát, Jób viszont személyes tapasztalatai alapján megkérdőjelezi azt – de egyikük sem tud kilépni a tett–következmény-láncolat által meghatározott gondolkodásból. Ezen a sémán túlmutató bölcsességet csak Isten Jóbnak adott válaszában találunk. Kustár Zoltán tanulmányában (*„Indulj el Uram, nyugalmad helyére!” A 132. zsoltár magyarázata*, 55–79. o.) a 132. zsoltár keletkezését időben a fogság után és a Krónikák születése elé helyezi. Ennek értelmében a királyra való utalásokban nem a kor realitásának leírását látja, hanem a királyság helyreállítására vonatkozó várakozást. A szerző rámutat a zsoltárban tükröződő teokratikus koncepcióra, amelyben a felkent helyett a Sion kiválasztása és a papság szerepe válik hangsúlyossá.

A következő fejezet tárgya és címe a *Korai zsidóság és deuterocanonica*. Adorjáni Zoltán (*Amíg nem jön egy próféta... [1Makk 4,46]. Írásmagyarázási módszer a Makkabeusok első könyvében*, 83–100. o.) áttekintést ad a hellén kor történelméről, illetve annak a Palesztinában és a diaszpórában élő zsidóságra gyakorolt hatásáról. A Makkabeusok első könyvét vizsgálva a szerző rámutat arra, hogy a prófétai kijelentések visszaszorulásával megnőtt a szerepe a tipologikus írásmagyarázati módszernek, amely igyekezett aktualizálni az ószövetségi hagyományt. Pecsuk Ottó (*Jézus, Sirák fia könyve fordítási döntései. „Progress report” a deuterokanonikus bibliai könyvek új kiadásáról*, 101–112. o.) válogatott példákon keresztül szemlélteti, hogy milyen érdemi módosításokat tartalmaz a Jézus, Sirák fia könyvének új protestáns fordítása a korábbihoz képest. A szerző a bibliai – és különösen a deuterokanonikus – szövegek fordításával kapcsolatban megfogalmazza a forrásnyelv struktúrájától való elrugaszkodás igényét. Fröhlich Ida (*Eszkhatológia és peser*, 113–126. o.) a qumráni irodalomban jellemző írásmagyarázati módszert és műfajt, a *peser* mutatja be, amelynek sajátossága, hogy az interpretátor az értelmezett szöveg elemeit a saját korának személyeivel és eseményeivel azonosítja. A szerző a műfajba tartozó különböző szövegeket elemezve igyekszik azonosítani a pozitív és negatív színben feltüntetett eszkatologikus alakokat, majd az ő ábrá-

zolásukat összeveti azokkal a gyakorlatokkal, amelyekkel az ókori keleti historiográfiák legitimálnak és delegitimálnak bizonyos történelmi szereplőket. Dávid Nóra (*Apokalipszis és tér. Henok keleti útja és a térbeliség trialektikája*, 127–140. o.) az 1Énók 17–36-ban szereplő helyszíneket vizsgálja a modern térelméletek tükrében. Többek között Edward Soja hármass felosztására hivatkozik, aki az érzékelt (első tér) és az elgondolt tér (második tér) mellett megkülönbözteti a megélt teret (harmadik tér), amelyben az első kettő elemei ötvöződnek. A tanulmány megállapítása szerint Énók utazásainak helyszínei mögött a narrátor által megélt valós terek állnak, ennek megfelelően a helyek leírásai tükrözik a könyv szerzőjének háttérét és világképét. Buzási Gábor (*Alexandriai Philón a Napról és az elidegeníthetetlen emberi méltóságról [De Somniis I 72–76, 92–117]. Bevezetés, fordítás és magyarázat*, 141–156. o.) Alexandriai Philón *De Somniis* (Az álmokról) című művéből idézi azt a részt, amely a Jákób álmaról szóló bibliai szakaszt értelmezi. Philón értelmezésében a Nap az Isten szimbólumaként jelenik meg Jákób történetében és más bibliai szakaszokban is, amit egy mózesi törvény (Ex 22,25–26) allegorikus értelmezésének részletes kifejtésével támaszt alá.

A kötet harmadik fejezete a *Zsidóság és kereszténység* címet kapta. A kötet szerkesztője, Zsengellér József írásában (*A Septuaginta és a Vulgata keletkezés-történetének párhuzamai*, 159–172. o.) a két legnagyobb hatású ókori bibliafordítás, a Septuaginta és a Vulgata születésének történetét hasonlítja össze. Tanulmányában tárgyalja a fordítások mögötti motivációval, a fordítók kilétével és a fordítási folyamat körülményeivel kapcsolatos kérdéseket, és árnyalja, pontosítja azt a képet, amelyet a közismert hagyományok hordoznak. Hangsúlyozza, hogy kalandos sorsuk és változó megítélésük ellenére mind a két fordítás ihletett Szentírásnak tekinthető. Kókai-Nagy Viktor tanulmányának („*Főpapa Melkisédek rendje szerint*”, 173–194. o.) első része Melkisédek alakját járja körül az Ószövetségben és az Ószövetség utáni zsidó irodalomban, a második része pedig a Melkisédekre való hivatkozás krisztológiai jelentőségét vizsgálja a Zsidókhoz írt levélben. Megállapítása szerint a levél szerzője a Melkisédekhez kapcsolódó zsidó hagyományt ötvözi saját egyedi megközelítésével, hogy Krisztus főpapságának különlegességét hangsúlyozza, és halálának is új értelmezést adjon. Ötvös Csaba (*Arisztotelianus hagyomány és a „semmitől teremtés”. Lábjegyzetek a baszileidészi teremtés-koncepcióhoz*, 195–212. o.) a 2. századi heretikus Baszileidész teremtéssel kapcsolatos tanításait vizsgálja az őt cáfoló Pszeudo-Órigenész írására támaszkova. A szerző az arisztotelészi filozófia hatásait keresi, amelyek szerinte kimutathatók Baszileidész rendszerében – legalábbis az apologéta beszámolója alapján. A feltételezés helyessége azt bizonyítaná, hogy az arisztotelészi filozófia jelentősen hatott a korai keresztény teológia alakulására. Hanula Gergely tanul-

mánya („*Úgy emberileg, mint morálisan.*” *Aranyszájú Szent János, a lélekgyógyász?*, 213–226. o.) abba a növekvő népszerűséggel bíró kutatási területbe enged bepillantást, amely Aranyszájú Szent János homíliáit a lélekgyógyászat szempontjából közelíti meg. A szerző több különböző értelmezési keretet és módszert vázol fel, amelyek a homíliáknak valamilyen gyógyító hatást tulajdonítanak. Megállapítása szerint a gyógyító erő elsősorban abban rejlik, hogy az evangélium az örökkévalóság felé orientálja az embert. Ebben a részben is helyet kapott egy Augustinus-fordítás Heidl György tollából (*Augustinus, Vallomások. Első könyv – új fordítás*, 227–244. o.). A fejezetet Koltai Kornélia írása (*Párhuzamos életutak. Johannes Leusden Komáromi Csipkés Györgyhez írott üdvözlőverse [1651] bemutatásával*, 245–270. o.) zárja, amely a Johannes Leusden utrechti professzor által Komáromi Csipkés György tiszteletére írt héber üdvözlővers fordítását és elemzését tartalmazza, illetve utóbbi tudós személyiségét tárgyalja. A szerző párhuzamot von Komáromi és Xeravits Géza karaktere között: mindketten kiváló tudósok voltak, nagyszerű kommunikációs és vezetői adottságokkal, akik jól tudtak másokat motiválni, és maguk is képesek voltak megújulni.

A kötet emlékezésekkel zárul, amelyekben először Gyenes Ádám, a L’Harmattan Kiadó igazgatója idézi fel a közös munka örömeit és áldásait majd Xeravits Géza felesége, Xeravits-Bódis Krisztina emlékezik férjének kiemelkedő tudására és munkája iránti rajongására, és mond köszönetet az emlékkötet szerzőinek és szerkesztőjének.

A kötetben szereplő tanulmányok jól tükrözik Xeravits Géza tudományos érdeklődésének sokszínű és szerteágazó voltát, és szakmaiságukkal méltón tisztelegnek emléke és életműve előtt.

Paczári András

PECSUK OTTÓ

Pontos. Természetes. Érthető

A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai

Kálvin Kiadó, Budapest, 2020 (308 oldal)

ISBN 978 963 558 445 1

Pecsuk Ottó a Kálvin Kiadó jóvoltából kiváló monográfiával örvendeztette meg mindazokat, akiket a bibliafordítás elvi és gyakorlati kérdései foglalkoztatnak. A témában korábban magyar nyelven is megjelent már néhány tanulmány, illetve kisebb összefoglalás, ám ez a 2020-ban megjelent írás mind az elméleti alapvetés, mind a gyakorlati bibliafordítás aktuális kérdései terén az eddig magyar nyelven megjelent legterjedelmesebb szakmunka, amit haszonnal forgathat az elméleti teológus és bibliafordító, gyakorló lelkész és teológiai hallgató, de a Biblia iránt érdeklődő, bölcsészeti képzéssel rendelkező érdeklődő is.

A szerző, dr. Pecsuk Ottó a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karán bibliatudósként oktatja az újszövetségi tudományokat, egyben pedig a Magyar Bibliatársulati Alapítvány főtitkára, aki a protestáns Újfordítású Biblia (1975) legutóbbi, 2014-ben lezárt revízióját irányította. Személyében összekapcsolódik tehát a biblikus szaktudós, aki hivatásszerűen az újszövetségi szövegek üzenetének feltárásával foglalkozik, a bibliafordító, aki az így megtalált üzenet „pontos, természetes és érthető” nyelvi megjelenítésének a szakembere, illetve a bibliafordítás és bibliarevizió koordinálásában jártasságot szerzett szakember. A szerző a témában 2019-ben védte meg habilitációs értekezését a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen; írása ennek az értekezésének szerkesztett és néhány ponton átdolgozott változata. A jól áttekinthető, esztétikusan tördelt kiadvány B5-ös formátumú, terjedelme 308 oldal, 678 lábjegyzete pedig jól dokumentálja azt a gazdag, 21. oldalon fellelhető szakirodalmat, melynek terén a szerző teljességre törekedett.

A dolgozat egy rövid előszó után (1. fejezet) a bibliafordítást mint önálló és összetett tudományt határozza meg. A különböző fordításelméletek áttekintését követően azokat a bibliai diszciplínákat vizsgálja, amelyek kutatási eredményeit a bibliafordítás is közvetlenül hasznosíthatja (2. fejezet). Ez utóbbi egység egyik erőssége a bibliai (ezen belül elsősorban újszövetségi) kulcsfogalmakat és azok fordítási nehézségeit tárgyaló alfejezet (2.2.4.2.).

A 3. fejezet a bibliafordítások 1950 előtti történetét tekinti át. Az ismertetés a nemzetközi bibliafordítások terén kénytelen erősen válogatni, a legna-

gyobb befolyást gyakorló fordításokra koncentrálna, ám a Szentírás magyar átültetései terén valamennyi kiadványra kitér. Az áttekintés értéke itt részben abban áll, hogy az olvasó egyetlen, jól követhető vonalvezetés mentén tekintheti át a bibliafordítások eddigi történetét, másrészt abban, hogy egyes nemzeti bibliák fordítási módszerei vonatkozásában (különösen is pl. a Vulgata, a Luther-biblia vagy a King James Verzió esetében) a magyar nyelven elérhető korábbi bevezetőkhez képest számos új és lényeges információt közöl.

A 4. fejezet Eugene A. Nida hozzájárulását mutatja be a bibliafordítás ügyéhez. Eugene A. Nida (1914–2011) az Amerikai Bibliatársulat fordítási titkáráként, a *The Bible Translator* folyóirat alapítójaként és főszerkesztőjeként, a háromévenkénti bibliafordítói találkozók megszervezőjeként, mindezen túl pedig alapvető elméleti szakmunkák szerzőjeként túlbecsülhetetlen érdemeket szerzett a bibliafordítás elméletének kidolgozásában és számtalan bibliafordítási projekt gyakorlati megvalósításában. Ahogy Pecsuk Otto írja: „míg korábban nem létezett átfogó, deskriptív igénnyel fellépő »bibliafordítás-elmélet«, addig Nida ezt teremtette meg, és egyszerre adott elméleti és gyakorlati útmutatást a területen tevékenykedő sok ezer bibliafordítónak.” (110. o.) Módszere „dinamikus ekvivalencia”, majd „funkcionális ekvivalencia” néven vált ismertté, és fejtette ki világszerte a hatását, teremtve progresszív alternatívát a „formális ekvivalencia” mechanikus fordítói gyakorlata mellé. Nida főbb írásait a szerző kronológiai sorrendben elemzi, ami lehetővé teszi, hogy az életműben bekövetkezett hangsúlyeltolódásokat is bemutassa. Pecsuk már itt is többször hangot ad annak a meggyőződésének, hogy Nida elvi megállapításait máig érvényesnek tekinti, a gyakorlatban pedig az ő bibliafordítási metodikáját tartja a leginkább használhatónak.

Az 5–8. fejezetek előbb azt mutatják be, hogy Nida milyen hatással volt a bibliafordítás gyakorlatára (5. f.), majd a vele szemben megfogalmazott kritikákra tér ki (6. f.), illetve azokat az újabb fordításelméleteket ismerteti, amelyek Nida elmélete korrekciójának tekinthetők (7. f.). Pecsuk elismeri, ha ezek az új irányzatok Nida rendszerének gyenge pontjaira tapintanak rá, de összességében egyik új megközelítési módot sem tartja az elmélet, de főleg a gyakorlat vonatkozásában alkalmasnak arra, hogy felváltsa a nidai alapelveket. Egyedül a Christiane Nord által kidolgozott, funkcionalista nyelvészeti alapokon álló skopos-elmélet kap Pecsuk Ottótól pozitív értékelést (8.2.); bár ezt sem tekinti a Nida-módszer valós alternatívájának, de annak pontosításaként, hasznos kiegészítéseként el tudja fogadni (202k. és pl. 268. o.).

Az 5. fejezetben Pecsuk egy külön alfejezetben tárgyalja Nida magyarországi hatását az új fordítású Biblia (ÜF, 1975) elkészítésére és későbbi revízióira (1990, 2014). Az egyházi köztudatban elterjedt nézet az, hogy míg az 1908-as Károli-Biblia a formális megfeleltetésen alapul, addig az új fordítású Biblia

már a dinamikus ekvivalencia nidaei elvei alapján készült, szabadabb fordítás. Pecsuk 10 próbavers fordítása révén meggyőzően mutatja ki azonban, hogy a „direkt nidaei hatás” az új fordítású Biblián sem mutatható ki, majd összefoglalóan megállapítja:

„Az új fordítás egy komoly biblikus hagyományban és kultúrában kívánta mai nyelvű fordítását adni a bibliai szövegnek, de az első pillanattól kezdve »liturgikus« bibliafordítás maradt, elsődleges szempontjai között volt az istentiszteleti használat. A fordítók igyekeztek »korszerű« fordítást adni, ugyanakkor tudták, hogy a pontos fordítás fogalma Magyarországon elválaszthatatlan a formai hűségtől, így az új fordítás alapvetően ilyen formahű fordítás maradt.” (165k. o.)

A 9. fejezet végül, az eddigi történeti és elvi alapvetést követően, a bibliafordítás néhány aktuális kérdését ismerteti (posztkolonializmus, inkluzív nyelvhasználat, jelnyelvi bibliafordítás), majd az ökumenikus bibliafordítás kérdését tárgyalja részletesen (9.4.), csaknem 60 oldalon (234–263. o.). Ebben az utolsó alfejezetben a szerző a katolikus–protestáns felekezeti közötti bibliafordítások történetét elemzi, és ismerteti a folyamatban lévő magyar vállalkozás előkészítését, illetve annak megvalósításával kapcsolatos elméleti és gyakorlati megfontolásait. Mint emlékeztet, az MRE Zsinata 2014-ben, éppen a revideált Újfordítású Biblia (RÚF) ünnepélyes elfogadása kapcsán foglalta határozatba, hogy kívánatosnak tart egy katolikus–protestáns közös bibliafordítást. A magyarországi katolikus egyház a kezdeményezést pozitívan fogadta, s azóta zajlanak a munka előkészületeit célzó egyeztetések is. Nagyon is érthető tehát, hogy a Magyar Bibliatársulati Alapítvány főtítkára a dolgotat erre a projektre „futtatja ki”: nem lekicsinyelve néhány hazai kisegyház most készülő bibliafordítását, a magam részéről azt gondolom, hogy ez lesz az a legközelebbi, katolikus és protestáns részről egyaránt komoly erőforrások mozgósítását igénylő vállalkozás, amely a magyar bibliafordítások történetének új, meghatározó jelentőségű epizódját képezheti majd.

Végül a szerző a 10. fejezetben összefoglalja az eddig elmondottakat, majd röviden, de velősen megfogalmaz néhány ajánlást a jövőbeli magyar nyelvű bibliafordítások és revíziók számára (267–269. o.). Pecsuk Ottó itt – a könyv címerben szereplő hármas mottóra is magyarázatot kínálva – leszögezi, hogy a „jó bibliafordítással” szembeni elvárás a „pontosság, érthetőség és természetesség” hármas kritériumrendszerének érvényesülése. Pecsuk elismeri, hogy a teljesen formális és a mindenben parafrázisszerű fordítás egy skála két végpontján helyezkedik el, s minden bibliafordítás valójában valahol e két véglet között foglal helyet, mint ahogy azt is elfogadja, hogy a skálán egy fordítás helyét a célközönség elvárására tekintettel kell kialakítani. Ezzel együtt is vallja azonban, hogy nem minden fordítás jó, amire van igény, hiszen a jó és elfo-

gadható bibliafordításnak objektív feltételei is vannak: az eredeti nyelvekből kell készülnie, tesztelhető és ellenőrizhető kell, hogy legyen, készítői szakmai hozzáértését a megbízó szervezetnek garantálnia és ellenőriznie kell, illetve előzetesen rögzíteni kell azokat a fordítói elveket és mechanizmusokat, amelyeket a fordítók követni fognak, s ezeket a megbízó szervezetnek előzetesen jóvá kell hagynia. Pecsuk Ottó szerint „a Károli- vagy a Káldi-fordítások további modernizálása nem járható út” (268. o.), az ún. „egyszerű fordítások” pedig ugyan jelentős missziói potenciállal rendelkeznek, ám közvetítő nyelvből, világosan megfogalmazott és kommunikált elvek nélkül készülnek, így nem felelnek meg a „jó fordítás” követelményeinek. Végül a szerző abban a reményben zárja a művét, hogy a katolikus–protestáns együttműködésben készülő új magyar fordítás nemcsak a „pontosság, érthetőség és természeteség” hármas kritériumrendszerének fog majd megfelelni, de a magyar bibliafordítások választékában a missziói célzatú, könnyen érthető fordítás szerepét is be fogja tudni tölteni.

Dr. Pecsuk Ottó meggyőzően mutatja ki, hogy ezidáig nem született még olyan fordítás-elmélet, amely Eugene A. Nida funkcionális ekvivalencia elméleténél meggyőzőbben definiálná egy bibliafordítás célját, rögzítené sikerességének kritériumait, és jelenthetne hathatósabb segítséget a gyakorlati bibliafordítói munkában. Pecsuk azonban, a nemzetközi bibliafordítói gyakorlatot is követve, meggyőzően kombinálja Nida fordítói elveit Christiane Nord skopos-elméletével. Ez utóbbi ugyanis lehetővé teszi, hogy egy bibliafordítói, illetve revíziós munkacsoport a lehetséges jó fordítások követelményeinek – nida szemponatok alapján meghatározott – keretei között a megcélzott befogadó közeg előzetes elvárásaira tekintettel dönthesse el, hogy a készülő fordítás hol fog elhelyezkedni a formális és a funkcionális fordítás skálájának két, még elfogadható végpontja között. Ezt az eklektikus elméletet és egyben munkamódszert, az újfordítású Biblia 2014-es revíziója során szerzett tapasztalataim fényében is, kellően megalapozottnak és az aktuális magyar, protestáns közegünkben jól használhatónak gondolom.

Összefoglalásként megállapíthatjuk: Dr. Pecsuk Ottó kiemelkedő alapos-sággal térképezte fel a bibliafordítások és a fordítástudomány történetét, kiváló kritikai érzékkel elemezte legújabb irányzatait, és teológusként, valamint a magyar protestáns bibliakiadás ügyének felelős egyházi megbízottjaként jól használható, a gyakorlati bibliafordításban és bibliarevízióban is támpontokat kínáló megállapításokra jutott. Az érdekfeszítő és hiánypótló monográfiához a szerzőnek szeretettel gratulálok, olvasását pedig lelkészeinknek, teológusainknak és a bibliafordítások iránt érdeklődőknek szeretettel ajánlom.

Kustár Zoltán

SZERZŐK

- ♦ BÓDISS TAMÁS (DLA)
egyetemi docens, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
- ♦ BUZOGÁNY DEZSŐ (PhD)
egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem,
Református Tanárképző és Zeneművészeti Kar
- ♦ KÖBEL SZILVIA (PhD, Dr. habil.)
egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem,
Állam és Jogtudományi Kar
- ♦ KUSTÁR ZOLTÁN (PhD, Dr. habil.)
egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi Egyetem
- ♦ MAGYAR BALÁZS DÁVID (PhD)
vallás tanár-teológus, jogász, Debrecen–Hajdúböszörmény
- ♦ PACZÁRI ANDRÁS (PhD)
református lelkész, Debrecen
- ♦ SZABÓ ZSOLT (PhD, Dr. habil.)
egyetemi adjunktus, Károli Gáspár Református Egyetem,
Állam és Jogtudományi Kar
- ♦ TIKÁSZ ÁBEL
teológus hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem,
Hittudományi Kar
- ♦ TOKICS IMRE (PhD)
egyetemi tanár, Adventista Teológiai Főiskola